

Ковалів М. В., Єсімов С. С.,
Назар Т. Я., Лепіш Н. Я.
Семчук Ж. В., Скриньковський Р. М.

БАНКІВСЬКЕ ПРАВО УКРАЇНИ

Навчальний посібник

Львів
СПОЛОМ
2023

УДК 342,347.73 (477)

К 56

Рекомендовано до друку Вченою радою
Закладу вищої освіти «Львівський університет бізнесу та права»
(протокол № 8 від 30 березня 2023 р.)

Рецензенти:

Надія БОРТНИК, доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного і конституційного права
(Національний університет кораблебудування);

Наталія ЛЕСЬКО, доктор юридичних наук, професор,
заступник директора Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти (НУ «Львівська політехніка»).

Ковалів, Мирослав Володимирович.

Банківське право України : навч. посібн. / [Ковалів М. В., Єсімов С. С.,
Назар Т. Я. та ін.]. Львів : СПОЛЮМ, 2023. 256 с. Бібліогр. в кінці розділів.

З урахуванням нового законодавства викладено основні поняття та інститути банківського права. Висвітлено теоретичні засади правового регулювання банківських відносин, розглянуто принципи банківського права, проаналізовано його норми та джерела, особливості правового статусу Національного банку України та кредитних установ. Особливу увагу приділено правовим засадам здійснення основних банківських операцій та банківських угод, публічно-правовій стороні регулювання банківської діяльності, правового регулювання протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом та інші.

Для студентів, аспірантів, викладачів юридичних і економічних факультетів закладів вищої освіти, слухачів системи підвищення кваліфікації, практичних працівників, усіх, хто цікавиться банківським законодавством та банківською справою.

Taking into account the new legislation, the main concepts and institutions of banking law are outlined. The theoretical foundations of the legal regulation of banking relations are highlighted, the principles of banking law are considered, its norms and sources, peculiarities of the legal status of the National Bank of Ukraine and credit institutions are analyzed. Special attention is paid to the legal principles of the implementation of basic banking operations and banking agreements, the public-law side of the regulation of banking activity, the legal regulation of combating the legalization of income obtained by criminal means, and others.

For students, graduate students, teachers of legal and economic faculties of higher education institutions, trainees of the advanced training system, practical workers, all those interested in banking legislation and banking business.

© Ковалів М.В., Єсімов С.С., Назар Т.Я., Лепіш Н.Я.,
Семчук Ж.В., Скриньковський Р.М., 2023

© Львівський університет бізнесу та права, 2023

ISBN 978-966-919-948-5

© Вид-во «СПОЛЮМ», 2023

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	6
Розділ 1. БАНКІВСЬКЕ ПРАВО ТА БАНКІВСЬКЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ	8
1.1. Поняття, предмет, метод та система банківського права	8
1.2. Принципи банківського права. Джерела банківського права.....	14
1.3. Норми банківського права. Банківські правовідносини	21
1.4. Методи правового регулювання у банківському праві.....	23
Контрольні питання.....	26
Рекомендовані нормативно-правові акти та література для підготовки до семінарського заняття, написання рефератів.....	26
Розділ 2. БАНКІВСЬКА СИСТЕМА УКРАЇНИ	28
2.1. Поняття банківської системи України. Правові засади функціонування та організації банківської системи України.....	28
2.2. Організаційно-правові форми банків. Державні та комерційні банки. Банківські спілки та асоціації. Філії та представництва банку	34
2.3. Правове регулювання створення та припинення банків.....	42
Структура банку.....	46
Контрольні питання.....	46
Рекомендовані нормативно-правові акти та література для підготовки до семінарського заняття, написання рефератів.....	46
Розділ 3. ПРАВОВИЙ СТАТУС НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ	47
3.1. Роль та значення центральних банків у банківських системах. Загальні положення про Національний банк України.....	47
3.2. Повноваження Національного банку України	50
3.3. Органи управління Національного банку України	55
Контрольні питання.....	58
Рекомендовані нормативно-правові акти та література для підготовки до семінарського заняття, написання рефератів.....	58
Розділ 4. ПРАВОВИЙ СТАТУС КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ В УКРАЇНІ.....	60
4.1. Особливості правового становища комерційних банків.....	60
4.2. Вимоги до діяльності банків. Економічна незалежність банків	63
4.3. Порядок створення та припинення діяльності комерційного банку	70
Контрольні питання.....	71
Рекомендовані нормативно-правові акти та література для підготовки до семінарського заняття, написання рефератів.....	72
Розділ 5. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ БАНКІВСЬКОГО НАГЛЯДУ В УКРАЇНІ ТА РИНКІВ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ	73
5.1. Поняття банківського нагляду. Форми регулювання	

банківської діяльності. Правове забезпечення банківського нагляду в Україні	73
5.2. Бухгалтерський облік, звітність та аудит банку. Інспекційні перевірки банків	79
Контрольні питання.....	84
Рекомендовані нормативно-правові акти та література для підготовки до семінарського заняття, написання рефератів.....	84
 Розділ 6. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ГОТІВКОВИХ ТА БЕЗГОТІВКОВИХ РОЗРАХУНКІВ В УКРАЇНІ.....	86
6.1. Платіжні системи та переказ коштів в Україні	86
6.2. Ведення касових операцій у національній валюті України	92
6.3. Безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті	96
6.4. Договір банківського вкладу	99
6.5. Альтернативний грошовий оборот	104
Контрольні питання.....	107
Рекомендовані нормативно-правові акти та література для підготовки до семінарського заняття, написання рефератів.....	107
 Розділ 7. БАНКІВСЬКИЙ РАХУНОК.....	109
7.1. Правова природа банківського рахунку	109
7.2. Види банківських рахунків	111
7.3. Порядок відкриття рахунку в банківській установі в Україні	113
7.4. Припинення договору банківського рахунку та закриття рахунку	119
Контрольні питання.....	123
Рекомендовані нормативно-правові акти та література для підготовки до семінарського заняття, написання рефератів.....	124
 Розділ 8. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ КРЕДИТНИХ ВІДНОСИН.....	125
8.1. Кредитні операції банків	125
8.2. Кредитний договір	131
8.3. Лізингові операції банків	133
8.4. Факторингові операції банків	137
8.5. Іпотечне кредитування.....	145
8.6. Трансформація договірної практики кредитних установ в умовах цифровізації.....	149
Контрольні питання.....	155
Рекомендовані нормативно-правові акти та література для підготовки до семінарського заняття, написання рефератів.....	155
 Розділ 9. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ РИНКІВ КАПІТАЛУ ТА ОРГАНІЗОВАНИХ ТОВАРНИХ РИНКІВ.....	157
9.1. Правове регулювання ринків капіталу та організованих товарних ринків	157
9.2. Цінні папери та їх класифікація	160

9.3. Державне регулювання ринків капіталу та організованих товарних ринків	174
Контрольні питання.....	179
Рекомендовані нормативно-правові акти та література для підготовки до семінарського заняття, написання рефератів.....	180

Розділ 10. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА НАЦІОНАЛЬНОГО ВАЛЮТНОГО ЗАКОНОДАВСТВА.....	181
10.1. Правові засади здійснення валютних операцій	181
10.2. Валютний нагляд	188
10.3. Відповідальність за порушення валютного законодавства.....	192
Контрольні питання.....	194
Рекомендовані нормативно-правові акти та література для підготовки до семінарського заняття, написання рефератів.....	194

Розділ 11. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ БАНКІВСЬКОЇ ТАЄМНИЦІ.....	196
11.1. Поняття та правове регулювання банківської таємниці.....	196
11.2. Порядок та обсяги розкриття банківської таємниці.....	199
Контрольні питання.....	206
Рекомендовані нормативно-правові акти та література для підготовки до семінарського заняття, написання рефератів.....	207

Розділ 12. ПРОТИДІЯ ВІДМИВАННЮ ДОХОДІВ ОТРИМАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ	208
12.1. Тінювий капітал у системі економічних категорій.....	208
12.2. Специфіка фінансових відносин при відмиванні тінювого капіталу.....	212
12.3. Правові засади запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення	216
12.4. Поняття фінансового моніторингу, суб'єкти фінансового моніторингу в Україні	222
Контрольні питання.....	232
Рекомендовані нормативно-правові акти та література для підготовки до семінарського заняття, написання рефератів.....	232

Розділ 13. МІЖНАРОДНА ДІЯЛЬНІСТЬ БАНКІВ	233
13.1. Розвиток системи міжнародних банків розвитку.....	233
13.2. Організаційна структура міжнародного банку розвитку.....	239
13.3. Характеристика функцій міжнародних банків розвитку.....	242
13.4. Правовий статус Європейського Центрального банку.....	247
Контрольні питання.....	254
Рекомендовані нормативно-правові акти та література для підготовки до семінарського заняття, написання рефератів.....	255

ПЕРЕДМОВА

Банківська діяльність одна з галузей, де якісний юридичний супровід економічної діяльності є особливо відчутним. Залежність суб'єктів господарювання від юридичних знань та навичок, потреба у глибокій економічній підготовці юристів постійно зростає. Знання банківської специфіки, особливостей банківського законодавства необхідні юристам, які працюють у кредитно-грошовій сфері та спеціалістам інших галузей юриспруденції. З діяльністю кредитних організацій стикається у повсякденній роботі корпоративний юрист, юрист-податковий консультант, співробітник публічних органів. Певну суттєву допомогу у всебічній підготовці сучасного юриста-практика надає вивчення курсу банківського права.

Важливість ролі кредитних організацій як учасників будь-яких регульованих правом відносин полягає в економічному значенні банківських інститутів для фінансово-кредитної системи держави та її економіки.

Кредитні організації – це основні фінансові посередники, які забезпечують функціонування системи розрахунків між усіма суб'єктами господарювання. Тому через специфіку функціонального економічного становища, крім традиційної кредитно-депозитної складової діяльності, у сучасних умовах банки наділяються законодавством різними додатковими обов'язками публічно-правового характеру.

У країнах Європейського Союзу регулюванню банківської діяльності приділяється велика увага, особливістю регулювання є превалювання публічно-правових підходів над приватноправовими та міжнародно-правова стандартизація. На відміну від аналогічних курсів, основний акцент зроблено на публічно-правову складову регулювання функціонування банківської системи.

У цьому виданні з урахуванням нового законодавства викладаються основні поняття та інститути банківського права. Висвітлюються теоретичні засади правового регулювання банківських відносин, розглядаються принципи банківського права, аналізуються норми та джерела, особливості правового статусу Національного банку України та кредитних організацій. Особливу увагу приділено правовим засадам здійснення основних банківських операцій та банківських угод.

Постійне ускладнення завдань, що постають перед суб'єктами економічної діяльності, нагальні проблеми правозастосовчої практики визначальним чином впливають на формування сучасних вимог до банківсько-правової підготовки випускників юридичних вишів.

Особливість цього видання – комплексне подання банківського права, що включає норми приватного та публічного права, з урахуванням підзаконного правового регулювання, яке здійснюється Національним банком України. У цьому підручнику всебічно розглядаються теоретичні питання регламентації банківської діяльності, особливості правового регулювання різних елементів функціональної складової банківської діяльності.

Видання розраховане на студентів, аспірантів та викладачів юридичних та економічних факультетів закладів вищої освіти, юристів-практиків, діяльність яких пов'язана з банківською сферою, а також усіх, хто цікавиться банківським правом.

Розділ 1

БАНКІВСЬКЕ ПРАВО ТА БАНКІВСЬКЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ

1.1. Поняття, предмет, метод та система банківського права

Правове регулювання банківської діяльності сьогодні стає все більш актуальним, оскільки стабільність банківської системи є питанням не лише економічної безпеки держави зокрема, але й національної безпеки загалом.

Деякі вчені розглядають банківське право як самостійну галузь права (К. Гавальда, Ж. Стуфле), намагаючись виокремити його предмет і метод правового регулювання, інші ж наголошують, що суспільні відносини, які регулюються банківським правом, не можна визнати настільки своєрідними, щоб вони могли становити предмет окремої галузі права (М. Агарков, О. Іоффе, О. Костюченко). Останні ж відносять банківське право до підгалузі фінансового, цивільного, господарського права. Низка вчених вважають, що банківське право є комплексною галуззю права (І. Сторожук, М. Піскотін), водночас існування комплексних галузей права заперечується низкою науковців, наголошуючи, що комплексним може бути лише законодавство.

Банківське право – це сукупність правових норм та правових інститутів, що регулюють порядок створення та функціонування банків України, правовідносини банків з клієнтами (юридичними та фізичними особами), здійснення банківських операцій тощо ¹.

¹. Баклан О. В., Тімашов В. О., Гайворонський Є. П., Гуржій Т. О., Корольков О. В., Пустовіт Ю. Ю. Банківське право. Київ: Друкарський двір Олега Федорова, 2018. С. 5.

Комплексний характер норм, які регулюють банківську діяльність, не викликає сумнівів, оскільки банківська діяльність є предметом фінансово-правового та цивільно-правового регулювання залежно від суб'єктів, між якими виникають такі відносини².

Якщо ж бути прибічником поглядів вчених щодо існування банківського права як окремої галузі права, то найбільш вдалим виділенням предмету його правового регулювання вважаємо таке – суспільні відносини, що виникають з приводу здійснення банківських операцій та надання банківських послуг уповноваженими юридичними особами банками та фінансовими установами, а також Національним банком України (далі – НБУ), як органом, наділеним Конституцією та чинним законодавством виключними функціями в сферах грошового обігу, кредитної політики, а відтак – забезпечення функціонування і розвитку банківської системи, характеризується специфічним предметом правового регулювання³.

Отже, банківське право не є ні підгалуззю, ні основною галуззю права, це комплексне утворення. Коло суспільних відносин, що регулюється банківським правом не має єдності та своєрідності⁴.

Метод права – це сукупність способів і прийомів регулюючого впливу норм певної галузі права на суспільні відносини.

Відносно методу банківського права можна сказати, що він включає в себе як імперативний (владних приписів) так і диспозитивний (рівності сторін) методи:

1. Імперативний метод має місце в правовідносинах між Національним банком України (який наділений державою владними повноваженнями реєстрації банків, встановлення для них економічних нормативів, застосування санкцій тощо) та комерційними банками, іншими фінансовими установами, які зобов'язані неухильно дотримуватись вимог чинного законодавства, в тому числі нормативних актів НБУ.

² Сухий Р. М. Поняття банківського права та його місце в системі права України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2015. Вип. 15(1). С. 99. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2015_15\(1\)_28](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2015_15(1)_28).

³ Заверуха І. Б. Банківське право: посібник для студентів. Львів: Астролябія, 2002. С. 122.

⁴ Коваленко А. А. Банківська діяльність у контексті предмета фінансового права. *Право і суспільство*. 2015. № 3(2). С. 116. URL: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis>.

2. Диспозитивний метод базується на юридичній рівності сторін і застосовується в правовідносинах між комерційними банками, банками і клієнтурою. Підставою для виникнення таких правовідносин, як правило, є договір. Так, згідно із Законом України «Про банки і банківську діяльність» ст. 55 – відносини банку з клієнтом регулюються законодавством України, нормативно-правовими актами Національного банку України та угодами (договорами) між клієнтом та банком.

Як ми бачимо метод правового регулювання банківської діяльності є дещо неоднорідним. З одного боку, використовується метод владних приписів, що властивий адміністративному праву, інтереси держави представляють органи, наділені нею владними повноваженнями. З іншого боку, відносини банків з клієнтурою базуються на юридичній рівності сторін, тобто застосовується цивільно-правовий метод регулювання суспільних відносин. Банківському праву властиві обидва вказані методи, оскільки завдяки першому держава прямо й безпосередньо регулює поведінку суб'єктів цих відносин, а другому – встановлює тільки межі для самостійного врегулювання взаємовідносин суб'єктів. Зазначений метод правового регулювання як спосіб впливу на свідомість і волю людей визначає поведінку суб'єктів у регулюванні банківських суспільних відносин.

Банківські відносини, що регулюються нормами фінансового права складаються між:

НБУ й органами державної влади

Розглядаючи це коло відносин варто звернутись до розділу 9 Закону України «Про Національний банк України». Так, відповідно до статті 51 цього Закону, НБУ підзвітний Президенту України та Верховній Раді України в межах їх конституційних повноважень. Підзвітність означає таке: 1) призначення на посаду та звільнення з посади Голови НБУ Верховною Радою України за поданням Президента України; 2) призначення та звільнення Президентом України половини складу Ради НБУ; 3) призначення та звільнення Верховною Радою України половини складу Ради НБУ; 4) доповідь Голови НБУ у Верховній Раді України про діяльність НБУ; 5) надання Президенту України і Верховній Раді України двічі на рік інформації про стан грошово-кредитного ринку в державі.

Питання взаємин НБУ з Кабінетом Міністрів України регулюються статтею 52 Закону України «Про Національний банк Укра-

їни», а саме: 1) Національний банк та Кабінет Міністрів України проводять взаємні консультації з питань грошово-кредитної політики, розробки і здійснення загальнодержавної програми економічного та соціального розвитку.

2) Національний банк на запит Кабінету Міністрів України надає інформацію щодо монетарних процесів та грошово-кредитного ринку.

3) Кабінет Міністрів України, міністерства та інші центральні органи виконавчої влади на запит Національного банку надають інформацію, що має вплив на стан платіжного балансу, на монетарні процеси, грошово-кредитний ринок, включаючи щомісячну інформацію про показники доходів, видатків і дефіциту державного та зведеного бюджетів, стан державного боргу та графік платежів за ним.

4) Національний банк підтримує економічну політику Кабінету Міністрів України, якщо вона не суперечить забезпеченню стабільності грошової одиниці України.

5) Голова Національного банку або за його дорученням один із його заступників можуть брати участь у засіданнях Кабінету Міністрів України з правом дорадчого голосу.

6) У засіданнях Правління Національного банку можуть брати участь члени Кабінету Міністрів України з правом дорадчого голосу.

7) Національний банк України має право подавати Кабінету Міністрів України у встановленому порядку пропозиції щодо законодавчого врегулювання питань, спрямованих на виконання функцій Національного банку України.

Існують також владні відносини між НБУ і комерційними банками (з приводу банківського регулювання, банківського контролю та нагляду, реєстрації, ліцензування тощо).

НБУ та міжнародні організації

Наприклад, із Світовим Банком, Європейським банком реконструкції та розвитку, Міжнародним валютним фондом.

Комерційними банками і органами казначейства

Банківське право складається з великої кількості правових норм. Сукупність їх віддзеркалюється у складній цілісній системі, усередині якої банківсько-правові норми групуються в певній послідовності і взаємозв'язку. Групування норм залежить від особливостей і взаємних зв'язків регульованих ними банківських відносин,

тобто має об'єктивну основу. Однак право не тільки виражає суспільні відносини, його призначення – регулювати та активно впливати на них. У зв'язку з цим на побудову системи банківського права, групування його норм та формування відповідних інститутів впливають і потреби суспільної практики. Системою банківського права, яка знаходиться на стадії активної трансформації, слід вважати об'єктивно обумовлену його побудову, об'єднання і розміщення банківсько-правових норм у певному взаємозв'язку і послідовності. Групування банківсько-правових норм віддзеркалює два боки – зовнішній і внутрішній. Зовнішній бік вказує на місце банківського права в системі національного права України. Внутрішній бік систематизації банківсько-правових норм має на меті їх групування відповідно до внутрішнього змісту і ієрархії, тобто їх поділ на загальногалузеві норми, підгалузеві та норми окремих банківсько-правових інститутів.

Інститут банківського права – це угруповання норм права, що регулюють відповідні види однорідних суспільних відносин. Порядок розміщення в межах галузі права об'єктивно обумовлений самою системою суспільних відносин у сфері банківської діяльності.

Банківське право поділяється на загальну і особливу частини.

В загальну частину банківського права входять норми, що закріплюють: загальні положення банківської системи, правові форми і методи банківської діяльності, правове становище Національного банку та комерційних банків і кредитних установ України, порядок створення та припинення діяльності банків. Загальна частина банківського права служить об'єднуючим началом для всіх інших норм.

Норми загальної частини банківського права конкретизуються в його особливій частині, куди входять інститути, що мають вузькоцільове значення через специфіку їх об'єкта. В особливу частину входять згруповані інститути і норми, які регулюють відносини у сферах: операцій із залучення банківських ресурсів (банківські вклади, банківські рахунки, емісія банками власних цінних паперів); розрахунково-касових правовідносин; операцій із розміщення власних та залучених коштів (банківський кредит, комерційний кредит, лізинг, факторинг, застава); валютних операцій (іноземна валюта, валютні цінності, валютне регулювання та валютний контроль, кореспондентські відносини з іноземними банками).

В системі банківського права знаходить своє відображення банківська система України як об'єктивно існуюча економічна категорія, що включає Національний банк України та комерційні банки, створені у формі акціонерних товариств, товариств з обмеженою відповідальністю та кооперативних банків.

Загальна й особлива частини банківського права взаємопов'язані між собою, а положення загальної частини стосуються всіх інститутів особливої частини.

Від системи банківського права як галузі (підгалузі) права слід відрізнити систему банківського законодавства, систему нормативно-правових актів, що регулюють банківські правовідносини в державі.

Банківське законодавство України на сьогодні займає певне притаманне тільки йому специфічне місце в системі законодавства України та являє собою систему нормативних актів, які містять у собі банківські правові норми. І теоретики, і практики в галузі банківської діяльності погоджуються з думкою, що створення повноцінного банківського законодавства є запорукою належного управління економікою держави та якісно впливає на формування правової держави. Аналізуючи нормативно-правову базу, можна визначити цілий ряд особливостей, що характерні саме для банківського законодавства.

По-перше, йдеться про міжгалузевий характер законодавства, що регулює банківську діяльність. Не викликає заперечень той факт, що до складу норм у сфері банківської діяльності відносять норми публічного та приватного права. Отже, можна говорити про комплексність банківського законодавства.

Вважають, що на рівні законодавчого регулювання держава не може так швидко реагувати на динамічні зміни у сфері грошово-кредитної системи на відміну від оперативного прийняття підзаконних нормативних актів. Отже, основний масив банківського законодавства представлений відомчими актами, зокрема актами Національного банку України.

1.2. Принципи банківського права. Джерела банківського права

У загальній теорії держави і права, принципи права – це керівні засади (ідеї), які зумовлюються об'єктивними закономірностями існування й розвитку людини та суспільства і визначають зміст та спрямованість правового регулювання. За своєю суттю, принципи права у стислому вигляді концентровано відображають найсуттєвіші риси права, є його квінтесенцією.

Банківська діяльність є одним із видів підприємницької діяльності, отож право, яке її регулює, визначається принципами двох типів.

I. Загальні принципи здійснення підприємницької діяльності.

II. Спеціальні принципи – такі, що визначають порядок та специфіку організації, функціонування та розвитку банківської системи і здійснення банківської діяльності.

I. Загальні принципи. Право на підприємницьку діяльність передбачає самостійну, на власний ризик, діяльність юридичної чи фізичної особи, резидента чи нерезидента, з метою одержання прибутку. Одночасно, воно охоплює ряд системоутворюючих факторів і прав: інститут права власності та недоторканості власності, механізм досудового і судового вирішення справ з метою захисту прав та інтересів підприємців тощо. Принципи визначають і обумовлюють розвиток галузевого законодавства цілого ряду країн і закріплюються у Конституціях чи конституційних законах, країн з ринковою економікою. Зокрема, це:

- принцип верховенства права;
- принцип пріоритетності міжнародно-правових норм;
- принцип свободи економічної діяльності;
- принцип свободи договору;
- принцип рівноправного визнання і захисту різних форм власності;
- принцип недоторканості власності;
- принцип майнової відповідальності;
- принцип необхідності конкуренції та заборони монополізації;

- принцип загальності і обов'язковості сплати податків, зборів та обов'язкових платежів до бюджетів та позабюджетних централізованих фондів;

- принцип додержання комерційної таємниці.

II. Спеціально-юридичні банківські принципи. Внаслідок комплексності змісту поняття банківської діяльності, особливим принципом вважається принцип оптимального поєднання у банківському праві приватних інтересів банків та їх клієнтів і економічних публічних інтересів. Саме в рамках публічного правового регулювання держава може реалізувати і охороняти ті засади, без яких є неможливим адекватний розвиток економіки, функціонування банків та банківської системи в цілому, а також захист інтересів клієнтів банків. Конституція України та чинне спеціальне законодавство України містять положення, які загалом враховують загальні цивілізовані принципи банківської діяльності, а тому вважається за доцільне охарактеризувати їх докладніше, аналізуючи конституційні положення, положення Закону України «Про банки і банківську діяльність» та Закону України «Про Національний банк України». Зокрема, це:

Принцип законодавчого регулювання банківської системи

Відповідно до ст. 92 Конституції України виключно законами України встановлюються засади створення і функціонування фінансового, грошового, кредитного та інвестиційного ринків; статус національної валюти, а також статус іноземних валют на території України.

Принцип дворівневої побудови банківської системи

Згідно ст. 4 Закону України «Про банки і банківську діяльність» банківська система України складається з Національного банку України та інших банків, які створені і діють на території України.

Принцип монопольного здійснення емісії і організації грошового забезпечення

Відповідно до ст. 99 Конституції України забезпечення стабільності грошової одиниці є основною функцією центрального банку держави – Національного банку України. Згідно Закону України «Про Національний банк України» Національний банк України монопольно здійснює емісію національної валюти України та організує її обіг.

Принцип незалежності Національного банку від інших органів державної влади

Національний банк України є центральним банком України, особливим органом державного управління, юридичний статус, завдання, функції та повноваження якого визначають Конституція України та закони України. Згідно ст. 53 Закону України «Про Національний банк України», не допускається втручання органів законодавчої та виконавчої влади, або їх посадових осіб у виконання функцій і повноважень Ради Національного банку України чи Правління Національного банку України інакше, ніж у межах, визначених законом. Крім цього, Національний банк України не входить до системи виконавчих органів, яку очолює Кабінет Міністрів України, а законодавством передбачено особливі форми співпраці Національного банку України та Уряду України. Так, відповідно до ст. 52 даного Закону, Національний банк України та Кабінет Міністрів України проводять взаємні консультації з питань грошово-кредитної політики, розроблення і здійснення загальнодержавної програми економічного та соціального розвитку. Національний банк України, це орган державної влади, який виконує одну з виключних державних функцій – регулювання грошового обігу і здійснення грошової емісії. Відтак, він має ряд державно-владних повноважень: видання нормативних актів; валютне регулювання і валютний контроль; банківське регулювання і банківський нагляд; представництво інтересів України у відносинах з центральними банками інших держав тощо.

Принцип економічної самостійності НБУ

Згідно ст. 4 Закону України «Про Національний банк України», Національний банк України є економічно самостійним органом, який здійснює видатки за рахунок власних доходів, у межах затвердженого кошторису, а у визначених законом випадках – також за рахунок Державного бюджету України. Національний банк України є юридичною особою, має відокремлене майно, яке є об'єктом права державної власності і перебуває у його повному господарському віданні. Національний банк України не відповідає за зобов'язаннями органів державної влади, а органи державної влади не відповідають за зобов'язаннями Національного банку України, крім випадків, коли вони добровільно беруть на себе такі зобов'язання.

*Принцип підзвітності та відповідальності
Національного банку*

Статтею 51 Закону України «Про Національний банк України» передбачено, що Національний банк України підзвітний Президенту України та Верховній Раді України в межах їхніх конституційних повноважень. Підзвітність означає:

- 1) призначення на посаду та звільнення з посади Голови Національного банку Верховною Радою України за поданням Президента України;
- 2) призначення та звільнення Президентом України половини складу Ради Національного банку;
- 3) призначення та звільнення Верховною Радою України половини складу Ради Національного банку;
- 4) доповідь Голови Національного банку Верховній Раді України про діяльність Національного банку;
- 5) надання Президенту України та Верховній Раді України двічі на рік інформації про стан грошово-кредитного ринку в державі.

Принцип полісуб'єктності верхнього рівня

Правовий статус центрального банку є складним і багатоаспектним, оскільки, як орган державного управління, такий банк наділений нормотворчою, регулятивною, контрольною та наглядовою функціями. Разом з тим, Національний банк є також господарюючим суб'єктом і учасником ринку. Проте, це діяльність не з метою одержання прибутку, а з метою регулювання грошового обігу. Таким чином, центральний банк діє в інтересах держави, суспільства не переслідуючи приватних інтересів і є самостійною, незалежною ланкою єдиної системи органів державної влади.

Принцип обмеження підприємницької діяльності

Національного банку

Закон України «Про Національний банк України» в статті 71 передбачає обмеження діяльності Національного банку, зокрема, забороняється:

- 1) бути акціонером або учасником банків та інших підприємств, установ;
- 2) здійснювати операції з нерухомістю, крім тих, що пов'язані із забезпеченням діяльності Національного банку та його установ;
- 3) здійснювати торговельну, виробничу, страхову та іншу діяльність, яка не відповідає функціям Національного банку.

Принцип відокремлення державних фінансів і резервів Національного банку.

Згідно ст. 54 Закону України «Про Національний банк України» Національному банку забороняється надавати прямі кредити як у національній, так і в іноземній валюті на фінансування витрат Державного бюджету України. Таке ж положення міститься і в Бюджетному кодексі України.

Принцип поєднання державного управління банківською системою і її самоврядування

Цей принцип проявляється, з одного боку, в особливостях призначення керівних органів Національного банку, підзвітності НБУ, взаємовідносинах із Кабінетом Міністрів України, а з другого боку – закріплених у законі гарантіях невтручання, затвердженні та реалізації грошово-кредитної політики, здійсненні адміністративних функцій Національного банку в банківській системі.

Принцип банківської таємниці

Відповідно до ст. 61 Закону України «Про банки і банківську діяльність» банки зобов'язані забезпечити збереження банківської таємниці шляхом:

- 1) обмеження числа осіб, які мають доступ до інформації, що становить банківську таємницю;
- 2) організації спеціального діловодства з документами, що містять банківську таємницю;
- 3) застосування технічних засобів для запобігання несанкціонованому доступу до електронних та інших носіїв інформації;
- 4) застосування застережень щодо збереження банківської таємниці та відповідальності за її розголошення у договорах і угодах між банком і клієнтом. Службовці банку при вступі на посаду підписують зобов'язання щодо збереження банківської таємниці. Керівники та службовці банків зобов'язані не розголошувати та не використовувати з вигодою для себе чи для третіх осіб конфіденційну інформацію, яка стала відома їм при виконанні своїх службових обов'язків. Приватні особи та організації, які при виконанні своїх функцій або наданні послуг банку безпосередньо чи опосередковано отримали конфіденційну інформацію, зобов'язані не розголошувати цю інформацію і не використовувати її на свою користь чи на користь третіх осіб.

Принцип строковості і поверненості грошових коштів в процесі здійснення банківської діяльності та принцип гарантування вкладів фізичних осіб

Перш за все необхідно зазначити, що залучення вкладів фізичних осіб може здійснюватись виключно на підставі ліцензії Національного банку України. Згідно ст. 57 Закону України «Про банки і банківську діяльність» вклади фізичних осіб банків гарантуються в порядку, передбаченому законодавством України. Станом, на сьогодні, порядок та механізм реалізації цього принципу закріплено в Законі України «Про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб». Вклади фізичних осіб Державного ощадного банку України гарантуються державою.

Принцип відповідальності банку за своїми зобов'язаннями

Відповідно до ст. 58 Закону України «Про банки і банківську діяльність» банк відповідає за своїми зобов'язаннями всім своїм майном відповідно до законодавства. Проте, банк не відповідає за невиконання або несвоєчасне виконання зобов'язань у разі оголошення мораторію на задоволення вимог кредиторів, зупинення операцій з рахунками, арешту власних коштів банку на його рахунках уповноваженими органами державної влади. Учасники банку відповідають за зобов'язаннями банку згідно із законами України та статутом банку.

Принцип запобігання легалізації грошей, набутих злочинним шляхом

Банки зобов'язані, відповідно до вимог законодавства України, запобігати використанню банківської системи для легалізації грошей. Згідно ст. 64 Закону України «Про банки і банківську діяльність» банкам забороняється вступати у договірні відносини з анонімними особами; банки зобов'язані ідентифікувати усіх осіб, які здійснюють значні та/або сумнівні операції. При цьому, з метою попередження злочинів інформацію щодо ідентифікації осіб банки зобов'язані повідомити відповідним органам, згідно законодавства України, яке регулює питання боротьби з організованою злочинністю.

В юридичній науці під джерелом права розуміють зовнішню форму вираження права.

В банківському праві виділяють наступні джерела права:

- Конституція України (ст. 85, 92, 93, 99, 100, 106);

- Міжнародні договори (конвенції), згода на обов'язковість яких надана Верховною радою України (Женевські Вексельні конвенції 1930 р., Одноманітний закон про чеки 1931р., Конвенція з міжнародного фінансового лізингу 1988р.);

- Закони України:

Про банки і банківську діяльність;

Про Національний банк України;

Господарський кодекс України;

Цивільний кодекс України;

Про платіжні послуги;

Про систему гарантування вкладів фізичних осіб;

Про ринки капіталу та організовані товарні ринки;

Про державне регулювання ринків капіталу та організованих товарних ринків;

Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні;

Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення;

- Укази Президента України, Постанови Кабінету Міністрів України, Постанови Верховної Ради України;

- Постанови Правління НБУ, нормативні акти Міністерств, інших центральних органів виконавчої влади;

- Нормативні акти, прийняті асоціаціями та господарючими суб'єктами (рішення Асоціації комерційних банків та локальні акти – статuti комерційних банків, установчі договори, положення про філії, представництва);

- Банківські звичаї, в тому числі міжнародні, під якими розуміються правила ділового обороту, які склалися в банківській практиці і за якими визнається юридична обов'язковість (Уніфіковані правила Міжнародної торговельної палати по інкасо, Уніфіковані правила і звичаї Міжнародної торговельної палати для документарних акредитивів);

- Міжнародні банківські стандарти, які розробляються Міжнародною організацією зі стандартизації (ISO), Базельським комітетом з банківського нагляду, які забезпечують об'єктивну оцінку внутрішньої системи з боку наглядових і офіційних органів та дозволяють порівняти їх зі встановленими критеріями;

- Судова практика.

1.3. Норми банківського права. Банківські правовідносини

Норми банківського права – загальнообов’язкові правила поведінки, які встановлюють і регулюють банківські відносини (взаємовідносини суб’єктів банківського права в процесі здійснення банківської діяльності, які мають як публічний, так і приватний характер).

Норми банківського права:

- визначають юридичні права і обов’язки учасників;
- закріплюють правове положення суб’єктів банківських правовідносин;
- передбачають певні варіанти їх поведінки;
- у них жорстко закріплено вимоги держави у сфері банківської діяльності і встановлено відповідальність за невиконання приписів держави;
- як правило, мають імперативний (обов’язковий характер), забезпечений примусовою силою держави;
- деякі норми банківського права диспозитивні (норми, що регулюють укладання банківських договорів, є згодою сторін і дають їм можливість визначити конкретний зміст своїх прав та обов’язків);
- регулюють організацію і функціонування банківської системи, основу якої становлять грошово-кредитні відносини, об’єктом яких є гроші та грошові зобов’язання.

Структура норм банківського права:

1. Гіпотеза (визначає умови, за яких можуть виникати банківські правовідносини).
2. Диспозиція (детально формулює правила поведінки учасників банківських правовідносин, тобто визначає права і обов’язки).
3. Санкція (передбачає юридичні засоби, які використовуються суб’єктами цих правовідносин для захисту приписів держави, за порушення банківського законодавства можуть застосовуватись адміністративні, кримінальні, дисциплінарні, фінансові санкції).

Норми банківського права за функціональною спрямованістю поділяються на:

- регулятивні (встановлюють права і обов’язки суб’єктів банківських правовідносин);
- зобов’язальні (регулюють активну поведінку суб’єктів і пропонують в категоричній формі здійснювати певні дії);

- заборонні (приписують не здійснювати дій, що порушують банківську дисципліну);

- уповноважувальні (надають учасникам цих відносин повноваження на здійснення певних позитивних дій в установлених межах);

- охоронні (передбачають застосування заходів примусу за порушення норм банківського законодавства).

За змістом:

- матеріальні;

- процесуальні.

Банківські правовідносини:

а) врегульовані нормами банківського права відносини, що виникають у сфері банківської діяльності;

б) встановлюють між учасниками юридичний зв'язок організаційного і майнового характеру, який врегульовано нормами банківського права;

в) закріплюють конкретну поведінку учасників у процесі банківської діяльності або у здійсненні банківських операцій;

г) визначають коло суб'єктів, на яких поширюється дія норм банківського права.

Суб'єкти банківських правовідносин:

а) можуть бути державні органи (НБУ), юридичні особи (комерційні банки, підприємства), фізичні особи;

б) у деяких випадках – держава (у випуску державних облігацій, у використанні банківського кредиту для покриття нестачі бюджетних коштів).

Об'єктом банківських правовідносин є те, з приводу чого вони виникають:

а) кошти;

б) цінні папери;

в) майно;

г) дії громадян та юридичних осіб (здійснення платежів, операцій з іноземною валютою, купівля-продаж цінних паперів).

Банківські правовідносини за змістом регулювання:

- такі, що регулюють організацію банківської системи;

- що виникають у сфері банківських операцій;

- кредитні;

- розрахункові;

- валютні;

- з приводу обігу цінних паперів;
- регулювання грошового обігу;
- лізингові.

Банківські правовідносини залежно від змісту:

- майнові, пов'язані з коштами як видом майна;
- немайнові, пов'язані із забезпеченням режиму банківської таємниці або захистом ділової репутації банку;
- організаційні, пов'язані із побудовою банківської системи або організаційної структури банку.

Отже, банківські правовідносини – це урегульовані нормами банківського права суспільні відносини, які складаються в процесі банківської діяльності, учасники яких мають суб'єктивні права і обов'язки, гарантовані державою.

1.4. Методи правового регулювання у банківському праві

Правові норми, які закріплюються в нормативно-правових актах, що входять до складу банківського права, залежно від груп суспільних відносин можуть належати до норм публічного чи приватного права.

До публічно-правових норм відносяться норми, що регулюють:

- статус Національного банку України, його компетенцію, систему управління;
- відносини, пов'язані зі здійсненням завдань грошово-кредитної політики;
- відносини, пов'язані зі здійсненням завдань банківського нагляду;
- відносини, пов'язані з функціонуванням національної платіжної системи тощо.

Цій частині банківського права притаманний імперативний метод правового регулювання, хоча також застосовується рекомендаційний метод, а деякі правові форми реалізації грошово-кредитної політики зовнішнім чином пов'язані з диспозитивним (заснованим на рівні сторін) методом (наприклад, рефінансування кредитних ор-

ганізацій здійснюваного в рамках публічного визнаних цілей грошово-кредитної політики за допомогою таких операцій як кредит тощо).

До приватноправових норм належать ті, що регулюють особливості відносин кредитних організацій зі своїми клієнтами. Хоча зазначені норми реалізують властивий приватному праву диспозитивний спосіб правового регулювання, вони у зв'язку зі значним публічним втручанням трансформуються та набувають імперативний характер.

У основних нормативно-правових актах, регулюючих відносини, які пов'язані зі створенням та функціонуванням юридичних осіб різних організаційно-правових форм, робиться спеціальне застереження, що особливості регулювання кредитних організацій встановлюється спеціальними законами. Деякі угоди, стороною у яких виступають кредитні організації, мають характер публічних договорів щодо яких існують імперативно закріплені вимоги про їх укладання.

Міжнародне банківське право переважно представляє рекомендації. У цьому сенсі міжнародному рівні властивий рекомендаційний метод правового регулювання. Ряд актів, які прямо зачіпають банківську діяльність, імплементовані у законодавство України шляхом ратифікації відповідних актів або підготовки на їх основі правових актів.

1. Банківське право є комплексною галуззю законодавства, що включає правові акти, які містять норми, пов'язані з публічним інтересом, у тому числі у відносинах влади та підпорядкування, та пов'язані з приватним інтересом.

2. Залежно від груп відносин правові норми, які закріплюються в нормативно-правових актах, що входять до складу банківського законодавства, можуть належати до норм публічного чи норм приватного права.

3. Публічно-правовим нормам властивий імперативний метод правового регулювання, хоча застосовується рекомендаційний метод, а правові норми реалізації грошово-кредитної політики пов'язані з диспозитивним методом.

4. До приватноправових відносяться норми, що регулюють особливості відносин кредитних установ з клієнтами. Незважаючи на те, що зазначені норми реалізують властивий приватному праву диспозитивний метод правового регулювання, часто через значне

публічне втручання трансформуються і набувають публічного характеру. У нормативно-правових актах, регулюючих відносини, пов'язані із створенням та функціонуванням юридичних осіб різних організаційно-правових форм, зазначається, що особливості регулювання кредитних установ встановлюється спеціальними законами. Деякі угоди, стороною яких виступають кредитні установи, визнаються публічними договорами щодо яких вимоги про укладання мають імперативний спосіб закріплення.

5. Публічно-правові норми становлять основу регулювання банківської діяльності. Специфіка банківської діяльності, роль кредитних інститутів економіки, особливості відносин з кредиторами та вкладниками, породили необхідність публічного втручання у діяльність банківських інститутів. У всіх країнах Європейського Союзу функціонують органи банківського нагляду, основною метою яких є підтримання стабільності та розвитку банківської системи, захист інтересів кредиторів і вкладників.

Функціонування банківської системи тісно переплітається з функціонуванням грошової системи, із реалізацією завдань грошово-кредитної політики, де основне завдання полягає у захисті та забезпеченні стійкості національної валюти. Реалізація цілей грошово-кредитної політики також обумовлює значний публічний вплив на функціонування банківських інстинктів та існування спеціальних органів, які реалізують грошово-кредитну політику, впливаючи за допомогою специфічних способів на грошову масу, що перебуває в обігу та на темпи інфляції.

6. Суттєвий вплив на розвиток банківського законодавства має міжнародне банківське право та банківське право Європейського Союзу. Норми банківського права Європейського Союзу імплементують в національне законодавства відповідно до Угоди про асоціацію між Україною, з одного боку, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їх державами-членами⁵, з іншої сторони у строки, передбачені Планом заходів з

⁵⁵ Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text

⁴ Про виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їх-

виконання Угоди про асоціацію між Україною, з одного боку, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їх державами-членами, з іншої сторони⁶.

7. З огляду на те, що публічно-правове регулювання становить основу банківського права як комплексної галузі законодавства, цілком виправдано віднесення банківського права до сфери фінансового права, оскільки останнє регулює відносини, що виникають у процесі створення, розподілу та використання коштів, об'єктивно необхідних в умовах товарно-грошових відносин, включаючи норми, що регулюють відносини, в яких беруть участь Національний банк (центральный банк) як орган грошово-кредитної політики, орган банківського нагляду та банківські (кредитні) установи, як посередники у наданні грошей економіці та приватним господарствам.

Контрольні питання

1. З якими іншими галузями банківське право перебуває в тісному зв'язку?

2. У чому проявляється комплексний характер банківських правовідносин?

3. Дайте визначення методу правового регулювання та розкрийте зміст цієї правової категорії. Які методи правового регулювання застосовуються при регулюванні банківської діяльності?

Рекомендовані нормативно-правові акти та література для підготовки до семінарського заняття, написання доповідей

Основні нормативно-правові акти

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

німи державами-членами, з іншої сторони: Постанова Кабінету Міністрів України від 25.10.2017 р. № 1106. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1106-2017-%D0%BF#Text>

2. Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/436-15>
3. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/2121-14/sp:max25/ed20150401/stru>
4. Про господарські товариства: Закон України від 19.09.1991 р. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1576-12>
5. Про заставу: Закон України від 02.10.1992 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2654-12>
6. Про Національний банк України: Закон України від 20.05.1999 р. № 679-XIV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/679-14>

Додаткова література

1. Варцаба В. І. Сучасне банківництво : теорія і практика: навчальний посібник; Міністерство освіти і науки України, Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет». Ужгород: Говерла, 2018. 363 с.
2. Голуб Г. М. Банківське право: навчальний посібник. Укоопспілка, Львівська комерційна академія, Львів: Видавництво Львівської комерційної академії, 2016. 231 с.
3. Савчук С. Міжнародні стандарти банківської діяльності : монографія. К.: Фенікс, 2019. 258 с.
4. Статут Асоціації українських банків. Сайт Асоціації українських банків. URL: http://aub.org.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=25&menu=117&Itemid=34.
5. Польова О. Л., Кісик А. О. Сучасні тенденції на ринку банківських послуг в Україні. *Економіка та держава*. 2017. № 10. С. 22-27.
6. Одоладов Д. А. Джерела банківського законодавства України та Європейського Союзу. *Часопис Київського університету права*. 2018. № 1. С. 120-124.

Розділ 2

БАНКІВСЬКА СИСТЕМА УКРАЇНИ

2.1. Поняття банківської системи України. Правові засади функціонування та організації банківської системи України

Банківська система є цілісним механізмом, що взаємодіє з іншими системними структурами фінансового ринку, а також як його підсистема утворює більш загальне об'єднання – економічну систему в цілому. Порівнюючи банківську систему з іншими, можна виявити в ній спільні для усіх систем риси, що підтверджує її системний характер, а також суто специфічні риси, які підкреслюють банківську специфіку.

До загальних рис банківської системи можна віднести наступні:

1) поєднання багатьох однотипних елементів. Ці елементи підпорядковуються однаковим цілям. У банківській системі такими елементами є окремі банки, основною метою діяльності кожного з них, за винятком Національного банку України, є отримання прибутку;

2) динамічність системи. Банківська система постійно розвивається, адаптуючись до зміни економічної ситуації в країні, вдосконалюється в міру нових вимог ринкової економіки, зокрема змінюються методи та інструменти банківської діяльності, розширюється коло банківських операцій;

3) закритість системи. Банківська система є системою закритого типу, що проявляється концентрацією уваги її суб'єктів переважно на специфічній діяльності, яка пов'язана з грошовою сферою, виконанням банками суто банківських операцій. Значний обсяг банківської інформації згідно з національним законодавством є банківською таємницею і не може розголошуватися чи передаватися в інші системи;

4) саморегуляція системи. Банківська система здатна саморегулюватися, тобто у випадку банкрутства одного з банків інші банки займають його нішу. Якщо змінюється економічна ситуація в країні, в банках негайно адекватно змінюються методи діяльності, наприклад, вони перетворюються зі спеціалізованих в універсальні.

До специфічних рис банківської системи можна віднести наступні:

1. Дворівнева структура, яка характерна для сучасної економіки України. У період, коли Україна входила до складу Радянського Союзу, її банківська система була однорівневою. Дворівнева структура – ключовий принцип формування банківських систем у ринкових економіках. Згідно з цим принципом банківська система складається з двох рівнів: на першому перебуває один банк, якому надається статус центрального (в Україні – це Національний банк), на другому – усі інші банки. Центральний банк – емісійний, кредитний, розрахунковий і касовий центр держави. Він володіє монополією правом випуску в обіг банківських білетів, а також здійснює фінансово-контрольні функції. Головними завданнями центрального банку є забезпечення стійкості національної грошової одиниці, а також регулювання та координація діяльності грошово-кредитної системи.

Банки другого рівня юридично й економічно відокремлені. Вони здійснюють свою діяльність на комерційних засадах з метою одержання прибутку в умовах вільної конкуренції. Ці банки обслуговують економічних суб'єктів – учасників грошового обороту, зокрема юридичних та фізичних осіб, державні структури. Через банки, які належать до другого рівня, банківська система обслуговує народне господарство відповідно до завдань, які випливають з грошово-кредитної політики центрального банку.

Однорівнева банківська система, на відміну від дворівневої, передбачає горизонтальні зв'язки між банками. При здійсненні уніфікованих операцій всі банки перебувають на одній ієрархічній лінії. Однорівнева банківська система можлива, але тільки за тоталітарної економіки. При ній достатньо створити один державний банк, який на адміністративно-командних засадах може здійснювати і емісійно-касову функцію і кредитно-розрахункове обслуговування господарської клієнтури, як це було в СРСР до 1987 р. Однорівнева структура можлива при умові, що в країні немає центрального банку, або ж усі банківські операції виконує лише один банк.

Центрального банку може не бути в умовах перехідних економік, коли ще не сформувалася повноцінна банківська система або вона має нетривалий характер, тобто є тимчасовою. Існування лише центрального банку в країні та виконання ним усіх банківських операцій можливе лише в умовах адміністративно-командної економіки.

2. Централізоване регулювання діяльності кожного банку окремо і банківської діяльності в цілому.

3. Гнучке поєднання високого рівня централізованої керівності банківської системи із збереженням повної економічної незалежності та відповідальності за результати своєї діяльності в кожному банку, який входить у систему.

4. Наявність загальносистемної інфраструктури, що забезпечує ефективне функціонування окремого банку, а також взаємодію банків. Таким прикладом може бути система кореспондентських відносин між банками з використанням новітніх технологій.

Банківська система України у загальному вигляді представлена:

<i>Перший рівень</i>	Національний банк України
<i>Другий рівень</i>	Державні банки (100% статутного капіталу належить державі) Спеціалізовані банки (ощадні, іпотечні, клірингові, інвестиційні – більше 50% – активи одного виду; ощадний – більше 50% пасивів – вклади населення) Універсальні банки Філії іноземних банків, які створені і діють на території України відповідно до вимог Закону України «Про банки і банківську діяльність» Банківські об'єднання (спілки, асоціації)

Ефективна діяльність банківської системи забезпечується на законодавчому рівні, який відображає національні потреби в її управлінні та організації. У розвинених країнах існують дві найбільш поширені моделі організаційної структури банківських систем, які визначаються особливостями функцій, які вони виконують.

Згідно з першою моделлю центральний банк країни проводить грошово-кредитну політику, що є частиною інструментарію, яким володіють органи влади для регулювання економіки. При цьому грошово-кредитна політика пов'язана із структурною, бюджетною, кон'юнктурною політиками, хоча використовується для виконання економічних і соціальних завдань уряду. Дана модель організації центральних банків характерна для таких країн, як Франція, Великобританія, Японія.

Відповідно до другої моделі основною метою центрального банку є підтримання стабільності цін за допомогою використання інструментів грошово-кредитної політики, яка не залежить від уряду. У рамках цієї моделі, яка характерна для Німеччини та Нідерландів, центральний банк є незалежним, але при цьому виконує чітко визначені завдання.

Розглядаючи банківську систему України, яка почала формуватися ще у 1991 р. після проголошення незалежності, слід зауважити, що основним завданням Національного банку, який знаходиться на першому рівні, є підтримання стабільності національної грошової одиниці – гривні. Однак, враховуючи ситуацію, що склалася внаслідок фінансової кризи, одним із основних завдань також є стримування темпів інфляції. При цьому грошово-кредитна політика повинна узгоджуватися з урядом. Отже, можна стверджувати, що в Україні існує специфічна модель організаційної побудови банківської системи.

Загальносистемна інфраструктура, яка має міжбанківське призначення, забезпечує координацію та об'єднання зусиль усіх банків як посередників на грошовому ринку, дозволяє банківській системі виконувати функції, які властиві лише їй. До таких функцій банківської системи належать:

- трансформаційна;
- створення платіжних засобів;
- регулювання грошової маси в обігу;
- стабілізаційна.

Трансформаційна функція банківської системи ґрунтується на аналогічній функції окремих банків. Однак це не сума від механічного складання подібних функцій всіх банків, які входять у систему. У масштабах системи виникає якісно нова функція трансформації – більш масштабна, більш глибока, більш завершена й ефективна, ніж

сума трансформаційних потенціалів окремих банків, що зумовлено певними обставинами.

Зокрема у трансформаційний процес включається центральний банк. Він є банком банків і активно здійснює всі види трансформаційних процесів на міжбанківському рівні. Застосовуючи механізми рефінансування шляхом проведення кредитних аукціонів, тендерів, кредитування через «облікове вікно», прямого надання кредитів, центральний банк трансформує ресурси грошового ринку і за строками, і за розмірами, і за ризиками в регіональному аспекті у більших масштабах, ніж окремі комерційні банки. Він завершує трансформаційні процеси в межах усього грошового ринку, які були розпочаті комерційними банками.

Банківська система істотно підвищує трансформаційний потенціал вузькоспеціалізованих банків. Саме тому спеціалізовані банки мають можливість виконувати дану функцію в кооперації з універсальними банками. Наприклад, Ощадбанк України, спеціалізуючись на депозитних операціях, у межах системи має можливість запропонувати мобілізовані кошти банкам, які здійснюють кредитні операції. Як складові системи спільно ці банки можуть забезпечити весь комплекс трансформації грошового капіталу на ринку.

Отже, дана функція особливо актуальна в Україні в умовах фінансової кризи, оскільки значна кількість банків мають недостатню ресурсну базу для здійснення активних операцій. Національний банк України через вищезазначені механізми проводить рефінансування банків, забезпечуючи таким чином ресурсний потенціал банків другого рівня.

Функція створення платіжних засобів, або емісійна, полягає у випуску платіжних інструментів. У її виконанні беруть участь усі ланки системи – центральний банк, який здійснює готівкову емісію, оскільки він має монопольне право на її випуск, а також банки другого рівня, які випускають кредитні платіжні інструменти.

Слід зазначити, що дана функція нерозривно пов'язана з функцією регулювання грошового обороту, яка полягає в тому, що банківська система оперативно змінює масу грошей в обігу, збільшуючи чи зменшуючи її відповідно до зміни попиту на гроші. Банківська система здатна управляти пропозицією грошей залежно від потреб економіки. Дана функція банківської системи якісно відрізняється від аналогічної функції окремого банку. Кожний банк здатний брати

участь у формуванні пропозиції грошей і навіть зацікавлений у розширенні своєї діяльності, оскільки це дає йому можливість отримати додатковий прибуток. У цьому випадку лише в системі можна визначити межі такої діяльності, що адекватні попиту на гроші, і обмежити емісійну функцію кожного банку. Це досягається шляхом використання інструментів грошово-кредитної політики центрального банку.

Особливої актуальності ця функція набуває у сучасних умовах, оскільки одним із завдань у даний період є недопущення різкого збільшення грошової маси в обігу з метою стримування темпів інфляції. З цієї причини значно зменшується кредитна емісія банків другого рівня, водночас як Національний банк проводить рефінансування в основному проблемних банків.

Функція забезпечення стабільної банківської діяльності та грошового ринку (стабілізаційна функція) впливає з надзвичайно високих ризиків у банківській діяльності. Існує загроза того, що наслідком дестабілізації цієї діяльності може бути розбалансування грошового ринку, що спровокує загальноекономічну кризу. Як посередники на грошовому ринку банки функціонують переважно за рахунок чужих капіталів – акціонерного капіталу, залучених коштів вкладників та позичок інших банків. Тому вони перебувають під постійним контролем і тиском з боку великої кількості клієнтів та акціонерів, дії яких визначаються не тільки економічними розрахунками, а й чутками, очікуваннями, припущеннями. Отже, діяльність банків залежить від великої кількості зовнішніх факторів, які зумовлюють значне вилучення депозитів з банків. Сьогодні це призвело до зменшення фінансових ресурсів у банках та запровадження у деяких з них тимчасової адміністрації і призначення кураторів з метою недопущення банкрутства, яке негативно позначиться на економічній системі. Тому забезпечення високої довіри до банків – це завдання не тільки окремих банків, а й усієї банківської системи.

Банки як посередники на грошовому ринку повинні брати на себе відповідальність перед інвесторами за економічні ризики своїх позичальників. Завдяки широким масштабам своєї діяльності банки потенційно можуть диверсифікувати ці ризики і максимально пом'якшити їх для інвесторів. Однак успіху в цьому можна досягти лише завдяки зусиллям всієї банківської системи. Тільки в межах банківської системи можна створити дієвий механізм страхування банківських ризиків та банківських депозитів.

Стабілізаційна функція банківської системи здійснюється шляхом прийняття низки законів та інших нормативних актів, що регламентують діяльність усіх її ланок, – від центрального банку до вузько-спеціалізованих комерційних банків, а також створення дієвого механізму контролю і нагляду за дотриманням цих законів і діяльністю банків у цілому.

2.2. Організаційно-правові форми банків. Державні та комерційні банки. Банківські спілки та асоціації. Філії та представництва банку

Банк – юридична особа, яка на підставі банківської ліцензії має виключне право надавати банківські послуги, відомості про яку внесені до Державного реєстру банків (Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 07.12.2000).

Банки в Україні створюються у формі акціонерного товариства або кооперативного банку.

Особливості правового статусу, порядку створення, діяльності, реорганізації та ліквідації банків визначаються Законом України «Про банки і банківську діяльність» та Законом України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб».

Законодавство про акціонерні товариства застосовується до банків з урахуванням особливостей, встановлених Законом України «Про банки і банківську діяльність». У разі суперечності положень цього Закону та законодавства про акціонерні товариства перевагу мають положення Закону України «Про банки і банківську діяльність».

Закон України «Про банки і банківську діяльність» статтю 7-ою визначає державний банк як банк, 100 відсотків статутного капіталу якого належить державі. Державний банк може існувати лише у формі акціонерного товариства.

Єдиним акціонером державного банку є держава. Функції з управління корпоративними правами держави у державному банку здійснює Кабінет Міністрів України. Орган, що здійснює управління корпоративними правами держави у державному банку, також виконує функції вищого органу управління державного банку (далі – вищий орган).

Іншими органами управління державного банку є наглядова рада державного банку та правління державного банку.

Рішення вищого органу оформлюються актами Кабінету Міністрів України, проекти яких готуються і вносяться на розгляд Кабінету Міністрів України центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної фінансової політики, і не підлягають погодженню з іншими заінтересованими органами.

Статут державного банку затверджується вищим органом та має відповідати вимогам законів України з урахуванням особливостей, встановлених Законом, та нормативно-правових актів Національного банку України.

До виключної компетенції вищого органу належить прийняття рішень щодо:

- 1) визначення основних (стратегічних) напрямів діяльності державного банку та затвердження звітів про їх виконання;
- 2) схвалення стратегії розвитку державного банку, затвердженої наглядовою радою державного банку;
- 3) внесення змін до статуту державного банку;
- 4) збільшення або зменшення статутного капіталу державного банку;
- 5) призначення та припинення повноважень членів наглядової ради державного банку в порядку та з урахуванням особливостей, передбачених Законом;
- 6) затвердження умов цивільно-правових договорів, що укладаються з членами наглядової ради державного банку, обрання особи, уповноваженої на підписання цивільно-правових договорів з членами наглядової ради державного банку;
- 7) встановлення розміру винагороди членів наглядової ради державного банку, у тому числі заохочувальних та компенсаційних виплат;
- 8) затвердження положення про винагороду членів наглядової ради державного банку, вимоги до якого встановлюються Національним банком України;
- 9) затвердження звіту про винагороду членів наглядової ради державного банку, вимоги до якого встановлюються Національним банком України;
- 10) затвердження річного звіту державного банку;

11) затвердження заходів за результатами розгляду звіту наглядової ради державного банку, в тому числі про виконання стратегії розвитку державного банку;

12) покриття збитків та розподілу прибутку;

13) затвердження розміру річних дивідендів;

14) затвердження положення про наглядову раду державного банку;

15) зміни типу акціонерного товариства, у формі якого існує державний банк;

16) емісії акцій, їх дроблення або консолідації;

17) викупу державним банком акцій власної емісії;

18) анулювання або продажу викуплених акцій державного банку;

19) реорганізації державного банку, обрання комісії з реорганізації державного банку;

20) ліквідації державного банку, обрання комісії з припинення (ліквідаційної комісії, ліквідатора) державного банку, затвердження ліквідаційного балансу;

21) встановлення критеріїв відбору зовнішнього аудитора державного банку;

22) надання згоди на вчинення значного правочину за поданням наглядової ради державного банку;

23) надання згоди на вчинення правочину, щодо вчинення якого є заінтересованість, у випадках та порядку, встановлених Законом України «Про акціонерні товариства»;

24) затвердження порядку щорічного оцінювання ефективності діяльності наглядової ради, включаючи критерії оцінювання виконання стратегії та/або бізнес-плану розвитку державного банку та результатів такого оцінювання.

Наглядова рада є колегіальним органом управління державного банку, що в межах своєї компетенції здійснює управління державним банком, а також контролює та регулює діяльність виконавчого органу державного банку з метою виконання стратегії розвитку державного банку. Наглядова рада державного банку, діючи в інтересах державного банку відповідно до Закону, здійснює захист прав вкладників, кредиторів та держави як акціонера.

Наглядова рада державного банку складається з дев'яти членів, з яких шість членів є незалежними, а три члени є представниками держави.

Члени наглядової ради державного банку повинні відповідати вимогам до керівника банку, встановленим Законом «Про банки і банківську діяльність». Не допускається призначення особи на посаду члена наглядової ради державного банку, якщо таке призначення може призвести до конфлікту інтересів. Не може бути членом наглядової ради державного банку особа, яка має не погашену або не зняту в установленому законодавством порядку судимість та/або яка піддавалася адміністративному стягненню за вчинення правопорушення, пов'язаного з корупцією.

Незалежним членом наглядової ради державного банку не може бути особа, яка:

1) є або протягом останніх п'яти років була керівником (крім незалежного члена наглядової ради) цього державного банку та/або його філії, представництва та/або іншого відокремленого підрозділу чи юридичної особи, у якій цей державний банк має істотну участь;

2) є або протягом останніх трьох років була працівником цього державного банку та/або його філії, представництва та/або іншого відокремленого підрозділу чи юридичної особи, у якій цей державний банк має істотну участь;

3) є пов'язаною особою (крім незалежного члена наглядової ради) цього державного банку;

4) отримує або протягом останніх трьох років отримувала від цього державного банку або юридичних осіб, у яких цей державний банк має істотну участь, істотні доходи, крім доходів у вигляді винагороди за виконання функцій члена наглядової ради (при цьому істотними є доходи, що перевищують 5 відсотків сукупного річного доходу такої особи за відповідний рік);

5) є власником істотної участі, керівником, посадовою особою та/або членом ради чи іншого органу управління, працівником іншого банку, зареєстрованого в Україні, або особою, яка має можливість впливати на прийняття рішень із основних напрямів діяльності та/або здійснює значний вплив на управління та діяльність іншого банку, зареєстрованого в Україні;

6) є особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування (згідно з переліком, зазначеним у пункті 1 частини першої статті 3 Закону України «Про запобігання корупції»);

7) є або протягом останніх двох років була службовою особою, яка займає відповідальне та особливо відповідальне становище

(під службовими особами, які займають відповідальне та особливо відповідальне становище, розуміються особи, зазначені у примітці до статті 51³ Закону України «Про запобігання корупції»);

8) є зовнішнім аудитором цього державного банку та/або його філії, представництва та/або іншого відокремленого підрозділу чи юридичної особи, у якій цей державний банк має істотну участь, або була ним протягом будь-якого періоду за останніх три роки, що передували її призначенню до наглядової ради цього державного банку;

9) бере участь у зовнішньому аудиті цього державного банку та/або його філії, представництва та/або іншого відокремленого підрозділу чи юридичної особи, у якій цей державний банк має істотну участь, як аудитор, який працює у складі аудиторської організації, або брала участь у такому аудиті протягом будь-якого періоду за останніх три роки, що передували її призначенню до наглядової ради цього державного банку;

10) має або мала протягом останнього року істотні господарські та/або цивільно-правові відносини з цим державним банком або юридичною особою, у якій цей державний банк має істотну участь, або є кінцевим (бенефіціарним) власником чи посадовою особою юридичної особи, яка має або мала такі відносини (при цьому істотними є господарські та/або цивільно-правові відносини, в результаті яких особа отримала або має право отримати доходи, кредит або позику у сумі, що перевищує 5 відсотків доходів такої особи за попередній звітний рік);

11) є членом виконавчого органу юридичної особи, членом наглядової ради якої є будь-який керівник цього державного банку;

12) є близькою особою з особами, зазначеними у пунктах 1-11 цієї частини, якщо призначення та перебування цієї особи на посаді члена наглядової ради державного банку призведе до конфлікту інтересів (термін «близька особа» вживається у значенні, наведеному в Законі України «Про запобігання корупції»).

Представником держави у наглядовій раді державного банку не може бути особа, яка:

1) є або протягом останніх п'яти років була керівником (крім члена наглядової ради) цього державного банку або його дочірнього підприємства, філії, представництва та/або іншого відокремленого підрозділу;

2) зазначена у пунктах 5, 6 і 8-11 частини тринадцятої цієї статті;

3) є близькою особою з особами, зазначеними у пунктах 1-2 цієї частини, якщо призначення та перебування цієї особи на посаді члена наглядової ради державного банку призведе до конфлікту інтересів (термін «близька особа» вживається у значенні, наведеному в Законі України «Про запобігання корупції»);

4) є пов'язаною особою (крім члена Наглядової ради – представника держави) цього державного банку;

5) є або протягом останніх трьох років була працівником цього державного банку та/або його філії, представництва та/або іншого відокремленого підрозділу чи юридичної особи, у якій цей державний банк має істотну участь;

6) отримує або протягом останніх трьох років отримувала від цього державного банку або юридичних осіб, у яких цей державний банк має істотну участь, істотні доходи, крім доходів у вигляді винагороди за виконання функцій члена наглядової ради (при цьому істотними є доходи, що перевищують 5 відсотків сукупного річного доходу такої особи за відповідний рік).

Один представник держави у наглядовій раді державного банку призначається вищим органом за поданням Президента України, один – за поданням Кабінету Міністрів України та один – за поданням профільного Комітету Верховної Ради України, до предметів відання якого належать питання банківської діяльності.

Претенденти на посади незалежних членів наглядової ради державного банку визначаються шляхом конкурсного відбору в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

До конкурсного відбору допускаються виключно кандидати, відібрані на умовах відкритого конкурсу компанією з добору персоналу, визначеною Кабінетом Міністрів України у встановленому ним порядку з числа тих, що мають міжнародний досвід надання послуг з добору керівного складу банків не менш як 10 років. Компанія з добору персоналу подає конкурсній комісії список кандидатів для проведення відбору та підготовки подання вищому органу. Залучення компанії з добору персоналу здійснюється на платній основі за рахунок коштів державного банку та/або інших джерел, не заборонених законодавством.

Незалежні члени наглядової ради державного банку призначаються вищим органом на підставі подання конкурсної комісії протягом п'яти робочих днів з дня отримання відповідного подання. Члени наглядової ради державного банку вступають на посаду після їх погодження Національним банком України відповідно до статті 42 Закону України «Про банки і банківську діяльність».

Наглядову раду державного банку очолює голова, який обирається наглядовою радою державного банку з числа її незалежних членів.

Засідання наглядової ради державного банку є правомочним за присутності не менше шести її членів. Рішення наглядової ради державного банку приймаються простою більшістю голосів членів, які присутні на засіданні та мають право голосу, якщо для прийняття відповідного рішення статутом державного банку не встановлюється більша кількість голосів. Порядок скликання і проведення засідань, голосування, прийняття та оформлення рішень наглядової ради державного банку визначається статутом державного банку і положенням про наглядову раду державного банку.

Члени наглядової ради державного банку самостійно і на власний розсуд приймають рішення щодо голосування з усіх питань порядку денного засідання наглядової ради державного банку.

Кооперативні банки створюються за принципом територіальності і поділяються на місцеві та центральний кооперативні банки.

Мінімальна кількість учасників місцевого (у межах області) кооперативного банку має бути не менше 50 осіб. У разі зменшення кількості учасників і неспроможності кооперативного банку протягом одного року збільшити їх кількість до мінімальної необхідної кількості діяльність такого банку припиняється шляхом зміни організаційно-правової форми або ліквідації.

Учасниками центрального кооперативного банку є місцеві кооперативні банки.

До функцій центрального кооперативного банку належать централізація та перерозподіл ресурсів, акумульованих місцевими кооперативними банками, а також здійснення контролю за діяльністю кооперативних банків регіонального рівня.

Органами управління кооперативних банків є загальні збори учасників (пайовиків), рада банку та правління банку.

Статутний капітал кооперативного банку поділяється на паї. Рівень мінімального розміру статутного капіталу кооперативного банку встановлюється Національним банком України.

Кожний учасник кооперативного банку незалежно від розміру своєї участі у капіталі банку (паю) має право одного голосу.

Прибутки або збитки кооперативного банку за результатами фінансового року розподіляються між учасниками пропорційно розміру їх паю.

Банківські спілки та асоціації. Стаття 13 Закону України «Про банки і банківську діяльність» визначає, що з метою захисту та представлення інтересів своїх членів, розвитку міжрегіональних та міжнародних зв'язків, забезпечення наукового та інформаційного обміну і професійних інтересів, розробки рекомендацій щодо банківської діяльності банки мають право створювати неприбуткові спілки чи асоціації.

Банківські спілки та асоціації не мають права займатися банківською чи підприємницькою діяльністю і не можуть бути створені з метою отримання прибутку.

Асоціація (спілка) банків є договірним об'єднанням банків і не має права втручатися у діяльність банків – членів асоціації (спілки).

Стаття 23 Закону України «Про банки і банківську діяльність» передбачає порядок відкриття відокремлених підрозділів банку на території України.

Банк має право відкривати відокремлені підрозділи (філії, відділення, представництва тощо) на території України.

Постанова Правління Національного банку України № 149 від 22.12.2018 р. «Про затвердження Положення про ліцензування банків» зазначає:

п. 422. Відокремлений підрозділ банку має відповідати таким вимогам:

1) наявність керівника, який діє на підставі виданої банком довіреності;

2) здійснення діяльності на підставі положення, затвердженого уповноваженим органом банку;

3) місцезнаходження в приміщенні, яке не належить до житлового фонду;

4) наявність щонайменше одного працівника, чиє робоче місце розташоване в приміщенні відокремленого підрозділу банку та

який перебуває в цьому відокремленому підрозділі переважну частину робочого часу.

Банк може надавати банківські послуги за допомогою інших каналів обслуговування (банкомати, платіжні термінали, пункти самообслуговування, мобільні пристрої тощо), які не є відокремленими підрозділами банку.

Банк має право створювати на території сіл, селищ, військових частин пункти дистанційного обслуговування в структурі банку або його відокремленого підрозділу, який здійснює банківську діяльність.

2.3. Правове регулювання створення та припинення банків. Структура банку

Учасниками банку можуть бути учасники цивільних відносин. Держава Україна може бути учасником банку в особі Кабінету Міністрів України або уповноважених ним органів.

Засновники банку та власники істотної участі у банку повинні мати бездоганну ділову репутацію та задовільний фінансовий/майновий стан.

Вимоги щодо ділової репутації та фінансового/майнового стану засновників банку, власників істотної участі в банку та осіб, які набувають або збільшують істотну участь у банку, встановлюються Національним банком України.

Учасниками банку не можуть бути юридичні особи, в яких банк має істотну участь, громадські об'єднання, політичні партії, релігійні та благодійні організації.

Уповноважена засновником особа подає документи для проведення державної реєстрації юридичної особи, яка має намір здійснювати банківську діяльність, після погодження Національним банком України статуту цієї особи.

Юридична особа, яка має намір здійснювати банківську діяльність, зобов'язана протягом року з дня державної реєстрації подати Національному банку України в порядку, визначеному Законом України «Про банки і банківську діяльність» та нормативно-правовими актами Національного банку України, документи для отримання банківської ліцензії.

Юридична особа набуває статусу банку і право на здійснення банківської діяльності виключно після отримання банківської ліцензії та внесення відомостей про неї до Державного реєстру банків.

Забороняється здійснювати банківську діяльність без отримання банківської ліцензії.

Особи, винні у здійсненні банківської діяльності без отримання банківської ліцензії, несуть цивільну, адміністративну або кримінальну відповідальність згідно із законом.

Національний банк України приймає рішення про надання банківської ліцензії чи про відмову в її наданні протягом трьох місяців з дня отримання повного пакета документів, визначених Законом України «Про банки і банківську діяльність».

Національний банк України вносить відомості про юридичну особу до Державного реєстру банків одночасно з прийняттям рішення про надання банківської ліцензії.

Банк не має права передавати банківську ліцензію третім особам.

Банк має повне і скорочене офіційні найменування українською та іноземними мовами. Найменування банку має містити слово «банк», а також вказівку на організаційно-правову форму банку.

Банк може мати печатку зі своїм повним найменуванням.

Слово «банк» та похідні від нього дозволяється використовувати у назві лише тим юридичним особам, які зареєстровані Національним банком України як банк і мають банківську ліцензію. Виняток становлять міжнародні організації, що діють на території України відповідно до міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, та законодавства України.

Не дозволяється використовувати для найменування банку назву, яка повторює вже існуючу назву іншого банку або вводить в оману щодо видів діяльності, які здійснює банк. Вживання у найменуванні банку слів «Україна», «центральный», «національний» та похідних від них можливе лише за згодою Національного банку України. Додавати до свого найменування слово «державний», використовувати зображення Державного Герба України, Державного Прапора України має право лише державний банк.

Національний банк України має право відмовити у використанні банком запропонованого найменування за наведених вище підстав.

Відокремлений підрозділ банку використовує найменування лише того банку, відокремленим підрозділом якого він є. До назви відокремленого підрозділу банку може додаватися найменування місцезнаходження цього відокремленого підрозділу.

Статут банку складається з урахуванням положень Цивільного кодексу України, Господарського кодексу України, Закону України «Про банки і банківську діяльність» та інших законів України.

Статут банку обов'язково має містити таку інформацію про банк:

- 1) найменування банку, у тому числі скорочене (за наявності);
- 2) його місцезнаходження;
- 3) організаційно-правову форму;
- 4) види діяльності, які має намір здійснювати банк;
- 5) розмір, порядок формування статутного капіталу банку, види акцій банку, їх номінальна вартість та загальна кількість;
- 6) структуру управління банком, органи управління, їх компетенцію та порядок прийняття рішень;
- 7) порядок реорганізації та ліквідації банку;
- 8) порядок внесення змін до статуту банку;
- 9) розмір та порядок утворення резервів та інших загальних фондів банку;
- 10) порядок розподілу прибутків та покриття збитків;
- 11) положення про аудиторську перевірку банку;
- 12) положення про внутрішній аудит банку.

Банк може бути ліквідований:

- 1) за рішенням власників банку;
- 2) у разі відкликання Національним банком України банківської ліцензії з власної ініціативи або за пропозицією Фонду гарантування вкладів фізичних осіб.

Процедура ліквідації банку вважається завершеною, а банк як юридична особа ліквідованим з дня внесення запису про це до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань.

Ліквідація банку з ініціативи власників здійснюється в порядку, передбаченому законодавством про ліквідацію юридичних осіб, у разі якщо Національний банк України після отримання рішення власників про ліквідацію банку не виявив ознак, за якими цей банк може бути віднесено до категорії проблемного або неплатоспроможного.

Власники банку мають право розпочати процедуру ліквідації банку за рішенням загальних зборів лише після надання на це згоди Національним банком України та за умови відкликання банківської ліцензії.

Відповідно до Положення про ліцензування банків, банк для отримання згоди Національного банку на ліквідацію банку за рішенням його власників подає до Національного банку такі документи:

- 1) рішення єдиного акціонера або протокол із рішеннями зборів акціонерів про ліквідацію банку, обрання ліквідатора/ліквідаційної комісії, затвердження порядку ліквідації банку та іншими рішеннями, передбаченими законодавством України про припинення юридичних осіб (його засвідчену копію);

- 2) порядок ліквідації банку, затверджений рішенням єдиного акціонера або загальних зборів акціонерів банку;

- 3) інформацію про ліквідатора/голову та членів ліквідаційної комісії банку, що підтверджує їх відповідність вимогам, установленим Законом України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» для ліквідатора банку та осіб, залучених до ліквідації.

Національний банк України має право відкликати банківську ліцензію з власної ініціативи у разі, якщо:

- 1) виявлено, що документи, надані для отримання банківської ліцензії, містять недостовірну інформацію;

- 2) банк не виконав жодної банківської операції протягом року з дня отримання банківської ліцензії;

- 3) встановлено систематичне порушення банком законодавства у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення.

Національний банк України приймає рішення про відкликання у банку банківської ліцензії та ліквідацію банку за пропозицією Фонду гарантування вкладів фізичних осіб протягом п'яти днів з дня отримання такої пропозиції Фонду.

Контрольні питання

1. Назвіть особливості банківської системи України
2. Охарактеризуйте державний банк та його органи управління
3. Дайте визначення комерційного банку України
4. Розкрийте порядок та особливості створення банків в Україні

Рекомендовані нормативно-правові акти та література для підготовки до семінарського заняття, написання доповідей

Основні нормативно-правові акти

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/436-15>
3. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/2121-14/sp:max25/ed20150401/stru>
4. Про заставу: Закон України від 02.10.1992 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2654-12>
5. Про Національний банк України: Закон України від 20.05.1999 р. № 679-XIV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/679-14>
6. Про затвердження Положення про ліцензування банків: Постанова Правління Національного банку України від 22.12.2018 р. № 149. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0149500-18#n1497>

Додаткова література

1. Кузнецова С. А., Болгар Т. М., Пестовська З. С. Банківська система: навч. посіб. / за ред. С. А. Кузнецової. К.: ЦУЛ, 2014. 400 с.
2. Центральний банк і грошово-кредитна політика: підручник. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2017. 526 с.
3. Міжнародно-правові стандарти банківської діяльності : монографія / С. С. Савчук ; Ін-т міжнар. відносин Київ. нац. ун-ту ім. Т. Г. Шевченка. Київ; Одеса: Фенікс, 2019. 256 с.
4. Державне регулювання банківського сектору у забезпеченні соціально-економічного розвитку України: теорія, методологія, практика : монографія / Кришталь Галина Олександрівна; ПВНЗ «Європ. ун-т». Київ: Вишемирський В. С., 2019. 411 с.

Розділ 3

ПРАВОВИЙ СТАТУС НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ

3.1. Роль та значення центральних банків у банківських системах. Загальні положення про Національний банк України

Центральний банк сьогодні є ключовим елементом фінансово-кредитної системи будь-якої розвиненої держави. Він виступає провідником офіційної грошово-кредитної політики. З цього приводу, варто зазначати, що грошово-кредитна політика і бюджетна політика поглинають всі аспекти державного регулювання економіки, розвитку народного господарства, забезпечення соціальної стабільності в державі тощо.

Історично центральні банки звичайно утворювались як акціонерні компанії, наділені особливими повноваженнями. Під терміном «центральный банк» мали на увазі найбільший банк, що знаходився у самому центрі банківської системи. Потім такі банки поступово монополізували деякі специфічні функції. При тому, акціонерний статус може зберігатися: наприклад, банк Італії або Національний банк Австрії.

У 1920 році Міжнародна фінансова конференція в Брюсселі зазначила, що в країнах, де не існує центрального емісійного банку, його потрібно створити. Там же підкреслювалося, що банки, а особливо емісійні банки, треба звільнити від політичного тиску, вони повинні управлятися згідно принципів «розумних» фінансів. Питання незалежності центральних банків повстало як гарантія ефективності їх діяльності.

Незалежність центральних банків обумовлюється їх завданнями та повноваженнями, а саме підтримкою грошово-кредитної і валютної стабільності. Загалом, треба сказати, що які функції не покладались на центральний банк, він завжди є органом регулювання, що поєднує функції банку і державного відомства. За своїм статусом

і виходячи із змісту функцій та повноважень, центральний банк є «банком банків» – зберігає обов'язкові резерви і вільні кошти банків та інших установ, надає їм позики, виступає як кредитор останньої інстанції, організує національну систему взаємозаліків грошових зобов'язань, тощо.

Центральний банк будь-якої держави займає особливе місце в банківській системі, він є особливим органом, виступає головним банком і у зв'язку з цим наділений особливим правовим статусом. З прийняттям Конституції України вперше з'явилася модель законодавчої основи функціонування Національного банку України, який є органом, що здійснює регулятивне державне управління банківською системою. Національний банк України сьогодні є одним із найважливіших інститутів держави, діяльність якого ґрунтується на широких конституційних засадах.

Згідно ст. 335 Господарського кодексу України Національний банк України – центральний банк держави, основною функцією якого є забезпечення стабільності грошової одиниці України - гривні.

Згідно ст. 2 Закону України «Про Національний банк України» Національний банк України є центральним банком України, особливим центральним органом державного управління, юридичний статус, завдання, функції, повноваження і принципи організації якого визначаються Конституцією України, цим Законом та іншими законами України.

У цьому визначенні закріплена подвійна правова природа НБУ: з однієї сторони, він є центральним банком, тобто, банківською установою, яка має право здійснювати певні банківські операції у порядку, визначеному банківським законодавством, а з іншої сторони – особливим органом державного управління. Місцезнаходження Ради Національного банку України, Правління Національного банку України та центрального апарату Національного банку – місто Київ.

Ключовим для визначення правового статусу НБУ є поняття його автономії. Національний банк України є органом зі спеціальним статусом. Це означає, що він не відноситься до жодної гілки влади. Така особливість правового статусу НБУ зумовлена, в першу чергу, його основною функцією – забезпеченням стабільності гри-

вні. Для виконання цієї функції НБУ повинен бути наділений певною самостійністю та незалежністю від інших органів державної влади.

Згідно ст. 3 Закону України «Про Національний банк України» – Національний банк має статутний капітал, що є державною власністю. Розмір статутного капіталу становить 10 мільйонів гривень. Розмір статутного капіталу може бути збільшений за рішенням Ради Національного банку. Джерелами формування статутного капіталу Національного банку є доходи його кошторису, а при необхідності – Державний бюджет України.

Згідно ст. 4 цього ж Закону – Національний банк є економічно самостійним органом, який здійснює видатки за рахунок власних доходів у межах затвердженого кошторису, а у визначених цим Законом випадках – також за рахунок Державного бюджету України. Національний банк є юридичною особою, має відокремлене майно, що є об'єктом права державної власності і перебуває у його повному господарському віданні. Національний банк не відповідає за зобов'язаннями органів державної влади, а органи державної влади не відповідають за зобов'язаннями Національного банку, крім випадків, коли вони добровільно беруть на себе такі зобов'язання. Національний банк може відкривати свої установи, філії та представництва в Україні, а також представництва за її межами. Національний банк України, його установи, філії та представництва мають печатку із зображенням Державного Герба України та своїм найменуванням.

Згідно ст. 5 Закону України «Про Національний банк України» Національний банк щорічно складає кошторис адміністративних витрат, який повинен забезпечувати виконання Національним банком його функцій, установлених Конституцією України та цим Законом.

Національний банк України включає до кошторису адміністративних витрат витрати та інвестиції на забезпечення діяльності Національного банку, інвестиції у створення та розвиток матеріально-технічної бази Національного банку, а також витрати на виплату винагороди членам Ради Національного банку за виконання ними своїх функцій з деталізацією розміру, посад та періодичності виплат винагороди.

Національний банк відображає доходи та витрати, визначає прибуток (збитки) та складає фінансову звітність відповідно до між-

народних стандартів фінансової звітності. Національний банк створює загальні резерви, які використовуються на покриття його збитків, резерв переоцінки, який використовується на покриття нереалізованих витрат, а також інші резерви. У разі недостатності коштів загальних резервів перевищення витрат Національного банку над його доходами компенсується за рахунок коштів Державного бюджету України наступного за звітним року.

Незалежність центрального банку може розглядатися в двох аспектах – як політична, (це є автономія при встановленні цільових орієнтирів грошової маси), так і як економічна (охоплює питання вибору інструментів грошово-кредитної політики, надання кредитів уряду та ін.). Крім того, в науковій літературі називаються і більш конкретні фактори незалежності центрального банку, наприклад, інституціональна, особиста, функціональна та фінансова незалежність. У всіх випадках мова йде здебільшого про відносини з урядом. Центральним питанням, у якому ця незалежність порушується, є ті питання грошово-кредитної політики, які перш за все пов'язані з дефіцитом державного бюджету, участю центрального банку в обслуговуванні державного боргу, а також використання золотовалютних резервів.

3.2. Повноваження Національного банку України

Зміст діяльності НБУ розкривається через систему його функцій, в основних напрямках функціонування. Для виконання завдань, покладених на цей особливий центральний орган державного управління Законом України «Про Національний банк України» (статті 6 і 7), передбачено такі функції. Функції, які здійснюються всіма без винятку центральними банками, поділяють на регулюючі, контрольні й обслуговуючі. До регулюючих функцій відносять: управління сукупним грошовим обігом; регулювання грошово-кредитної сфери; регулювання попиту та пропозиції на кредит. Контрольні функції включають: здійснення контролю за функціонуванням кредитно-банківської системи; проведення валютного контролю. Обслуговуючі функції полягають: в організації платіжно-розрахункових відносин комерційних банків; у кредитуванні банківських установ і уряду; у

виконанні центральним банком ролі фінансового агента уряду. Функції НБУ закріплені у Конституції України та Законі України «Про Національний банк України».

Виходячи із норм зазначених законодавчих актів, функції НБУ можна поділити на такі дві групи: основна функція НБУ; інші (допоміжні) функції НБУ. Насамперед, ст. 99 Конституції України та ст. 6 Закону України «Про Національний банк України» визначають, що основною функцією НБУ є створення таких грошово-кредитних механізмів, які спроможні забезпечити стабільність національної грошової одиниці (гривні) з метою цінової стабільності, стримування інфляції, платоспроможності, що створює передумови для економічного зростання в країні. Стабільність грошової одиниці, як відомо, пов'язана зі стабільністю споживчих цін і курсовою політикою держави. На виконання своєї основної функції НБУ сприяє забезпеченню стабільності банківської системи, а також, у межах своїх повноважень, цінової стабільності, тобто утриманню системи цін на певному рівні підтриманням стабільного курсу грошової одиниці України. Основною метою цінової стабільності і є забезпечення купівельної спроможності національної грошової одиниці, яка досягається завдяки підтриманню низького рівня інфляції.

Інші функції зазначені в ст. 7 Закону України «Про Національний банк України».

Велике значення для ефективності банківського регулювання має нормотворча функція Національного банку України. НБУ видає нормативно-правові акти з питань, віднесених до його повноважень, які є обов'язковими для органів державної влади і місцевого самоврядування, банків, підприємств, організацій та установ незалежно від форм власності, а також для фізичних осіб. Нормативно-правові акти НБУ (інструкції, положення, правила) видаються і затверджуються у формі постанов Правління НБУ. Вони не можуть суперечити законам та іншим законодавчим актам України і не мають зворотної сили, крім випадків, коли вони згідно з законом пом'якшують або скасовують відповідальність. Нормативно-правові акти Національного банку підлягають обов'язковій державній реєстрації в Міністерстві юстиції України та набувають чинності відповідно до законодавства України. Нормативно-правові акти Національного банку можуть бути оскаржені відповідно до законодавства України. В практиці нормотворення НБУ набули поширення і такі види докуме-

нтів, як листи і телеграми, які не можуть мати нормативного характеру і не відповідають вимогам, встановленим Єдиною державною системою діловодства. Національний банк виступає кредитором останньої інстанції для банків і організовує систему рефінансування, якою визначаються форми, порядок, умови та ліміти кредитування банків. Національний банк надає кредити комерційним банкам для підтримки ліквідності за ставкою, не нижчою від ставки рефінансування НБУ, та в порядку, визначеному ним з метою впливу на грошовий обіг та кредитування НБУ встановлює облікову та ломбардні відсоткові ставки, розмір яких визначається залежно від рівня інфляції, попиту і пропозицій на кредит на кредитних аукціонах міжбанківського ринку НБУ, виступаючи емісійним центром держави, має виключне право на введення в обіг (емісію), гривні і розмінної монети, організовує їх обіг і вилучення з обігу. Готівка перебуває в обігу у вигляді грошових знаків – банкнот і монет. Для друкування банкнот, і карбування монет в Україні діють фабрика банкнотного паперу і банкнотно-монетний двір. НБУ визначає систему захисту. Банкноти і монети, які вводяться в обіг НБУ, є безумовними зобов'язаннями НБУ і забезпечуються всіма його активами.

Гривня як національна валюта є єдиним законним платіжним засобом, на території України, приймається всіма фізичними і юридичними особами без будь-яких обмежень на всій території України за всіма видами платежів, а також для зарахування на рахунки; вклади, акредитиви та для переказів. Національний банк встановлює офіційний курс гривні до іноземних валют та оприлюднює його. На НБУ, комерційні банки України покладено обов'язок вилучати фальшиві, підроблені або такі, що не мають необхідних ознак платіжності, грошові знаки. Порядок вилучення таких грошових знаків встановлюється НБУ і регулюється відповідними нормативними актами. Виготовлення з метою введення в обіг або введення в обіг підроблених грошових знаків тягне за собою кримінальну відповідальність.

До функцій НБУ належить організація розрахунків та бухгалтерського обліку. НБУ встановлює правила, форми і стандарти розрахунків банків та інших юридичних і фізичних осіб в економічному обігу України із застосуванням як паперових, так і електронних документів, а також платіжних інструментів та готівки, координує організацію розрахунків, дає дозволи на здійснення клірингових операцій та розрахунків.

Національний банк забезпечує здійснення міжбанківських розрахунків через свої установи, дає дозвіл на проведення міжбанківських розрахунків через прямі кореспондентські відносини комерційних банків та через їхні власні розрахункові системи. Усі розрахунки в господарському обігу України юридичні та фізичні особи здійснюють як готівковою, так і у безготівковому порядку через установи банків відповідно до правил здійснення розрахункових і касових операцій, затверджених НБУ.

Національний банк також встановлює обов'язкові для банків стандарти та правила ведення бухгалтерського обліку і звітності, що відповідають вимогам законодавства України. Особливе місце НБУ посідає в проведенні валютної політики держави і йому належить активна роль щодо операцій з валютними цінностями.

НБУ діє як уповноважена державна установа при застосуванні законодавства України про валютне регулювання і валютний контроль. Він здійснює валютні інтервенції купівлею-продажем валютних цінностей на валютних ринках з метою впливу на курс національної валюти щодо іноземних валют і на загальний попит та пропозицію грошей в Україні. Валютні цінності та інше майно резидентів, які перебувають за межами України, підлягають обов'язковому декларуванню у НБУ. Порядок і терміни декларування встановлюються ним же. Національний банк гарантує таємницю зазначеної інформації.

Національний банк України організовує міжбанківські розрахунки, координує діяльність банківської системи в цілому, визначає курс грошової одиниці відносно – валют інших країн. Визначає вид грошових знаків, їхній номінал, відмінні ознаки і систему захисту. Він зберігає резервні фонди грошових знаків, дорогоцінні метали та золотовалютні запаси, накопичує золотовалютні резерви і здійснює операції з ними та банківськими металами.

Національний банк України встановлює порядок визначення облікової ставки та інших відсоткових ставок за своїми операціями, дає дозвіл на створення комерційних банків шляхом їхньої реєстрації та видає ліцензії на виконання банківських операцій, встановлює банкам та іншим фінансово-кредитним установам нормативи обов'язкового резервування коштів. НБУ встановлює порядок визначення облікової ставки та інших процентних ставок за своїми операціями, дає дозвіл на створення комерційних банків шляхом їх

реєстрації та видає ліцензії на виконання банківських операцій, встановлює банкам та іншим фінансово-кредитним установам нормативи обов'язкового резервування коштів.

Виходячи із статусу незалежного органу та функціональних особливостей правового статусу, НБУ повинен бути єдиним емісійним центром, який як публічна установа держави користується монопольним правом грошової емісії на території країни. Він повинен бути банком держави, який зобов'язується підтримувати загальнодержавні економічні програми якщо вони звичайно не суперечать грошово-кредитній політиці. Він також повинен бути банком банків, тобто виступати кредитором останньої інстанції, який надає банкам і фінансово-кредитним інститутам можливість рефінансування на певних умовах і у випадках тимчасового дефіциту ліквідних коштів. Одночасно Національний банк України повинен залишатися органом банківського нагляду і контролю, який визначає необхідний рівень стандартизації і компетентності в національній кредитно-фінансовій системі.

Таким чином, можна говорити про подвійну правову природу центрального банку, який, з одного боку, є органом державного управління в сфері банківської діяльності, а з іншого – займається господарською діяльністю. Одержання прибутку не є метою діяльності НБУ, однак існує внутрішнє протиріччя зі статтями 4 та 15 Закону України «Про Національний банк України», які передбачають здійснення видатків центрального банку за рахунок власних доходів, а також порядок відрахувань доходів до Державного бюджету України. Водночас НБУ об'єктивно не може звільнитися від діяльності, спрямованої на отримання прибутку. Визначаючи валютну політику, НБУ здійснює заходи, спрямовані на забезпечення поступової лібералізації і децентралізації валютного ринку України.

За сучасних умов дедалі більшого розвитку набуває міжнародне співробітництво в галузі правового регулювання банківської діяльності. У зв'язку з цим Національний банк представляє інтереси України у відносинах з центральними банками інших держав, з міжнародними фінансовими організаціями. НБУ тісно співпрацює з Міжнародним валютним фондом, Світовим банком та Європейським банком реконструкції і розвитку, Банком міжнародних розрахунків у Базелі, центральними та провідними комерційними банками Західної Європи та США з питань монетарної політики, організації банківського нагляду, банківської статистики, складання платіжного

балансу, впровадження прийнятих у міжнародній практиці систем розрахунків та міжнародних стандартів бухгалтерського обліку. Для підготовки банківської та фінансової статистики, аналізу економічної ситуації Національний банк має право безплатно одержувати необхідну інформацію від органів державної влади і місцевого самоврядування та суб'єктів господарювання всіх форм власності.

Отже, банківські операції, що здійснюються Національним банком України, створюють передумови державного регулювання грошового ринку, а їх перелік наближається до міжнародних стандартів, тобто це операції, які фактично проводять центральні банки розвинених країн.

3.3. Органи управління Національного банку України

Відповідно до Конституції України основними завданнями Ради Національного банку є розроблення Основних засад грошово-кредитної політики та здійснення контролю за проведенням грошово-кредитної політики. Повноваження Ради Національного банку України зазначені в ст. 9 Закону України «Про Національний банк України».

До складу Ради Національного банку входять члени Ради Національного банку, призначені Президентом України та Верховною Радою України. Голова Національного банку, який призначається на посаду Верховною Радою України за поданням Президента України, входить до складу Ради Національного банку за посадою.

Верховна Рада України призначає чотирьох членів Ради Національного банку шляхом прийняття відповідної постанови. Президент України призначає чотирьох членів Ради Національного банку шляхом видання відповідного указу.

Членом Ради Національного банку може бути особа, яка є громадянином України, постійно проживає в Україні, має повну вищу освіту у галузі економіки, фінансів чи права або науковий ступінь у галузі економіки, фінансів чи права та яка має не менше 10 років досвіду роботи в органі законодавчої влади або на керівних посадах в інших органах державної влади, державних органах, що забезпечують формування та реалізацію державної фінансової, економічної чи

правової політики, або на керівних посадах у міжнародних фінансових організаціях, або на керівних посадах у банку, або наукової роботи за фінансовою, економічною чи правовою тематикою, а також яка здатна за своїми діловими, моральними якостями та станом здоров'я обіймати цю посаду, за умови що відомості про таку особу відсутні у Єдиному державному реєстрі осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення.

Особа не може бути членом Ради Національного банку, якщо вона має представницький мандат або є членом Кабінету Міністрів України, або обіймає чи обіймала посаду керівника органу державної влади (заступника керівника) та іншого державного органу (якщо не минув один рік з дня її звільнення з такої посади), або є державним службовцем, або є особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, або є керівником (заступником керівника) чи працівником державного підприємства, установи та організації, крім закладу вищої освіти (наукової установи), або є керівником політичної партії чи членом керівних органів політичної партії, або є особою, яка є членом наглядової ради чи членом правління чи працівником юридичної особи, державне регулювання та нагляд за діяльністю якої здійснює Національний банк, або є особою, яка перебуває у трудових відносинах чи здійснює діяльність (виконує роботу), чи надає будь-які послуги на контрактній основі або на громадських засадах такій юридичній особі, або надає послуги відповідно до цивільно-правового договору цій юридичній особі, або є прямим чи опосередкованим власником акцій (часток, паїв) юридичної особи, державне регулювання та нагляд за діяльністю якої здійснює Національний банк України.

Для призначення членом Ради Національного банку кандидат на цю посаду подає відомості, що підтверджують відповідність його кандидатури вимогам, установленим законом. Одна й та сама особа не може бути членом Ради Національного банку більше ніж два строки. Кандидатури осіб для призначення Верховною Радою України членами Ради Національного банку проходять обговорення на спеціальному відкритому засіданні профільного комітету Верховної Ради України, який вносить свої рекомендації Верховній Раді України. Строк повноважень членів Ради Національного банку – сім років, крім Голови Національного банку, який входить до складу Ради Національного банку на строк здійснення ним повноважень за посадою.

Згідно ст. 14 Закону України «Про Національний банк України» Правління Національного банку згідно з Основними засадами грошово-кредитної політики через відповідні монетарні інструменти та інші засоби банківського регулювання забезпечує реалізацію грошово-кредитної політики, організує виконання інших функцій відповідно до статей 6 і 7 цього Закону та здійснює управління діяльністю Національного банку. Правління Національного банку є колегіальним органом та складається з семи осіб: Голови Національного банку, першого заступника та заступників Голови Національного банку. Правління Національного банку очолює Голова Національного банку.

Голова Національного банку України призначається на посаду Верховною Радою України за поданням Президента України строком на сім років. Статтею 19 Закону України «Про Національний банк України» зазначено обов'язки та повноваження Голови Національного банку, зокрема:

- 1) керує діяльністю Національного банку;
- 2) діє від імені Національного банку і представляє його інтереси без доручення у відносинах з органами державної влади, з банками, фінансовими та кредитними установами, міжнародними організаціями, іншими установами і організаціями;
- 3) головує на засіданнях Правління Національного банку;
- 4) підписує протоколи, постанови, рішення Правління Національного банку, накази та розпорядження, а також правочини, що вчиняються Національним банком;
- 5) вносить Раді Національного банку подання про призначення на посади та звільнення з посад заступників Голови Національного банку, розподіляє обов'язки між заступниками Голови Національного банку;
- 6) видає акти організаційно-розпорядчого характеру, обов'язкові до виконання усіма службовцями Національного банку, його підприємствами, установами;
- 7) ініціює перед Радою Національного банку проведення позапланового внутрішнього аудиту у структурних підрозділах Національного банку;

Основні засади грошово-кредитної політики визначають показники діяльності Національного банку у середньостроковій перспективі для досягнення цілей Національного банку, визначених статтею Закону.

Основними економічними засобами і методами грошово-кредитної політики є регулювання обсягу грошової маси через:

- 1) визначення та регулювання норм обов'язкових резервів для комерційних банків;
- 2) процентну політику;
- 3) рефінансування комерційних банків;
- 4) управління золотовалютними резервами;
- 5) операції з цінними паперами (крім цінних паперів, що підтверджують корпоративні права), у тому числі з казначейськими зобов'язаннями, на відкритому ринку;
- 6) регулювання імпорту та експорту капіталу;
- 7) запровадження на строк до шести місяців вимоги щодо обов'язкового продажу частини надходжень в іноземній валюті;
- 8) зміну строків розрахунків за операціями з експорту та імпорту товарів;
- 9) емісію власних боргових зобов'язань та операції з ними.

Національний банк має право надавати кредити для рефінансування банку, якщо це не тягне за собою ризиків для банківської системи.

Працівниками Національного банку є службовці та обслуговуючий персонал Національного банку. Службовцями вважаються особи, які безпосередньо беруть участь у виконанні функцій Національного банку та займають посади, передбачені штатним розписом. Правління Національного банку визначає перелік посад працівників, трудовий договір з якими укладається у формі контракту. Структура та розмір оплати праці службовців Національного банку визначаються Правлінням Національного банку відповідно до законодавства про оплату праці.

До складу обслуговуючого персоналу Національного банку входять працівники, обов'язки яких безпосередньо не пов'язані із виконанням функцій Національного банку. Розмір оплати праці обслуговуючого персоналу Національного банку встановлюється Правлінням Національного банку відповідно до норм законодавства про оплату праці.

Контрольні питання

1. Якою є структура Національного банку України?
2. Визначте місце Національного банку України в системі державних органів.
3. Хто формує склад Ради Національного банку України?
4. В чому полягає суть подвійної правової природи НБУ?
5. Охарактеризуйте НБУ як юридичну особу.

Рекомендовані нормативно-правові акти та література для підготовки до семінарського заняття, написання доповідей

Основні нормативно-правові акти

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/2121-14/sp:max25/ed20150401/stru>
3. Про господарські товариства: Закон України від 19.09.1991 р. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1576-12>
4. Про Національний банк України: Закон України від 20.05.1999 р. № 679-XIV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/679-14>
5. Про затвердження Положення про ліцензування банків: Постанова Правління Національного банку України від 22.12.2018 р. № 149. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0149500-18#n1497>
6. Цивільний кодекс України: Закон України від 15.01.2003 р. № 435-IV URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15>

Додаткова література

1. Кузнецова С. А., Болгар Т. М., Пестовська З. С. Банківська система: навч. посіб. / за ред. С. А. Кузнецової. К.: ЦУЛ, 2014. 400 с.
2. Центральний банк і грошово-кредитна політика: підручник. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2017. 526 с.
3. Міжнародно-правові стандарти банківської діяльності: монографія / С. С. Савчук; Ін-т міжнар. відносин Київ. нац. ун-ту ім. Т. Г. Шевченка. Київ; Одеса: Фенікс, 2019. 256 с.
4. Дмітрієва О. А. Депозитна політика комерційного банку в умовах стабілізації грошово кредитного ринку України: автореф. дис. канд. екон. наук: 08.04.01. Київ, 2004. 18 с.

Розділ 4

ПРАВОВИЙ СТАТУС КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ В УКРАЇНІ

4.1. Особливості правового становища комерційних банків

Найбільш активною і потужною ланкою у системі кредитно-фінансових інститутів України є комерційні банки.

Комерційні банки належать до другого рівня банківської системи і становлять важливу ланку кредитної системи України. Згідно ст. 2 Закону України «Про банки і банківську діяльність», банк – юридична особа, яка на підставі банківської ліцензії має виключне право надавати банківські послуги, відомості про яку внесені до Державного реєстру банків.

Комерційні банки – це автономні, незалежні комерційні підприємства, які:

- утворюються для задоволення інтересів власника банку (акціонерів) і суспільних інтересів клієнтури – юридичних і фізичних осіб, що обслуговуються банком;

- це підприємства особливого типу, які організовуються та здійснюють рух позикового капіталу для отримання прибутку власниками банку;

- концентрують основну частину кредитних ресурсів і здійснюють широкий діапазон банківських операцій та фінансових послуг для юридичних і фізичних осіб.

Комерційні банки в економіці країни виконують декілька важливих функцій:

- мобілізації вільних грошових коштів і перетворення їх у капітал;

- кредитування підприємств, держави та населення;

- забезпечення розрахунково-платіжного механізму;

- емісійно-засновницька функція;

- інформаційна функція.

Виконуючи функцію мобілізації вільних грошових коштів і перетворюючи їх у капітал, банки акумулюють грошові доходи і заощадження у вигляді вкладів. Вкладник отримує винагороду у вигляді відсотка, а сконцентровані у вкладах заощадження перетворюються на позиковий капітал, що використовується банками для надання кредитів підприємствам і населенню. Користувачі позик вкладають кошти в розширення виробництва, купівлю нерухомості, споживчих товарів, що, в результаті забезпечує розвиток виробничих сил країни в цілому.

Важливе економічне значення має функція кредитування підприємств, держави та населення. Пряме надання в борг вільних грошових капіталів їх власниками користувачам позик у практичному господарському житті ускладнено. Банк виступає як фінансовий посередник, отримуючи грошові кошти у кінцевих кредиторів і передаючи їх кінцевим користувачам кредитів.

Одною з основних функцій банків є забезпечення розрахунково-платіжного механізму. Більша частина розрахунків між підприємствами здійснюється безготівковим шляхом. Виступаючи як посередники у платежах, банки виконують для своїх клієнтів операції, пов'язані з проведенням розрахунків і платежів. Необхідність виконання у встановлений строк кожного документа, безперервність розрахунків та їх прискорення вимагають від банків розробки методології організації розрахунків з метою їх вдосконалення та відповідного контролю. Для прискорення розрахунків, зменшення витрат і підвищення надійності операцій впроваджуються електронні системи розрахунків.

Емісійно-засновницька функція виконується банками шляхом запуску та розміщення цінних паперів (акцій, облігацій). Виконуючи цю функцію, банки стають каналом, що забезпечує спрямування заощаджень на виробничі цілі. Ринок цінних паперів доповнює систему банківського кредиту і взаємодіє з нею. Наприклад, комерційні банки надають посередникам ринку цінних паперів (компаніям-засновникам) позики для підписки на цінні папери нових випусків, а ті продають банкам цінні папери для перепродажу в роздріб. Зобов'язання на значні суми, випущені великими компаніями, можуть бути розміщені банком шляхом продажу своїм клієнтам, а не шляхом вільного продажу на фондовій біржі.

Інформаційна функція виконується банками оскільки вони мають можливість постійно контролювати економічну ситуацію,

складають детальні фінансово-економічні звіти про стан економіки в країні, здійснюють для клієнтів пошук потенційних партнерів, надають їм інформацію з широкого кола економічних і юридичних питань (злиття та поглинання, нові інвестиції та складання річних звітів).

Комерційні банки є юридичними особами, яким притаманні наступні ознаки:

1. Статутний капітал комерційного банку формується за рахунок власних коштів акціонерів або пайових внесків учасників банку у грошовій формі. Заборонено використовувати для формування капіталу бюджетні кошти, якщо ці кошти мають інше цільове призначення, а також кошти, одержані в кредит та під заставу. Розмір статутного капіталу банку визначається засновниками, але не може бути меншим за розмір, встановлений НБУ. Мінімальний розмір капіталу банку на момент його реєстрації не може бути менше 120 млн грн.

2. Наявність усіх прав юридичної особи: організаційна єдність, участь у господарських відносинах, самостійна відповідальність, фірмове найменування і обов'язкове зазначення в статуті банку, що банк є юридичною особою.

3. Наділення спеціальною правоздатністю, яка означає, що банк діє на підставі власного статуту і здійснює банківську діяльність на підставі ліцензій, які надаються НБУ.

4. Діяльність комерційних банків базується на економічній незалежності (ст. 5 Закону України «Про банки і банківську діяльність»).

5. Здійснюють підприємницьку діяльність з метою одержання прибутку: пропонують на договірних умовах кредитно-розрахункове, касове та інше банківське обслуговування підприємств, установ організацій і громадян через здійснення банківських операцій і надання різних банківських послуг.

Комерційні банки виступають суб'єктами ринкової економіки, діють одночасно на механізмах саморегуляції і самоуправління, використовують ринкові категорії – прибутковість, ризик, ліквідність. Як важливий сектор економіки комерційні банки постачають у народне господарство додаткові грошові ресурси. Діяльність банків не обмежується акумуляцією і розміщенням коштів підприємств, організацій та населення. Вони сприяють накопиченню капіталу, не лише активно втручаючись в усі сфери господарського

життя, а й безпосередньо беруть участь у функціонуванні капіталу або здійснюють контроль над ним. Завдяки банкам діє механізм розподілу і перерозподілу капіталу за сферами й галузями виробництва, який значною мірою забезпечує розвиток народного господарства залежно від об'єктивних потреб виробництва. Фінансуючи додаткові потреби підприємств промисловості, транспорту, сільського господарства, банки уможливають утворення прогресивної відтвореної структури народного господарства.

Комерційні банки з одного боку утворюються для задоволення інтересів власників банку (акціонерів) і суспільних інтересів клієнтури – юридичних і фізичних осіб, що обслуговуються банком. А з іншого боку, комерційні банки – це підприємства особливого типу, які організовують та здійснюють рух позикового капіталу для отримання прибутку власниками банку. Як важлива ланка банківської системи держави комерційні банки концентрують основну частину кредитних ресурсів і здійснюють широкий діапазон банківських операцій та фінансових послуг для юридичних і фізичних осіб.

Характеризуючи правове становище комерційних банків у Законі України «Про банки і банківську діяльність» закріплено поняття системноважливого банку (СВБ), зобов'язання якого становлять не менше ніж 10% загальних зобов'язань банківської системи.

4.2. Вимоги до діяльності банків. Економічна незалежність банків

Сучасні комерційні банки, будучи юридичними особами і здійснюючи господарську діяльність, як правило, не наділені повноваженнями владного характеру. Згідно з правилами НБУ, на комерційні банки контрольні функції покладаються в деяких випадках, а саме функції агента валютного контролю за валютними операціями резидентів і нерезидентів, в ході здійснення операцій з кредитування та організації розрахунків.

Комерційним банкам заборонена діяльність у сфері матеріального виробництва, торгівлі (за винятком реалізації пам'ятних, ювілейних і інвестиційних монет) та страхування, крім виконання функцій страхового посередника, випускати акції на пред'явника, інвестувати кошти в підприємства, статутом яких передбачена повна відповідальність його власників та ін.

Щодо особливого становища банку, то слід відзначити специфічний нагляд держави за його діяльністю, встановлення спеціальних вимог до створення та функціонування банків та особливості оподаткування окремих банківських операцій.

Існують певні обмеження щодо заборони залучення вкладів фізичних осіб спеціалізованими банками в обсягах, що перевищують 5% регулятивного капіталу банку. Банкам забороняється інвестувати кошти в підприємства, установи, статутом яких передбачена повна відповідальність його власників. Сукупні інвестиції банку не мають перевищувати 60% розміру капіталу банку. Законодавством обмежено можливість комерційного банку мати у власності нерухомість. Банки можуть мати у власності нерухоме майно загальною вартістю не більше ніж 25% капіталу банку. Однак це обмеження не поширюється на:

- а) приміщення, яке забезпечує технологічне здійснення банківських функцій;

- б) майно, яке перейшло у власність банку на підставі реалізації прав заставодержателя відповідно до умов договору застави;

- в) майно, набуте банком з метою запобігання збиткам, за умови, що таке майно має бути відчужене банком протягом одного року з моменту набуття права власності на нього.

Для забезпечення нормального функціонування банків важливу роль відіграє практика антимонопольного регулювання на ринку банківських послуг та обмеження конкуренції в банківській справі. Згідно із ст. 53 Закону України «Про банки і банківську діяльність» банкам забороняється укладати договори з метою обмеження конкуренції та монополізації умов надання кредитів, інших банківських послуг, встановлення процентних ставок та комісійної винагороди.

Банку забороняється вчиняти будь-які дії щодо впровадження недобросовісної конкуренції.

Факти недобросовісної конкуренції щодо надання банком тих чи інших банківських послуг або здійснення операцій є підставою для заборони цьому банку подальшого надання таких послуг або здійснення операцій.

Враховуючи специфіку банківської системи та особливості конкуренції у сфері банківської діяльності, державний контроль за додержанням антимонопольних правил у сфері банківських послуг здійснюється не тільки Антимонопольним комітетом України, а й

Національним банком України та Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку.

Особлива увага в банківській системі приділяється питанням запобігання та протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом. У Положенні про здійснення банками фінансового моніторингу, затверджене постановою Правління НБУ від 19 травня 2020 р. № 65, встановлюються загальні вимоги НБУ щодо:

- а) виявлення і реєстрації банками фінансових операцій, що підлягають фінансовому моніторингу;
- б) ідентифікації клієнтів;
- в) надання банкам спеціально уповноваженому органу виконавчої влади з питань фінансового моніторингу інформації відповідно до вимог законів України з питань запобігання легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом.

Підрозділи аудиту банків повинні періодично, але не рідше одного разу на рік здійснювати перевірку дотримання банком вимог законодавства України з питань запобігання легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом. За результатами таких перевірок ці підрозділи готують висновки та пропозиції, які розглядаються правліннями (радами) банків.

Статтею 166⁹ Кодексу України про адміністративні правопорушення передбачена відповідальність посадових осіб, суб'єктів первинного фінансового моніторингу (в тому числі банків) за неналежне виконання своїх обов'язків.

Порушення вимог щодо здійснення належної перевірки, вимог щодо виявлення належності клієнтів та інших визначених законом осіб до політично значущих осіб, членів їх сімей, осіб, пов'язаних з політично значущими особами; неподання, несвоєчасне подання, порушення порядку подання або подання центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, недостовірної інформації у випадках, передбачених законодавством; порушення вимог щодо створення (ведення) та зберігання документів (у тому числі електронних), записів, даних, інформації; порушення вимог щодо супроводження переказів інформацією про ініціатора та одержувача переказу; порушення вимог щодо відмови від встановлення (підтри-

мання) ділових відносин (проведення фінансової операції); порушення порядку зупинення фінансових (фінансової) операцій (операції), а також порядку замороження або розмороження активів, що пов'язані з тероризмом та його фінансуванням, розповсюдженням зброї масового знищення та його фінансуванням; порушення вимог щодо виявлення та реєстрації фінансових операцій, що підлягають фінансовому моніторингу, -

тягнуть за собою накладення штрафу на посадових осіб суб'єктів первинного фінансового моніторингу, ліквідаторів або уповноважену особу Фонду гарантування вкладів фізичних осіб від трьохсот до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Банкам заборонено вступати в договірні відносини з клієнтами – юридичними чи фізичними особами, якщо є сумнів, що особа діє не від власного імені.

Банки зобов'язані ідентифікувати відповідно до законодавства України:

- клієнтів, що відкривають рахунки в банку;
- клієнтів, які здійснюють операції, що підлягають фінансовому моніторингу;
- клієнтів, що здійснюють операції з готівкою без відкриття рахунку на суму, що перевищує еквівалент 50 000 гривень;
- осіб, уповноважених діяти від імені зазначених клієнтів.

Рахунок клієнту відкривається та зазначені операції здійснюються лише після проведення ідентифікації осіб клієнтів та вжиття заходів згідно із законодавством, яке регулює відносини у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення.

Банки мають право вимагати, а клієнти зобов'язані надати документи і відомості, необхідні для з'ясування їхньої особи, суті діяльності, фінансового стану. Банки мають право витребувати, а клієнт, представник клієнта зобов'язані подати інформацію (офіційні документи), необхідну (необхідні) для здійснення належної перевірки, а також для виконання таким банком інших вимог законодавства у сфері запобігання та протидії.

Банки зобов'язані розробляти, впроваджувати та постійно поновлювати правила внутрішнього моніторингу та програми його

здійснення з урахуванням вимог законодавства у сфері запобігання та протидії.

У ст. 9 Закону України «Про банки і банківську діяльність» передбачено, що комерційні банки мають право створювати банківські об'єднання таких типів: банківська корпорація, банківська холдингова група, фінансова холдингова група, причому банки можуть бути учасниками промислово-фінансових груп з дотриманням вимог антимонопольного законодавства України. Банківські об'єднання створюються за попередньою згодою НБУ та підлягають державній реєстрації шляхом внесення відповідного запису до Державного реєстру банків. Закон передбачає також можливість створення комерційними банкам банківських спілок та асоціацій з метою захисту інтересів своїх членів, координації та вдосконалення банківської діяльності.

Характеризуючи сутність комерційних банків та їхню специфіку, слід зазначити їх важливу роль в механізмі функціонування фінансової системи держави завдяки їхнім зв'язкам зі всіма секторами економіки. Важлива роль комерційних банків у ринковій економіці зумовлена основними функціями, які вони виконують, а саме:

1. акумуляція і мобілізація тимчасово вільних коштів і перетворення їх на капітал;
2. кредитування підприємств, держави і населення;
3. здійснення розрахунків і платежів у господарстві;
4. організація випуску і розміщення цінних паперів;
5. створення платіжних засобів;
6. довірче керування майном клієнтів (трастові операції);
7. консультування і обслуговування клієнтів, надання їм економічної та фінансової інформації.

Останнім часом в діяльності комерційних банків спостерігаються тенденції розширення їхніх функцій з метою універсалізації роботи, підвищення ефективності банківської діяльності, здійснення нетрадиційних для цієї сфери фінансового підприємництва функцій (операції з цінними паперами, лізингові і факторингові операції та інші види кредитно-фінансового обслуговування).

Для визначення суті комерційних банків та їхньої специфіки важливе значення має їхня класифікація. Комерційні банки можна класифікувати за різними критеріями.

За формою власності розрізняють банки державні, комунальні, кооперативні, приватні, змішані. За належністю статутного капіталу та способом його формування – пайові та акціонерні банки. Пайові банки створюються за рахунок пайових внесків засновників (пайовиків). Згідно зі ст. 6 Закону України «Про банки і банківську діяльність» банки в Україні створюються у формі акціонерного товариства або кооперативного банку.

Порядок створення і діяльності акціонерних банків визначено законами України «Про банки і банківську діяльність» від 7 грудня 2000 р., «Про акціонерні товариства» від 27 липня 2022 р., «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» від 23 лютого 2006 р. та інші. Акціонерний банк - це кредитна установа, що є об'єднанням згідно з угодою коштів фізичних і юридичних осіб (у тому числі іноземних) з метою спільної господарської діяльності та одержання прибутку. Статутний капітал акціонерного банку утворюється з суми номінальної вартості всіх розміщених акцій товариства.

Основний капітал акціонерного банку формується шляхом емісії та продажу власних акцій фізичним і юридичним особам, а потім збільшується за рахунок капіталізації прибутку й випуску нових акцій. Статутний капітал акціонерного банку утворюється з капіталом, поділеним на визначену кількість акцій однакової номінальної вартості. Розмір статутного капіталу визначається акціонерами банку, але не може бути меншим за розмір, установлений НБУ.

Акціонерні банки утворюються у формі публічного акціонерного товариства після прийняття загальними зборами рішення про здійснення публічного розміщення акцій та внесення відповідних змін до статуту банку.

Банкам заборонено випускати акції на пред'явника. Наявність збитків у банку не є перешкодою для оголошення підписки на акції та збільшення статутного капіталу банку.

Банки мають право придбати власні акції з наступним письмовим повідомленням НБУ про укладені угоди, яке має бути надіслане протягом 5 робочих днів після укладення. Банкам не дозволено купувати власні акції, якщо це може призвести до падіння регулятивного капіталу нижче від мінімального рівня. Про намір придбати загальну кількість власних акцій у розмірі 10 і більше відсотків загальної емісії банк письмово повідомляє НБУ за 15 календар-

них днів до укладення угод. НБУ має право заборонити банку купівлю власних акцій у разі, якщо це може призвести до погіршення фінансового стану банку.

Акціонерний банк діє на підставі засновницького договору та статуту. У статуті фіксуються найменування банку, організаційно-правова форма, цілі діяльності акціонерного банку, розмір та порядок утворення статутного капіталу, склад і компетенція органів та обов'язково такі відомості: види акцій банку, що випускаються, номінальна вартість акції, співвідношення акцій різних видів, кількість акцій, що купуються акціонерами, про права акціонерів та наслідки невиконання зобов'язань з викупу акцій.

Акціонерний банк є юридичною особою, виступає власником свого майна, має повну господарську самостійність у питаннях вибору форм управління, використання прибутку, несе відповідальність за зобов'язаннями тільки своїм майном, а акціонери не відповідають за зобов'язаннями банку і несуть ризик збитків, пов'язаних з діяльністю товариства тільки в межах належних їм акцій.

Акціонерний банк може мати філії і представництва на території України та за кордоном, але за наявності письмової згоди Національного банку України.

Діяльність комерційних банків базується на економічній незалежності. Відповідно до ст. 5 Закону України «Про банки і банківську діяльність» комерційні банки мають право самостійно володіти, користуватися та розпоряджатися майном, що перебуває у їхній власності. Держава не несе відповідальності за зобов'язаннями банків, а банки не відповідають за зобов'язаннями держави, якщо інше не передбачено законом або договором. Національний банк України не відповідає за зобов'язаннями банків, а банки не відповідають за зобов'язаннями Національного банку України, якщо інше не передбачено законом або договором.

Органам державної влади і органам місцевого самоврядування заборонено будь-яким чином впливати на керівництво чи працівників банків у ході виконання ними службових обов'язків або втручатись у діяльність банку, за винятком випадків, передбачених законами України. Одночасно банки відповідають за своїми зобов'язаннями всім власним майном згідно із законодавством.

4.3. Порядок створення та припинення діяльності комерційного банку

У ст. 8 Закону України «Про банки і банківську діяльність» передбачено підстави та особливості створення і функціонування кооперативних банків, а саме:

1. кооперативні банки створюються за принципом територіальності і поділяються на місцеві та центральний кооперативний банки;

2. мінімальна кількість учасників місцевого (у межах області) кооперативного банку має бути не меншою ніж 50 осіб. У разі зменшення кількості учасників і неспроможності кооперативного банку протягом одного року збільшити їхню кількість до мінімальної необхідної кількості діяльність такого банку припиняється шляхом зміни організаційно-правової форми або ліквідації;

3. учасниками центрального кооперативного банку є місцеві кооперативні банки. До функцій центрального кооперативного банку, крім передбачених вищезазначеним Законом, належать централізація та перерозподіл ресурсів, акумульованих місцевими кооперативними банками, а також здійснення контролю за діяльністю кооперативних банків регіонального рівня. Статутний капітал кооперативного банку поділяється на паї. Рівень мінімального розміру статутного капіталу кооперативного банку встановлюється НБУ відповідно до закону;

4. прибутки або збитки кооперативного банку за результатами фінансового року розподіляються між учасниками пропорційно до розміру паю.

За територіальною ознакою розрізняють банки: міжнародні, загальнонаціональні, регіональні та міжрегіональні, що обслуговують декілька регіонів країни. За видами здійснюваних операцій комерційні банки бувають універсальні та спеціалізовані.

Універсальні банки здійснюють широке коло банківських операцій і надають різноманітні послуги, перелік яких вони намагаються розширювати. Сучасні комерційні банки здатні виконувати понад 200 різних видів банківських операцій і послуг.

Спеціалізовані банки здійснюють деякі банківські операції, які тісно пов'язані з особливостями господарської діяльності підприємств, специфікою виробництва тощо.

За спеціалізацією банки в Україні можуть бути ощадними, інвестиційними, іпотечними, розрахунковими (кліринговими). Для інвестиційних банків характерна емісія та розміщення цінних паперів, що здійснюється за рахунок коштів інвесторів, надання посередницьких послуг при купівлі-продажі цінних паперів.

Виступаючи як іпотечні, банки розміщують ресурси під заставу землі або нерухомого майна.

Для клірингових відносять банки, які розміщують активи на клірингових рахунках. Банк набуває статусу спеціалізованого банку, якщо понад 50% його активів є активами одного типу. Банк набуває статусу спеціалізованого ощадного банку в тому разі, якщо понад 50% його пасивів є вкладками фізичних осіб.

За масштабом діяльності розрізняють великі, середні та дрібні банки. Однак чинне законодавство України не містить конкретних критеріїв щодо віднесення банків до тієї чи іншої групи.

Відповідно до Закону України «Про банки і банківську діяльність» на території України можуть діяти банки, статутний капітал яких сформовано за рахунок українських юридичних і фізичних осіб; банки за участю іноземного капіталу (спільні банки); іноземні банки, статутний капітал яких формується за рахунок коштів нерезидентів – іноземних юридичних і фізичних осіб.

За характером відносин банки також поділяються на банки-гаранти і банки-кореспонденти; за структурою - багатопрофільні та безфілійні; за фінансовим станом - стабільні, проблемні, кризові та банкрути.

Отже, для ефективного функціонування і розвитку банківської системи необхідна подальша структуризація та спеціалізація комерційних банків, розвиток різних видів банківських установ, що сприятиме розширенню діапазону банківських операцій і фінансових послуг та забезпечить вдосконалення кредитно-фінансового механізму в країні.

Контрольні питання

1. Назвіть основні функції комерційних банків
2. Правовий статус філій, відділень і представництв банку
3. Особливості діяльності комерційних банків України
4. Охарактеризуйте порядок створення та припинення діяльності комерційного банку

Рекомендовані нормативно-правові акти та література для підготовки до семінарського заняття, написання доповідей

Основні нормативно-правові акти

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua>
2. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/2121-14/sp:max25/ed20150401/stru>
3. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України від 06.12.2019 р. № 361-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text>
4. Про Національний банк України: Закон України від 20.05.1999 р. № 679-XIV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/679-14>
5. Про затвердження Положення про здійснення банками фінансового моніторингу: Постанова Правління Національного банку України від 19.05.2020 р. № 65 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0065500-20#Text>
6. Положення про Державну службу фінансового моніторингу України: Постанова Кабінету Міністрів України від 29 липня 2015 р. № 537 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/537-2015-%D0%BF#Text>

Додаткова література

1. Кузнецова С. А., Болгар Т. М., Пестовська З. С. Банківська система: навч. посіб. / за ред. С. А. Кузнецової. К.: ЦУЛ, 2014. 400 с.
2. Центральний банк і грошово-кредитна політика: підручник. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2017. 526 с.
3. Міжнародно-правові стандарти банківської діяльності: монографія / С. С. Савчук; Ін-т міжнар. відносин Київ. нац. ун-ту ім. Т. Г. Шевченка. Київ; Одеса: Фенікс, 2019. 256 с.
4. Дмітрієва О. А. Депозитна політика комерційного банку в умовах стабілізації грошово кредитного ринку України: автореф. дис. канд. екон. наук: 08.04.01 Київ, 2004. 18 с.

Розділ 5

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ БАНКІВСЬКОГО НАГЛЯДУ В УКРАЇНІ ТА РИНКІВ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ

5.1. Поняття банківського нагляду. Форми регулювання банківської діяльності. Правове забезпечення банківського нагляду в Україні

Банківське регулювання та банківський нагляд, що здійснюються Національним банком України, є важливими складниками підтримання стабільності банківської системи і забезпечення ефективного розвитку ринкових відносин. Адже банки виконують на фінансовому ринку специфічні функції, які мають не тільки фінансовий, але й певний соціально значущий зміст. Тому проблеми, що виникають у банківській системі та в діяльності окремого банку, миттєво знаходять своє віддзеркалення в економіці та суспільстві, багато з них мають довгострокові й часто непередбачувані наслідки, призводять до структурних та інституційних диспропорцій в економіці, загострення фінансових криз.

Терміни «регулювання банківської діяльності» та «нагляд за діяльністю банків» інколи вважаються синонімами, хоча насправді належать до характеристик різних процесів.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про Національний банк України» банківське регулювання є однією із функцій НБУ, яка полягає в створенні системи норм, що регулюють діяльність банків та визначають загальні принципи банківської діяльності, порядок здійснення банківського нагляду і відповідальність за порушення банківського законодавства. Регулювання банківської діяльності передбачає видання уповноваженими органами державної влади інструкцій та правил, що базуються на законодавчій базі й визначають структуру та способи реалізації банківської справи. Правова база визначає

поведінку банків на фінансовому ринку, що сприяє підтримці ефективності банківської системи. Метою державного регулювання є забезпечення стабільної діяльності банківських установ, повного виконання ними своїх зобов'язань, контроль за правильним розподілом фінансових ресурсів банків, створення сприятливого конкурентного середовища, запобігання втраті капіталу через вплив фінансових ризиків.

Розуміючи особливий статус банківської системи в межах управління державою не можна уявити його існування без системи банківського регулювання, що повинна відповідати міжнародними стандартам.

Науковці визначають, що основними завданнями банківського регулювання є:

- забезпечення стабільності та надійності банківської системи;
- захист інтересів вкладників, які розташовують свої кошти в банках, від неефективного управління банками та від зловживання;
- створення конкурентного середовища в банківській сфері;
- забезпечення відкритості політики і діяльності банківського сектору в цілому та окремого банку;
- підтримання необхідного рівня стандартизації та професіоналізму в банківському секторі, забезпечення ефективної діяльності банків і впровадження інноваційних технологій в інтересах користувачів банківських послуг.

Під банківським наглядом розуміється система контролю та активних впорядкованих дій Національного банку України, спрямованих на забезпечення дотримання банками та іншими особами, стосовно яких Національний банк України здійснює наглядову діяльність законодавства України і встановлених нормативів, з метою забезпечення стабільності банківської системи та захисту інтересів вкладників та кредиторів банку. Схоже визначення мети банківського нагляду вміщує Закон України «Про банки і банківську діяльність».

Ефективне здійснення банківського нагляду дозволяє за допомогою певних спеціальних заходів та інструментів оперативно відреагувати на порушення та негативні тенденції в діяльності банків, нормалізувати та покращити їх фінансовий стан, забезпечити надійність та стабільність банківської системи та конкретного банку. Відсутність або недостатня результативність банківського нагляду

створює потенційні умови для фінансових правопорушень та зловживань у фінансовій сфері, посилює вплив банківських ризиків, призводить до втрати довіри до банківської системи з боку вкладників та позичальників.

Основними функціями банківського нагляду є контрольна, захисна, аналітична та інформаційна. Він ґрунтується на принципах законності, загальності, публічності та прозорості, автономії та результативності.

Національний банк України здійснює регулювання та банківський нагляд відповідно до положень Конституції України, Закону України «Про Національний банк України», Закону України «Про банки і банківську діяльність», інших законодавчих актів України та нормативно-правових актів Національного банку України. Національний банк України визначає особливості регулювання та нагляду за системно важливим банком, банком, що має статус Розрахункового центру з обслуговування договорів на фінансових ринках, з урахуванням специфіки діяльності таких банків.

Згідно Закону України «Про Національний банк України» (Розділ X) регулюючий вплив НБУ на банківську систему здійснюється за рахунок:

а) прийняття нормативно-правових актів, які відповідно до закону є регуляторними актами, розробляються, розглядаються, приймаються та оприлюднюються з урахуванням вимог Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності»;

б) встановлення обов'язкових економічних нормативів, які мають забезпечувати здійснення контролю за ризиками, пов'язаними з капіталом, ліквідністю, наданням кредитів, інвестиціями капіталу, а також за відсотковим та валютним ризиком;

в) визначення розміру, порядок формування та використання резервів банків для покриття можливих втрат за кредитами, резервів для покриття валютних, відсоткових та інших ризиків банків.

Згідно статті 66 Закону України «Про банки і банківську діяльність» регулювання діяльності банків в Україні здійснюється за допомогою форм, які об'єднуються у дві великі групи:

Адміністративне регулювання:

- реєстрація банків і ліцензування їх діяльності;
- встановлення вимог та обмежень щодо діяльності банків;

- застосування санкцій адміністративного чи фінансового характеру;

- нагляд за діяльністю банків;
- надання рекомендацій щодо діяльності банків.

Індикативне регулювання:

- встановлення обов'язкових економічних нормативів;
- визначення норм обов'язкових резервів для банків;
- встановлення вимог до визначення (розрахунку) банками розміру ризиків, притаманних їхній діяльності;
- визначення процентної політики;
- рефінансування банків;
- кореспондентських відносин;
- управління золотовалютними резервами, включаючи валютні інтервенції;
- операцій з цінними паперами на відкритому ринку;
- імпорту та експорту капіталу.

З метою захисту інтересів вкладників і кредиторів, забезпечення фінансової надійності банків Національний банк України встановлює для них обов'язкові економічні нормативи, які мають забезпечувати здійснення контролю за ризиками, пов'язаними з капіталом, ліквідністю, наданням кредитів, інвестиціями капіталу, а також за відсотковим та валютним ризиками. Про подальші зміни обов'язкових економічних нормативів та методики їх розрахунку НБУ офіційно повідомляє не пізніше ніж за місяць до введення їх у дію. Детальне визначення обов'язкових економічних нормативів і порядку їх застосування здійснюється відповідно до Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні, затвердженої 28 серпня 2001 р. постановою Правління НБУ № 368 та відповідною методикою (Методика розрахунку економічних нормативів регулювання діяльності банків в Україні, затверджене рішенням Правління НБУ від 15 грудня 2017 р. № 803-рш).

Регулятивну та наглядову функції Національний банк України здійснює у разі порушення банками або іншими особами, які можуть бути об'єктом перевірки НБУ, банківського законодавства, нормативно-правових актів НБУ або проведення ризикових операцій, які загрожують інтересам вкладників чи інших кредиторів банку, НБУ застосовує адекватні допущеному порушенню заходи впливу відповідно до законодавства. У разі порушення банківського законодав-

ства, що спричинило втрату активів та доходів, і настання ознак неплатоспроможності банку, НБУ має право відкликати ліцензію та ініціювати процедуру ліквідації банку відповідно до статті 77 Закону України «Про банки і банківську діяльність».

Наглядова діяльність НБУ охоплює всі банки, їхні підрозділи, афілійованих і споріднених осіб банків на території України та за кордоном, установи іноземних банків в Україні, а також інших юридичних і фізичних осіб у частині дотримання вимог законодавства щодо банківської діяльності. НБУ здійснює банківський нагляд на індивідуальній та консолідованій основі і застосовує заходи впливу в разі порушення вимог законодавства щодо банківської діяльності.

З проявом міжнародної активності банків і необхідності впровадження високих та єдиних стандартів в сфері банківського регулювання та нагляду в 1974 р. в м. Базель, Швейцарія при Банку міжнародних розрахунків президентами центральних банків та органами нагляду G 10 засновано Базельський Комітет з питань банківського нагляду. Базельський комітет із питань банківського нагляду є тією організацією, міжнародною «платформою» де розробляються найсучасніші інструменти та механізми регулювання діяльності банків. Основна увага Базельського комітету акцентована на посиленні вимог до якості капіталу банків, підвищенні ліквідності банків та їх фінансової незалежності. Засідання Комітету відбувається один раз в три місяці. Результатом його роботи є документи: Базель I (затверджено в 1988 р., переглянуто в 2006 р.), Базель II (затверджено 2004 р.), Базель III (затверджено в 2010–2011 р.).

Базель III містить методичні рекомендації в галузі банківського регулювання, які пов'язані з фінансовою кризою кінця 2000-х років на основі посилених вимог до капіталу банку і впровадження нових нормативів з ліквідності. Головною метою розробленого документу є підвищення якості управління ризиками в банківській діяльності і підтримка стабільності фінансової системи. Технічну допомогу Україні в імплементації Базельських принципів банківського нагляду здійснював Світовий банк.

Отже, метою банківського нагляду, як визначено у ст. 67 Закону України «Про банки і банківську діяльність» є стабільність банківської системи та захист інтересів вкладників і кредиторів банку щодо безпеки зберігання коштів клієнтів на банківських рахунках. Національний банк України для цілей банківського нагляду має право отримувати від державних органів та інших осіб інформацію,

у тому числі конфіденційну, щодо фінансового/майнового стану засновників банку та осіб, що набувають або збільшують істотну участь у банку, їх ділової репутації, джерел походження коштів, що використовуватимуться для формування статутного капіталу банку. Державні органи та інші особи зобов'язані протягом 20 днів з дня отримання запиту Національного банку України надати йому відповідну інформацію.

При здійсненні банківського нагляду Національний банк України має право вимагати від банків та їх керівників, банківських груп, учасників банківських груп усунення порушень банківського законодавства, виконання нормативно-правових актів Національного банку України для уникнення або подолання небажаних наслідків, що можуть поставити під загрозу безпеку коштів, довірених таким банкам, або завдати шкоди належному веденню банківської діяльності. У разі якщо Національний банк України при здійсненні банківського нагляду дійшов висновку, що система управління ризиками банку є неефективною та/або неадекватною, банк зобов'язаний на вимогу Національного банку України невідкладно розробити та подати на погодження Національному банку України відповідний план заходів, спрямованих на усунення недоліків.

Національний банк України має право запровадити особливий режим контролю за діяльністю банку та призначити куратора банку. Особливий режим контролю є додатковим інструментом банківського нагляду, що використовується, як правило, одночасно із заходами впливу, встановленими статтею 73 Закону. Під час здійснення особливого режиму контролю за діяльністю банку Національний банк України має право заборонити банку використовувати для розрахунків прямі кореспондентські рахунки та/або вимагати від банку проведення розрахунків виключно через консолідований кореспондентський рахунок.

При здійсненні банківського нагляду Національний банк України може користуватися послугами інших установ за окремими угодами. У разі відкликання у банку банківської ліцензії Національний банк України повідомляє про це відповідні органи банківського нагляду інших держав, в яких банк мав філії або кореспондентські та інші рахунки. Національний банк України здійснює банківський нагляд у формі інспекційних перевірок та безвізного нагляду. Національний банк України у межах безвізного нагляду має право пи-

сьмово вимагати від банку копії документів, а також письмові пояснення з питань його діяльності. Банк зобов'язаний надавати на письмову вимогу Національного банку України відповідну інформацію та копії документів.

Національний банк України у разі розгляду питань щодо застосування заходів впливу до конкретного банку має право запрошувати для надання пояснень голову правління (ради директорів) або голову спостережної ради цього банку. При здійсненні нагляду за установами, що ведуть банківську діяльність в інших державах, Національний банк України співпрацює з відповідними органами цих держав. Повідомлення, надіслане відповідними органами інших держав, може використовуватися тільки в таких цілях: для перевірки ліцензії установи на право ведення діяльності; для перевірки права на здійснення банківської діяльності. Національний банк України під час здійснення нагляду співпрацює з іншими державними органами, які здійснюють регулювання ринків фінансових послуг в Україні, та з відповідними органами нагляду за фінансовими установами іноземних держав. Співпраця відбувається на підставі укладених договорів, меморандумів чи в інших формах.

5.2. Бухгалтерський облік, звітність та аудит банку. Інспекційні перевірки банків

Система бухгалтерського обліку в банках України включає фінансовий, управлінський та податковий облік, які ґрунтуються на єдиній інформаційній базі, відрізняючись формою та періодичністю розрахунку даних.

Фінансовий облік в банках України – це складова системи обліку, що включає сукупність правил, методик та процедур обліку для виявлення, вимірювання, реєстрації, накопичення, узагальнення, зберігання та передавання інформації про операції банку зовнішнім користувачам, а також внутрішнім користувачам для прийняття управлінських рішень. До внутрішніх користувачів інформації відносяться акціонери банку, Рада банку, Правління банку, внутрішні аудитори та працівники банку. Вони використовують інформацію, яку надає фінансовий облік з метою планування, оцінки та контролю за щоденними банківськими операціями, зокрема за використанням

його ресурсів відповідальними за це особами. Зовнішніми користувачами є Національний банк України, наявні та потенційні кредитори, банки-кореспонденти, клієнти та інші особи, які використовують інформацію фінансового обліку з метою оцінки минулих та майбутніх результатів діяльності банку.

Фінансовий облік є обов'язковим видом обліку, на основі його даних складається фінансова звітність. Фінансовий облік у банках повинен забезпечувати своєчасне надання правдивої порівняльної інформації про активи, зобов'язання, фінансовий стан та результати діяльності банку, а також надавати можливість прогнозування і визначення стратегії розвитку діяльності банку шляхом порівняння статей балансу з показниками, встановленими керівництвом банку, та аналізу їх динаміки.

Фінансовий облік ведеться безперервно з часу реєстрації банку до його ліквідації із застосуванням комп'ютерних засобів, за допомогою яких в автоматизованому режимі здійснюється збирання, передавання, систематизація та оброблення інформації. Банки самостійно обирають систему та підсистеми фінансового обліку, виходячи з потреб управління банком, обсягу банківських операцій і кількості працівників, а також самостійно визначають свою облікову політику, визначають права працівників на підписування документів, затверджують правила документообороту і технологію обробки облікової інформації, додаткову систему рахунків і реєстрів аналітичного обліку.

Управлінський облік можна визначити як сукупність принципів, методик і процедур збору, оброблення і формування фінансової інформації про діяльність банку за об'єктами управління та складання звітності для забезпечення внутрішнього процесу прийняття керівництвом банку управлінських рішень. Управлінський облік поділяється на оперативний і стратегічний. Оперативний управлінський облік надає керівництву інформацію, необхідну для прийняття поточних і короткострокових управлінських рішень.

У межах стратегічного управлінського обліку формується інформація, на підставі якої керівництво банку має змогу приймати обґрунтовані стратегічні рішення, у тому числі стосовно загальної конкурентної стратегії. У стратегічному управлінському обліку переважно використовується інформація, пов'язана із зовнішніми факторами, що впливають на діяльність банку. Основними об'єктами

управління банку є: види діяльності; центри відповідальності; продукти та їх групи; клієнти та їх групи. Об'єктами управлінського обліку є: витрати, доходи, фінансовий результат, ризики, ефективність, інші результати діяльності.

Методологія управлінського обліку банку складається з таких методик:

- оцінки прибутковості та ефективності діяльності;
- планування, бюджетування, аналізу результатів і прогнозування діяльності;
- контролю і складання відповідних форм управлінської звітності;
- підготовки додаткової інформації для прийняття стратегічних управлінських рішень тощо.

Банки самостійно розробляють систему і форми управлінського обліку, внутрішньої звітності і контролю операцій, обирають метод обліку затрат та калькулювання собівартості послуг (робіт), визначають зміст управлінської звітності, а також строки її подання на різні рівні управління. При організації управлінського обліку повинна забезпечуватися ідентичність інформації і розрахунків, здійснених на основі фінансового обліку. На відміну від фінансового обліку, управлінський облік не є обов'язковим і не регламентується законодавчими актами чи національними бухгалтерськими стандартами. Для управління діяльністю банків використовуються дані як фінансового, так і управлінського обліку.

Податковий облік можна визначити як сукупність правил, методик і процедур збору, оброблення і формування фінансової інформації про діяльність банку за об'єктами оподаткування, необхідної для обчислення податків і зборів, забезпечення своєчасності та повноти їх сплати, складання податкової звітності відповідно до вимог податкового законодавства. Порядок ведення податкового обліку банки визначають самостійно.

Стаття 68 Закону України «Про банки і банківську діяльність» – Загальні засади ведення бухгалтерського обліку і звітності в банках визначила, що банки організовують бухгалтерський облік відповідно до внутрішньої облікової політики, розробленої на підставі правил, встановлених Національним банком України відповідно до міжнародних стандартів бухгалтерського обліку. Бухгалтерський облік має забезпечувати своєчасне та повне відображення всіх банківських операцій та надання користувачам достовірної інформації

про стан активів і зобов'язань, результати фінансової діяльності та їх зміни. У фінансових звітах кожного банку відображаються результати його діяльності за звітний період.

Кожний банк є об'єктом інспекційної перевірки уповноваженими Національним банком України особами.

Перевірки здійснюються з метою визначення рівня безпеки і стабільності операцій банку, достовірності звітності банку і дотримання банком законодавства України про банки і банківську діяльність, а також нормативно-правових актів Національного банку України.

Перевірка банків здійснюється відповідно до плану, затвердженого Національним банком України. Планова перевірка здійснюється не частіше одного разу на рік. Про проведення планової перевірки Національний банк України зобов'язаний повідомити банк не пізніше, ніж за 10 днів до його початку.

Банки зобов'язані забезпечити уповноваженим Національним банком України особам умови для проведення інспекційної перевірки та вільний доступ у робочий час до всіх приміщень банку.

Керівники та працівники банку зобов'язані безоплатно надавати уповноваженим Національним банком України особам доступ до системи автоматизації банківських операцій, а також інформацію, документи та письмові пояснення з питань діяльності банку, а в разі виявлення порушень законодавства України про банки і банківську діяльність, у тому числі нормативно-правових актів Національного банку України, також копії документів у порядку, встановленому Національним банком України.

Національний банк України може прийняти рішення про проведення позапланової перевірки банку при наявності обґрунтованих підстав. Таке рішення має бути підписане Головою Національного банку України або уповноваженою ним особою.

Уповноважені Національним банком України особи мають право одержувати від банку інформацію, документи та їх копії, письмові пояснення з питань діяльності банку, а також вилучати копії документів, що свідчать про порушення законодавства України, у тому числі нормативно-правових актів Національного банку України.

Не допускається надання матеріалів перевірки третім особам у разі, якщо в матеріалах перевірки відсутні дані про факти порушень законодавства, крім надання матеріалів перевірки Фонду гарантування вкладів фізичних осіб.

У ході перевірки банку уповноважені Національним банком України особи мають право перевіряти будь-яку звітність афілійованої та спорідненої особи банку щодо взаємовідносин з банком з метою визначення впливу відносин з цією особою на стан банку. Для цілей перевірки афілійовані та споріднені особи сприяють Національному банку України у тому самому порядку, що застосовується до банків.

Національний банк України має право залучати працівників Фонду гарантування вкладів фізичних осіб до участі в інспекційних перевірках проблемного банку.

Інспекційна перевірка банку – форма здійснення банківського нагляду уповноваженими Національним банком України особами безпосередньо у банку (ст. 2 Закон України «Про банки і банківську діяльність»).

Інспекційна перевірка здійснюється з метою:

1) оцінки фінансового стану об'єкта перевірки або окремих видів діяльності (операцій), у тому числі визначення рівня безпеки та стабільності його операцій;

2) оцінки рівня, характеру й особливостей ризиків об'єкта перевірки, управління цими ризиками;

3) перевірки достовірності звітності об'єкта перевірки;

4) виявлення фактів здійснення та запобігання ризиковій діяльності, що загрожує інтересам вкладників та інших кредиторів банку;

5) оцінки якості корпоративного управління та внутрішнього контролю об'єкта перевірки з урахуванням характеру його діяльності;

6) виявлення недоліків або вразливих компонентів діяльності об'єкта перевірки;

7) контролю за дотриманням об'єктом перевірки вимог банківського законодавства України, у тому числі нормативно-правових актів Національного банку.

Національний банк здійснює планові та позапланові інспекційні перевірки. Планові інспекційні перевірки об'єктів перевірки

здійснюються відповідно до затвердженого Правлінням Національного банку плану інспекційних перевірок, складеного на підставі ризик-орієнтованого підходу. Датою, з якої починається відлік строку для визначення дати початку наступної планової інспекційної перевірки, є дата закінчення останньої планової інспекційної перевірки.

Під час здійснення нагляду на консолідованій основі Національний банк співпрацює з іншими державними органами, які здійснюють регулювання ринків фінансових послуг в Україні, та з відповідними органами нагляду за фінансовими установами іноземних держав.

Національний банк здійснює інспекційні перевірки відокремлених підрозділів банку, у тому числі тих, що розміщені на території інших держав, з урахуванням меморандумів про взаєморозуміння (угод про співробітництво) у сфері банківського нагляду з іноземними наглядовими органами.

Процес інспекційної перевірки складається з таких послідовних етапів:

- 1) організація інспекційної перевірки;
- 2) проведення інспекційної перевірки;
- 3) оформлення результатів.

Контрольні питання

1. Визначте мету, підстави та обсяг банківського нагляду.
2. Назвіть види банківського нагляду.
3. Охарактеризуйте систему бухгалтерського обліку в банках України.
4. Визначте мету та етапи інспекційної перевірки банку.

Рекомендовані нормативно-правові акти та література для підготовки до семінарського заняття, написання доповідей

Основні нормативно-правові акти

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

2. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/2121-14/sp:max25/ed20150401/stru>
3. Про Національний банк України: Закон України від 20.05.1999 р. № 679-XIV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/679-14>
4. Про затвердження Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні: Постанова НБУ від 28.08.2001 р. № 368 URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0841-01#Text>
5. Основні Принципи ефективного банківського нагляду : прийнято Базельським комітетом з питань банківського нагляду у вересні 1997 року. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Basel_Core_principles_2012.pdf?v=4

Додаткова література

1. Кузнецова С. А., Болгар Т. М., Пестовська З. С. Банківська система: навч. посіб. / за ред. С. А. Кузнецової. К.: ЦУЛ, 2014. 400 с.
2. Міжнародно-правові стандарти банківської діяльності: монографія / С. С. Савчук; Ін-т міжнар. відносин Київ. нац. ун-ту ім. Т. Г. Шевченка. Київ; Одеса: Фенікс, 2019. 256 с.
3. Дмітрієва О. А. Депозитна політика комерційного банку в умовах стабілізації грошово кредитного ринку України: автореф. дис. канд. екон. наук: 08.04.01 Київ, 2004. 18 с.
4. Павленко М. Правова характеристика банківського контролю в Україні. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2007. № 74. С. 86-92.

Розділ 6

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ГОТІВКОВИХ ТА БЕЗГОТІВКОВИХ РОЗРАХУНКІВ В УКРАЇНІ

6.1. Платіжні системи та переказ коштів в Україні

Загальні засади функціонування платіжних систем в Україні, відносини у сфері переказу коштів регулюються Конституцією України, законами України «Про Національний банк України», «Про банки і банківську діяльність», «Про платіжні послуги», «Про електронні довірчі послуги», Положенням про ведення касових операцій у національній валюті в Україні та іншими актами законодавства України та нормативно-правовими актами Національного банку України, а також Уніфікованими правилами та звичаями для документарних акредитивів Міжнародної торгової палати, Уніфікованими правилами з інкасо Міжнародної торгової палати, Уніфікованими правилами по договірних гарантіях Міжнародної торгової палати та іншими міжнародно-правовими актами з питань переказу коштів.

Переказ коштів – рух певної суми коштів з метою її зарахування на рахунок отримувача або видачі йому у готівковій формі. Ініціатор та отримувач можуть бути однією і тією ж особою.

Платіжна система – платіжна організація, учасники платіжної системи та сукупність відносин, що виникають між ними при проведенні переказу коштів. Проведення переказу коштів є обов'язковою функцією, що має виконувати платіжна система.

Кошти існують у готівковій формі (формі грошових знаків) або у безготівковій формі (формі записів на рахунках у банках). Для проведення переказу можуть використовуватися кошти як у готівковій, так і в безготівковій формі.

Суб'єктами правових відносин, що виникають при здійсненні переказу коштів, є учасники, користувачі (платники, отримувачі) платіжних систем.

Відносини між суб'єктами переказу регулюються на підставі договорів, укладених між ними з урахуванням вимог законодавства України.

Строки проведення переказу. Банк зобов'язаний виконати доручення клієнта, що міститься в розрахунковому документі, який надійшов протягом операційного часу банку, в день його надходження.

У разі надходження розрахункового документа клієнта до обслуговуючого банку після закінчення операційного часу банк зобов'язаний виконати доручення клієнта, що міститься в цьому розрахунковому документі, не пізніше наступного робочого дня.

Банки та їх клієнти мають право передбачати в договорах інші строки виконання доручень клієнтів.

Міжбанківський переказ виконується в строк до трьох операційних днів.

Внутрішньобанківський переказ виконується в строк, встановлений внутрішніми нормативними актами банку, але не може перевищувати двох операційних днів.

До документів на переказ відносяться розрахункові документи, документи на переказ готівки, міжбанківські розрахункові документи, клірингові вимоги та інші документи, що використовуються в платіжних системах для ініціювання переказу. Переказ в Україні може здійснюватися за допомогою внутрішньодержавних та міжнародних платіжних систем.

Платіжна система (крім внутрішньобанківської платіжної системи) діє відповідно до правил, установлених платіжною організацією відповідної платіжної системи.

Правила платіжної системи мають установлювати організаційну структуру платіжної системи, умови участі, порядок вступу та виходу із системи, управління ризиками, порядок ініціювання та здійснення переказу і взаєморозрахунків за цим переказом у системі, порядок вирішення спорів учасників між собою та між учасниками і користувачами, систему захисту інформації, порядок проведення реконсультації.

Національний банк України веде Реєстр платіжних систем, систем розрахунків, учасників цих систем та операторів послуг платіжної інфраструктури. Платіжні організації платіжних систем, учасники платіжних систем та оператори послуг платіжної інфраструктури мають право здійснювати діяльність в Україні виключно після їх реєстрації шляхом внесення відомостей про них до Реєстру.

Банки, які уклали договори з платіжними організаціями платіжних систем, зобов'язані надавати користувачам незалежно від їх місцезнаходження/місця проживання однаковий доступ до отримання послуг банку з переказу та отримання інформаційних послуг із використанням електронних платіжних засобів, забезпечивши таку можливість у всіх відокремлених підрозділах банку, в яких здійснюється обслуговування рахунків користувачів.

Банки та/або небанківські установи-резиденти мають право створювати та бути учасниками внутрішньодержавних та/або міжнародних платіжних систем.

Учасниками платіжної системи в Україні мають право бути банк, що має банківську ліцензію Національного банку України, а також небанківська фінансова установа, яка має ліцензію Національного банку України на переказ коштів без відкриття рахунків, які уклали договори з платіжною організацією відповідної системи.

Системи електронних платежів Національного банку України. Національний банк України має право створювати системи міжбанківських розрахунків, системи роздрібних платежів та інші види платіжних систем. Національний банк України забезпечує безперервне, надійне та ефективне функціонування і розвиток створених ним платіжних систем.

Створені Національним банком України платіжні системи є державними платіжними системами.

Електронні платіжні засоби. Електронний платіжний засіб може існувати в будь-якій формі, на будь-якому носії, що дає змогу зберігати інформацію, необхідну для ініціювання електронного переказу.

Емісія електронних платіжних засобів у межах України проводиться виключно банками, що уклали договір з платіжною організацією відповідної платіжної системи та отримали її дозвіл на виконання цих операцій (крім банків, які здійснюють емісію електронних платіжних засобів для використання в межах цих банків).

Платіжна організація відповідної платіжної системи визначає вид електронного платіжного засобу (крім мобільного платіжного інструменту, реалізованого на програмній основі), що емітується банком, тип його носія ідентифікаційних даних (магнітна смуга, мікросхема тощо), реквізити, що наносяться на нього в графічному вигляді.

Електронний платіжний засіб має містити обов'язкові реквізити, які дають змогу ідентифікувати платіжну систему та емітента.

Банк-резидент – учасник платіжної системи має право емітувати електронні платіжні засоби, що поряд із платіжним додатком мають нефінансові додатки, які можуть містити ідентифікаційні дані, інформацію про пільги, страхування та іншу інформацію про держателя і дають змогу ідентифікувати їх держателів та обліковувати виконані ними операції із застосуванням цих електронних платіжних засобів у певних системах виплат, надання та обліку послуг, пільг, знижок тощо.

Користувачем електронного платіжного засобу може бути юридична або фізична особа. Електронний платіжний засіб, за допомогою якого можна ініціювати переказ з рахунка користувача, має дозволяти ідентифікувати користувача.

Банк та користувач укладають договір щодо порядку та умов використання електронного платіжного засобу. Банк перед укладенням договору зобов'язаний ознайомити користувача з умовами договору про використання електронного платіжного засобу, ознайомити з тарифами на обслуговування електронного платіжного засобу та правилами користування електронним платіжним засобом. Банк зобов'язаний забезпечити викладення цієї інформації в доступній формі й розмістити її в доступному для користувача місці, а також надати на його вимогу в письмовій або електронній формі.

Банк зобов'язаний під час видачі електронного платіжного засобу надати користувачеві примірник договору, правил користування електронним платіжним засобом та тарифів банку на обслуговування електронного платіжного засобу.

Національний банк України має право встановлювати обов'язкові умови договору.

Банк має право вносити зміни до правил користування електронним платіжним засобом або тарифів на обслуговування електронного платіжного засобу, повідомивши про відповідні зміни користувача у спосіб, передбачений договором.

Використання електронного платіжного засобу за довіреністю не допускається, крім випадку емісії додаткового електронного платіжного засобу для довіреної особи.

Банк зобов'язаний у спосіб, передбачений договором:

- повідомляти користувача про здійснення операцій з використанням електронного платіжного засобу;

- забезпечити користувачу можливість інформувати банк про втрату електронного платіжного засобу;

- реєструвати та протягом строку, передбаченого законодавством для зберігання електронних документів, зберігати інформацію, що підтверджує факт інформування банком користувача та користувачем банка.

Під час реєстрації банком повідомлення користувача щодо втрати електронного платіжного засобу банк зобов'язаний відобразити дату та час повідомлення.

У разі невиконання банком обов'язку з інформування користувача про здійснені операції з використанням електронного платіжного засобу ризик збитків від здійснення таких операцій несе банк.

Банк зобов'язаний на вимогу користувача надати інформацію про курс купівлі/продажу/конвертації іноземної валюти, який застосовувався під час здійснення операції з використанням електронного платіжного засобу.

Еквайринг у межах України здійснюється виключно юридичними особами-резидентами, що уклали відповідний договір з платіжною організацією.

Еквайринг – послуга технологічного, інформаційного обслуговування розрахунків за операціями, що здійснюються з використанням електронних платіжних засобів у платіжній системі.

За операціями з використанням електронних платіжних засобів, здійснених резидентами і нерезидентами на території України, переказ між еквайрами і суб'єктами господарювання здійснюється виключно в гривнях у порядку, встановленому договором.

Суб'єкти господарювання зобов'язані забезпечувати можливість здійснення держателями електронних платіжних засобів розрахунків за продані товари (надані послуги) з використанням електронних платіжних засобів не менше трьох платіжних систем, однією з яких є багатомітентна платіжна система, платіжною організацією якої є резидент України.

Еквайр зобов'язаний ознайомити користувача з розміром власної комісійної винагороди за отримання готівки через банківський автомат безпосередньо перед ініціюванням операції. Інформація про розмір комісійної винагороди має надаватися користувачу на екрані банківського автомата та/або друкуватися на паперових документах за операціями з використанням електронних платіжних засобів.

Користувач після перегляду на екрані банківського автомата даних про суму комісійної винагороди повинен мати змогу відмовитися від уже розпочатої операції.

Особливості випуску електронних грошей і здійснення операцій з ними. Електронні гроші – одиниці вартості, що зберігаються в електронному вигляді, випущені емітентом електронних грошей для виконання платіжних операцій (у тому числі з використанням наперед оплачених платіжних карток багатоцільового використання), які приймаються як засіб платежу іншими особами, ніж їх емітент, та є грошовим зобов'язанням такого емітента електронних грошей.

Випуск електронних грошей може здійснювати виключно банк. Банк, що здійснює випуск електронних грошей, бере на себе зобов'язання з їх погашення.

Випуск електронних грошей здійснюється шляхом їх надання користувачам або комерційним агентам в обмін на готівкові або безготівкові кошти.

Банк, що здійснює випуск електронних грошей, зобов'язаний погашати випущені ним електронні гроші на вимогу користувача.

Користувачем електронних грошей може бути суб'єкт господарювання або фізична особа. Користувач – суб'єкт господарювання має право використовувати електронні гроші для здійснення оплати товарів, робіт та послуг. Користувач – фізична особа має право використовувати електронні гроші для здійснення оплати товарів, робіт та послуг і переказувати електронні гроші іншим користувачам – фізичним особам.

Користувач – суб'єкт господарювання має право отримувати електронні гроші та пред'являти їх до погашення лише в обмін на безготівкові кошти.

Користувач – фізична особа має право отримувати електронні гроші та пред'являти їх до погашення в обмін на готівкові або безготівкові кошти.

Суб'єкт господарювання, який приймає електронні гроші як оплату платежу за товари, роботи, послуги, має право використовувати отримані електронні гроші виключно для обміну на безготівкові кошти або повертати їх користувачам у разі повернення ними відповідно до Закону України «Про захист прав споживачів» товарів, придбаних за електронні гроші.

Банк, що має намір здійснювати випуск електронних грошей, зобов'язаний до початку їх випуску узгодити з Національним банком України правила використання електронних грошей у порядку, встановленому нормативно-правовим актом Національного банку України.

Банк має право випускати електронні гроші на суму, яка не перевищує суму отриманих ним грошових коштів.

Використання електронного підпису в банківській системі України та суб'єктами переказу коштів. Електронний документ на переказ має однакову юридичну силу з паперовим документом. Електронний підпис є обов'язковим реквізитом електронного документа на переказ.

Відповідальність за достовірність інформації, що міститься в реквізитах електронного документа, несе особа, яка наклала на цей документ електронний підпис. В іншому разі відповідальність несе банк або інша установа – учасник платіжної системи⁷.

6.2. Ведення касових операцій у національній валюті України

Готівка як одна з форм грошей має істотні відмінності порівняно з безготівковими грошима, що спричинює значну специфіку їх обороту. Готівкові гроші здійснюють свій оборот поза банками, безпосередньо обслуговуючи відносини між економічними суб'єктами. Тому вплив банків на їх оборот відносно слабкий, він не регламентується положеннями і вимогами платіжних систем, а визначається безпосередньо економічними суб'єктами – платниками й одержувачами грошей. Такий характер обороту готівки має певні переваги для економічних суб'єктів:

- він дає їм можливість як найповніше реалізувати свої права і цілі, яких вони хочуть досягти в певних економічних відносинах;
- у готівкових операціях легко зберегти комерційну таємницю, уникнути контролю з боку конкурентів;

⁷ Про платіжні послуги: Закон України від 30.06.2021 р. № 1591-IX.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1591-20>

- зменшити витрати на розрахункові послуги банків, зменшити ризики втрат від банкрутства банків, підвищити свою ліквідність тощо.

Разом з тим високий рівень анонімності та позабанківський обіг роблять готівку дуже зручною для обслуговування незаконної антисуспільної діяльності та тіньового бізнесу, здатного ухилятися від оподаткування. Обіг готівки поза банками значно ускладнює концентрацію її вільних запасів у банках задля формування їх резервів та підвищує вартість останніх.

Правові основи організації грошового обігу в Україні закладено в Конституції України та в Законах України «Про Національний банк України» і «Про платіжні послуги». Національний банк України як єдиний емісійний банк і касовий центр держави організовує та регулює обсяг і структуру готівкової маси в обігу на підставі основних напрямків грошово-кредитної політики й показників економічного і соціального розвитку України.

Відповідно до ст. 25 Закону України «Про Національний банк України», основними інструментами проведення грошово-кредитної політики є регулювання обсягу грошової маси через:

- 1) визначення та регулювання норм обов'язкових резервів для банків;
- 2) процентну політику;
- 3) рефінансування банків;
- 4) валютні інтервенції (купівля-продаж валютних цінностей на валютних ринках);
- 5) операції з цінними паперами на відкритому ринку;
- 6) регулювання імпорту та експорту капіталу;
- 7) запровадження на строк до шести місяців вимоги щодо обов'язкового продажу частини надходжень в іноземній валюті;
- 8) зміну строків розрахунків за операціями з експорту та імпорту товарів;
- 9) емісію власних боргових зобов'язань та операції з ними;
- 10) операції з деривативними фінансовими інструментами.

Установи банків, відповідно до нормативних актів Національного банку України, здійснюють аналіз і прогнозування готівкового обігу, організують і виконують оперативні функції з реалізації єдиної грошово-кредитної політики на території регіону.

Національний банк України організує готівковий обіг в країні, який поряд з безготівковими розрахунками є складовою частиною

загального грошового обороту і являє собою сукупність платежів, що здійснюється готівкою.

Відповідно до Положення про ведення касових операцій у національній валюті в Україні, готівка – грошові знаки національної валюти України (банкноти і монети, у тому числі розмінні, обігові, пам'ятні банкноти та монети, які є платіжними засобами).

Касові операції – операції суб'єктів господарювання між собою та з фізичними особами, пов'язані з прийманням і видачею готівки під час проведення розрахунків через касу з відображенням цих операцій у відповідних книгах обліку.

Суб'єкти господарювання здійснюють розрахунки готівкою між собою і з фізичними особами через касу як коштами, одержаними як готівкова виручка, так і коштами, одержаними із банків. Зазначені розрахунки проводяться також шляхом переказу готівки для сплати відповідних платежів. Суб'єкти господарювання здійснюють облік операцій з готівкою у відповідних книгах обліку.

Суб'єкти господарювання мають право здійснювати розрахунки готівкою протягом одного дня за одним або кількома платіжними документами:

- 1) між собою – у розмірі до 10000 (десяти тисяч) гривень включно;
- 2) з фізичними особами – у розмірі до 50000 (п'ятдесяти тисяч) гривень включно.

Платежі понад установлені граничні суми проводяться через надавачів платіжних послуг шляхом переказу коштів із рахунку на рахунок або внесення коштів до кас надавачів платіжних послуг для подальшого їх переказу на рахунки. Кількість суб'єктів господарювання та фізичних осіб, з якими здійснюються готівкові розрахунки, протягом дня не обмежується.

Фізичні особи мають право здійснювати розрахунки готівкою:

- 1) із суб'єктами господарювання протягом одного дня за одним або кількома платіжними документами – у розмірі до 50 000 (п'ятдесяти тисяч) гривень включно.

Платежі на суму, що перевищує 50000 гривень, проводяться через надавачів платіжних послуг шляхом переказу коштів із рахунку на рахунок або внесення коштів до кас надавачів платіжних послуг для подальшого їх переказу на рахунки.

2) між собою за договорами купівлі-продажу, які підлягають нотаріальному посвідченню, у розмірі до 50 000 (п'ятдесяти тисяч) гривень включно.

Платежі на суму, яка перевищує 50000 гривень, здійснюються шляхом переказу коштів із рахунку на рахунок або внесення та/або переказу коштів на рахунки.

Національний банк України має право встановлювати обмеження з видачі готівки за платіжними інструментами. Готівка, що надходить до кас, оприбутковується в день одержання готівки в повній сумі.

Касові операції оформляються касовими ордерами, видатковими відомостями, розрахунковими документами, електронними розрахунковими документами, документами за операціями із застосуванням платіжних інструментів, іншими касовими документами, які згідно із законодавством України підтверджували б факт продажу (повернення) товарів, надання послуг, отримання (повернення) готівки.

Касові документи можуть бути паперовими або електронними. Електронні касові документи повинні бути оформлені відповідно до вимог законодавства України у сфері електронного документообігу. Касові документи можуть вилучатися у випадках, передбачених законодавством України.

Взагалі, сфера застосування готівкових коштів, які виступають у функції засобів обігу і платежу, в діяльності розвинутих країн з ринковою економікою обмежена. Там основна частина розрахунків і платежів (93-95 відсотка) здійснюється без використання готівки і лише незначна (5-7 відсотків) – готівкою. В загальній грошовій системі України готівковий обіг продовжує відігравати досить значну роль, пов'язану головним чином з обслуговуванням населення у процесі формування і розподілу його грошових доходів.

6.3. Безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті

Банківські розрахунки проводяться у готівковій та безготівковій формах згідно із правилами, встановленими нормативно-правовими актами Національного банку України. При виконанні розрахункової операції банк зобов'язаний перевірити достовірність та формальну відповідність документа.

Відповідно до Закону України «Про платіжні послуги» безготівкові розрахунки це перерахування коштів з рахунків платників на рахунки отримувачів, а також перерахування надавачами платіжних послуг коштів, внесених платниками готівкою, на рахунки отримувачів.

Інструкцією про безготівкові розрахунки в національній валюті користувачів платіжних послуг затвердженою постановою Правління Національного банку України від 29.07.2022 р. № 163 дано схоже визначення терміну безготівкові розрахунки – перерахування коштів із рахунків платників на рахунки отримувачів, а також перерахування надавачами платіжних послуг коштів, унесених платниками готівкою, на рахунки отримувачів.

Безготівкові розрахунки – швидкий, зручний та безпечний спосіб оплатити товари та послуги. Розширення сфери безготівкових розрахунків сприяє прозорості платежів та економічному росту країни. Національний банк встановлює правила для здійснення безготівкових розрахунків та сприяє їх безпеці та надійності.

Надавач платіжних послуг здійснює обслуговування користувачів на підставі відповідних договорів і своїх внутрішніх документів із питань здійснення безготівкових розрахунків. Внутрішні документи надавача платіжних послуг не можуть містити положення, що суперечать вимогам законодавства України.

До надавачів платіжних послуг належать банки та небанківські надавачі платіжних послуг. Надавач платіжних послуг приймає до виконання платіжну інструкцію/зведену платіжну інструкцію платника без обмеження її мінімальної або максимальної суми, крім випадків, передбачених законодавством України або правилами платіжної системи.

Відповідно до даної Інструкції платіжна інструкція це розпорядження ініціатора надавачу платіжних послуг щодо виконання платіжної операції.

Ініціатор має право оформити платіжну інструкцію в електронній або паперовій формі. Ініціатор це особа, яка на законних підставах ініціює платіжну операцію шляхом формування та/або подання відповідної платіжної інструкції, включаючи застосування платіжного інструменту. До ініціаторів належать платник, отримувач, стягувач, обтягувач.

Надавач платіжних послуг у своїх внутрішніх документах з питань здійснення безготівкових розрахунків визначає порядок зберігання платіжної інструкції, оформленої в електронній або паперовій формі, на підставі якої ініційовано платіжну операцію, та зберігає її протягом строку, встановленого законодавством України.

Надавач платіжних послуг у разі відмови в прийнятті наданої ініціатором платіжної інструкції повинен негайно повідомити про це ініціатора із зазначенням причини відмови та посиланням на норми законодавства України (за наявності).

Надавач платіжних послуг платника приймає платіжну інструкцію до виконання протягом 30 календарних днів із дати її складання ініціатором. Дата складання платіжної інструкції не враховується. Банк платника зобов'язаний забезпечити виконання платіжної операції з рахунку платника та кореспондентського рахунку банку протягом операційного дня, в який ним прийнято до виконання платіжну інструкцію платника, якщо рахунок отримувача відкрито в іншого надавача платіжних послуг.

Ініціатор має право відкликати платіжну інструкцію до списання коштів з рахунку платника або до настання дати валютування платіжної інструкції (до настання моменту безвідкличності платіжної інструкції). Платіжна інструкція може бути відкликана тільки в повній сумі.

Надавач платіжних послуг несе відповідальність перед користувачами за невиконання або неналежне виконання платіжних операцій відповідно до законодавства України та умов укладених між ними договорів. Платник несе відповідальність перед надавачем платіжних послуг, що його обслуговує, за відповідність інформації, зазначеної ним у платіжній інструкції, суті платіжної операції відповідно до умов договору.

Надавач платіжних послуг платника виконує арешт коштів, що знаходяться на рахунку платника, згідно з постановою про арешт коштів державного виконавця/приватного виконавця, судовим рішенням (рішенням, ухвалою, постановою суду) чи ухвалою слідчого

судді, суду, постановленою під час здійснення кримінального провадження.

Надавач платіжних послуг платника під час дії документа про арешт коштів зупиняє видаткові операції за рахунком платника та арештовує всі надходження на його рахунок до забезпечення суми коштів, що зазначена в документі про арешт коштів, або до отримання передбачених законодавством України документів про зняття арешту з коштів.

Банк платника обліковує документ про арешт коштів, на підставі якого зупинено видаткові операції за рахунком платника, на відповідному позабалансовому рахунку. Кошти, арештовані на рахунку платника, забороняється використовувати до надходження платіжної інструкції стягувача за тим документом про арешт коштів, для забезпечення виконання якого накладався арешт, або до отримання передбачених законодавством України документів про зняття арешту з коштів.

Надавач платіжних послуг платника після списання за платіжною інструкцією стягувача суми в розмірі, яка визначена документом про арешт коштів, і якщо немає на виконанні за цим рахунком інших документів про арешт коштів, відновлює видаткові операції за рахунком платника та приймає до виконання платіжні інструкції платника.

Надавач платіжних послуг платника списує кошти, на які накладено арешт згідно з ухвалою слідчого судді, суду в кримінальному провадженні щодо позову, пред'явленого в інтересах держави. Списання коштів, на які накладено арешт згідно з ухвалою слідчого судді, суду в кримінальному провадженні щодо позову, пред'явленого в інтересах держави, ініціює Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, яке виконує функцію управління такими коштами відповідно до Закону України «Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів». Національне агентство має право відкликати платіжну інструкцію до моменту списання коштів з рахунку платника.

6.4. Договір банківського вкладу

Загальні положення щодо депозитних (вкладних) операцій комерційних банків містяться у Цивільному та Господарському кодексах України, а також у спеціальних актах банківського законодавства.

Сутність депозитної операції полягає в акумуляції банком як фінансовим посередником на ринку фінансових ресурсів, тимчасово вільних грошових коштів на визначений термін та за визначену плату, та розміщення даних фінансових ресурсів від свого імені, на власний розсуд та ризик.

Депозит (від лат. depositum – річ, що передана на зберігання) – це грошові кошти в готівковій або безготівковій формі у валюті України або в іноземній валюті або банківські метали, які банк прийняв від вкладника або які надійшли для вкладника на договірних засадах на визначений строк зберігання чи без зазначення такого строку (під процент або дохід в іншій формі) і підлягають виплаті вкладнику відповідно до законодавства України та умов договору. Депозитна операція – це операція банку із залучення грошових коштів або банківських металів від вкладників на їх рахунки в банку на договірних засадах або депонування грошових коштів вкладниками з оформленням їх ощадними (депозитними) сертифікатами.

Відповідно до глави 6 статті 63 Закону України «Про платіжні послуги» для виконання платіжних операцій з коштами (крім електронних грошей) банки мають право відкривати своїм клієнтам такі банківські рахунки:

- вкладний (депозитний) рахунок;
- поточний рахунок;
- рахунок умовного зберігання (ескроу);
- кореспондентський рахунок;
- розрахунковий рахунок.

Вкладний (депозитний) рахунок – рахунок, що відкривається банком клієнту на договірній основі для зберігання коштів, що передаються клієнтом банку на встановлений строк або без зазначення такого строку під визначений процент (дохід) та підлягають поверненню відповідно до умов договору.

Банки мають право відкривати рахунки:

1) таким резидентам України: юридичним особам з місцезнаходженням на території України, які провадять діяльність відповідно до законодавства, їх відокремленим підрозділам, відокремленим підрозділам юридичних осіб – нерезидентів, які здійснюють підприємницьку діяльність на території України від імені юридичної особи – нерезидента, фізичним особам, у тому числі фізичним особам – підприємцям, фізичним особам, які провадять незалежну професійну діяльність відповідно до законодавства;

2) таким нерезидентам України: юридичним особам з місцезнаходженням за межами України, які створені та діють відповідно до законодавства іноземної держави, представництвам таких юридичних осіб в Україні, які не здійснюють підприємницької діяльності на території України від імені юридичної особи – нерезидента, офіційним представництвам, міжнародним організаціям та їх відокремленим підрозділам, що мають імунітет і дипломатичні привілеї, а також представництвам інших організацій з місцезнаходженням за межами України, які створені та діють відповідно до законодавства іноземної держави і не здійснюють підприємницької діяльності відповідно до законодавства, фізичним особам.

Порядок відкриття рахунків та їх режими визначаються Національним банком України. Умови відкриття рахунку та особливості його обслуговування зазначаються в договорі, укладеному між надавачем платіжних послуг з обслуговування рахунку та користувачем – власником рахунку.

Договір банківського вкладу (депозит) – це договір, за яким одна сторона (банк), що прийняла від другої сторони (вкладника) або для неї грошову суму (вклад), що надійшла, зобов’язується виплачувати вкладникові таку суму та проценти на неї або дохід в іншій формі на умовах та в порядку, встановлених договором (ч. 1 ст. 1058 Цивільний кодекс України).

Юридична характеристика договору: односторонній; реальний; відплатний.

Договір банківського вкладу, в якому вкладником є фізична особа, є публічним договором (ст. 633 Цивільний кодекс України).

Сторонами договору виступають банк та вкладник. Банком виступає юридична особа, яка на підставі банківської ліцензії має виключне право надавати банківські послуги (ст. 1 Закону України «Про банки і банківську діяльність»). Вкладником може бути будь-

яка особа, яка визнається учасником цивільних правовідносин відповідно до обсягу своєї правосуб'єктності.

Предметом договору банківського вкладу є грошова сума – вклад (гривневий, валютний).

Договір банківського вкладу укладається у письмовій формі.

Письмова форма договору банківського вкладу вважається додержаною, якщо внесення грошової суми підтверджено договором банківського вкладу з видачею ощадної книжки або сертифіката чи іншого документа, що відповідає вимогам, встановленим законом, іншими нормативно-правовими актами у сфері банківської діяльності (банківськими правилами) та звичаями ділового обороту. У разі недодержання письмової форми договору банківського вкладу цей договір є нікчемним.

Ощадна книжка – документ, що підтверджує укладення договору банківського вкладу з фізичною особою та внесення грошових коштів на її рахунок за вкладом. В ощадній книжці вказуються найменування і місцезнаходження банку (його філії), номер рахунка за вкладом, а також усі грошові суми, зараховані на рахунок та списані з рахунка, а також залишок грошових коштів на рахунку на момент пред'явлення ощадної книжки в банк (ст. 1064 Цивільний кодекс України).

Ощадний (депозитний) сертифікат підтверджує суму вкладу, внесеного у банк, і права вкладника (володільця сертифіката) на одержання зі спливом встановленого строку суми вкладу та процентів, встановлених сертифікатом, у банку, який його видав.

Основні види банківського вкладу:

- вклад на вимогу – передбачає, що банк зобов'язаний видати вклад або його частину на першу вимогу вкладника. Умова договору банківського вкладу на вимогу про відмову від права на одержання вкладу на першу вимогу є нікчемною;
- строковий вклад – повернення вкладу здійснюється зі спливом встановленого в договорі строку.

За договором банківського строкового вкладу банк зобов'язаний видати вклад та нараховані проценти за цим вкладом із спливом строку, визначеного у договорі банківського вкладу.

Повернення вкладникові банківського строкового вкладу та нарахованих процентів за цим вкладом на його вимогу до спливу

строку або до настання інших обставин, визначених договором, можливе виключно у випадках, якщо це передбачено умовами договору банківського строкового вкладу.

Якщо вкладник не вимагає повернення суми строкового вкладу зі спливом строку, встановленого договором банківського вкладу, або повернення суми вкладу, внесеного на інших умовах повернення, після настання визначених договором обставин договір вважається продовженим на умовах вкладу на вимогу, якщо інше не встановлено договором.

Договором може бути передбачено внесення грошової суми на інших умовах її повернення.

Банк виплачує вкладникові проценти на суму вкладу в розмірі, встановленому договором банківського вкладу.

Банк має право змінити розмір процентів, які виплачуються на вклади на вимогу, якщо інше не встановлено договором.

У разі зменшення банком розміру процентів на вклади на вимогу новий розмір процентів застосовується до вкладів, внесених до повідомлення вкладників про зменшення процентів, зі спливом одного місяця з моменту відповідного повідомлення, якщо інше не встановлено договором.

Встановлений договором розмір процентів на строковий вклад або на вклад, внесений на умовах його повернення у разі настання визначених договором обставин, не може бути односторонньо зменшений банком, якщо інше не встановлено законом.

Умова договору щодо права банку змінювати розмір процентів на строковий вклад в односторонньому порядку є нікчемною.

Проценти на банківський вклад нараховуються від дня, наступного за днем надходження вкладу у банк, до дня, який передує його поверненню вкладникові або списанню з рахунка вкладника з інших підстав.

Проценти на банківський вклад виплачуються вкладникові на його вимогу зі спливом кожного кварталу окремо від суми вкладу, а невитребувані у цей строк проценти збільшують суму вкладу, на яку нараховуються проценти, якщо інше не встановлено договором банківського вкладу.

У разі повернення вкладу виплачуються усі нараховані до цього моменту проценти.

Фізична або юридична особа може укласти договір банківського вкладу (зробити вклад) на користь третьої особи. Ця особа набуває права вкладника з моменту пред'явлення нею до банку першої вимоги, що випливає з прав вкладника, або вираження нею іншим способом наміру скористатися такими правами.

Права вкладника та обов'язки банку

Обов'язки банку:	Права вкладника:
• зберігати грошові кошти вкладника; • віддавати вклади на вимогу вкладника відповідно до договору банківського вкладу; • страхувати вклади; • надавати документ, який підтверджує приймання вкладу; • надавати вкладникові інформацію про стан і зміни умов вкладу; • сплачувати встановлені проценти за вкладом.	• одержувати вклад повністю або частково; • особисто або через представників поповнювати вклад; • перевести вклад до іншого банку; • одержувати прибутки за вкладом (проценти); • розпоряджатися вкладом на випадок смерті; • достроково розірвати договір; • стягувати сплату неустойки у формі банківського процента, вимагати відшкодування завданих збитків за невиконання чи неналежне виконання умов договору.

Відповідно до ст. 651 ЦК України, зміна або розірвання договору допускається лише за згодою сторін, якщо інше не встановлено договором або законом.

У разі зміни договору, зобов'язання сторін зберігаються і продовжують діяти, але у зміненому вигляді. Зміна зобов'язань може стосуватися як зміни окремих умов договору (щодо предмету, місця, строку виконання тощо) так і часткове їх припинення.

У разі розірвання договору, зобов'язання сторін, що випливають з даного договору, припиняються повністю.

Договір може бути змінено або розірвано за рішенням суду на вимогу однієї із сторін у разі істотного порушення договору другою

стороною та в інших випадках, встановлених договором або законом. Істотним є таке порушення стороною договору, коли внаслідок завданої цим шкоди друга сторона значною мірою позбавляється того, на що вона розраховувала при укладенні договору.

У разі односторонньої відмови від договору у повному обсязі або частково, якщо право на таку відмову встановлено договором або законом, договір є відповідно розірваним або зміненим.

6.5. Альтернативний грошовий оборот

Актуальними питаннями для грошової системи та економіки держави є законодавче регулювання інформаційних технологій у фінансовій сфері та вироблення державної політики щодо віртуальної валюти, яка може стати альтернативним грошовим обігом на території країни так само, як і у багатьох державах Європейського Союзу.

Національна економічна стратегія на період до 2030 року визначила напрями розвитку цифрової економіки в державі: нормативне регулювання цифрового середовища, інформаційна інфраструктура, кадри для цифрової економіки, інформаційна безпека, цифрові технології, цифрове управління.

Під кожний напрямі складено та розроблено програми, які у встановлені терміни мають створити на території країни безпечне, розвинене та високотехнологічне цифрове середовище для підвищення ефективності національного фінансово-економічного сектору України.

Одним із важливих завдань у програмі цифровізації є забезпечення правових умов впровадження та використання інноваційних технологій на фінансовому ринку, у тому числі порядку обороті віртуальних активів.

Закон України «Про віртуальні активи» набув чинності з 17 лютого 2022 р. та почав здійснювати регулювання віртуальних активів на території держави.

Цей документ є основним державним актом, на підставі якого відбуватиметься становлення нормативно-правової бази впровадження фінансових інформаційних технологій у господарський обіг на території України. Нормативно-правовий акт закріпив у за-

конодавстві поняття «віртуальні активи» та «цифрова валюта». Документ переважно спрямований на правове регулювання саме віртуальних активів, а не цифрової валюти, більш детальне закріплення її правового положення буде в іншому законодавчому акті.

Закон легалізує використання віртуальних активів в Україні. Новий закон здійснює правове регулювання обороті цифрової валюти; випуску, обліку, обороті віртуальних активів; діяльності оператора інформаційної системи, де відбувається випуск та обмін віртуальних активів. У документі закріплена можливість розпоряджатися чи використовувати цифрову валюту як засіб накопичення та інвестування, що не є грошовою одиницею яким не можна розплачуватися за товари, роботи та послуги.

У Законі не закріплено поняття «криптовалюта», «майнінг», «токен», не передбачено положення про кримінальну чи адміністративну відповідальність, не визначено режиму оподаткування. Ці юридичні моменти будуть закріплені в інших нормативно-правових актах, оскільки Закон України «Про віртуальні активи» є першим етапом у сфері регулювання віртуальних грошей.

У листопаді 2022 року Національний банк України презентував проєкт концепції цифрової е-гривні, яка призвана виконувати всі функції грошей та доповнювати у цьому готівкову та безготівкову форму гривні.

З точки зору Національного банку України впровадження цифрової гривні допоможе зробити більш доступним ринок фінансових послуг, знизити рівень витрат на емісію готівки, та підвищити безпеку та доступність здійснення розрахунків для фізичних та юридичних осіб. Національний банк України буде емітентом цифрової валюти – цифрової гривні, який стане додатковою формою грошей до існуючих готівкових та безготівкових гривень і буде наділений усіма ознаками повноцінних грошових знаків. Передбачено три форми гривні: готівкова, безготівкова та цифрова будуть взаємопов'язані між собою. Власники коштів зможуть безперешкодно здійснювати переказ грошей з однієї форми у іншу.

Увага Національного банку України буде приділена створенню та розвитку високотехнологічної платформи для проведення операцій, зберігання та обороті цифрової національної валюти та низці змін у законодавчій базі.

Визначення місця криптовалюти у правовому середовищі вплине на ринок фінансових і банківських послуг. Однак спочатку

необхідно розробити державну концепцію реалізації криптовалютного регулювання, яка торкнеться податкового, бюджетного, фінансового, банківського, цивільного, адміністративного та кримінального законодавства.

Альтернативний грошовий оборот – вид грошового обороту, у якому у держави перебувають крім законного засобу платежу інші засоби, які виконують роль грошового інструменту реалізації готівкових чи безготівкових розрахунків нарівні із законним платіжним засобом, емісія цих засобів може здійснюватися державними органами влади і іншими суб'єктами (органами місцевого самоврядування, фізичними чи юридичними особами).

Альтернативний грошовий оборот може бути в готівковій та безготівковій формах. В альтернативному готівковому грошовому обороті як інструмент грошового розрахунку використовуються грошові сурогати, а в альтернативному безготівковому грошовому обороті – електронні гроші у вигляді віртуальної валюти.

Країни Європейського Союзу щодо застосування альтернативного грошового обороту у вигляді віртуальної валюти можна поділити на дві групи: країни, які здійснюють правове регулювання криптовалюти та вважають легітимним фінансовим інструментом; країни, що розвивають законодавче регулювання криптовалюти на державному рівні на підставі Директив Європейського Союзу.

З метою вдосконалення законодавства у сфері правового регулювання цифрової валюти на території України відповідно до Національної економічної стратегії на період до 2030 року необхідно:

- створити та ввести в дію ефективну правову базу у сфері регулювання віртуальних активів у державі;

- розробити єдину державну політику щодо правового регулювання обороту та використання віртуальної валюти на території держави;

- закріпити правове становище цифрової валюти в окремому нормативно-правовому акті, визначивши цілі, завдання, функції, сферу застосування, правила здійснення платежів та інвестування з її використанням, види правочинів, які можна здійснювати з її використанням, встановити коло суб'єктів, які мають право здійснювати емісію та правове регулювання криптовалюти на території держави;

- визначити органи контролю, нагляду та реєстрації діяльності, пов'язаної з віртуальними валютами;

- запропонувати систему оподаткування для цієї сфери діяльності, спираючись на досвід країн Європейського Союзу з оподаткування операцій із криптовалютами та підприємницької діяльності з криптовалютами;

- розробити норми про адміністративну та кримінальну відповідальність за порушення законодавства у сфері обороту та використання віртуальної валюти.

За цифровими технологіями стоїть майбутнє, тому створення ефективного механізму правового регулювання в галузі інформаційних технологій у грошово-кредитному секторі держави є першорядним завданням.

Контрольні питання

1. Дайте визначення платіжної системи
2. Визначіть порядок здійснення переказів в Україні
3. Назвіть особливості випуску електронних грошей і здійснення операцій з ними
4. Охарактеризуйте порядок ведення касових операцій у національній валюті України
5. Визначіть види платіжних інструментів при здійсненні безготівкових розарунків в Україні
6. Дайте характеристику договору банківського вкладу
7. Альтернативний грошовий обіг

Рекомендовані нормативно-правові акти та література для підготовки до семінарського заняття, написання рефератів

Основні нормативно-правові акти

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/2121-14/sp:max25/ed20150401/stru>
3. Про господарські товариства: Закон України від 19.09.1991 р. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1576-12>
4. Про Національний банк України: Закон України від 20.05.1999 р. № 679-XIV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/679-14>

5. Цивільний Кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15>

6. Про платіжні системи та переказ коштів в Україні: Закон України від 05.04.2001 № 2346-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2346-14>

7. Про затвердження Положення про ведення касових операцій у національній валюті в Україні: Постанова НБУ від 29.12.2017 р. № 148. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0148500-17#Text>

Додаткова література

1. Банківська система: навчальний посібник / [О.І. Береславська [та ін.] ; за загальною редакцією О.І. Береславської; Державна фіскальна служба України, Університет державної фіскальної служби України. Ірпінь: Університет ДФС України, 2018. 485 с.

2. Варцаба В. І. Сучасне банківництво: теорія і практика: навчальний посібник; Міністерство освіти і науки України, Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет». Ужгород: Говерла, 2018. 363 с.

3. Голуб Г. М. Банківське право: навчальний посібник. Укоопспілка, Львівська комерційна академія Львів: Видавництво Львівської комерційної академії, 2016. 231 с.

4. Заверуха І.Б. Банківське право: посібник для студентів. Львів: Астролябія, 2002. 222 с.

5. Качан О. О. Банківське право: навч. посіб. Національна академія внутрішніх справ України. К.: Школа, 2004. 320 с.

6. Регурецька О. В. Банківське право: навчальний посібник; Міністерство освіти та науки України, Київський національний торговельно-економічний університет Київ: Київський національний торговельно-економічний університет, 2010. 267 с.

7. Фомін Г. Ф. Банківське право України: навчальний посібник; Міністерство внутрішніх справ України, Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків: Вид. Харківського національного університету внутрішніх справ, 2008. 359 с.

Розділ 7

БАНКІВСЬКИЙ РАХУНОК

7.1. Правова природа банківського рахунку

Для зберігання коштів та проведення розрахунків між учасниками розрахункових правовідносин установи банків відкривають рахунки, що відрізняються за своїм правовим режимом. Згідно норм Закону України «Про платіжні послуги» банки мають право відкривати рахунки резидентам України (юридичним особам, їх відокремленим підрозділам, фізичним особам), нерезидентам України (юридичним особам, представництвам юридичних осіб в Україні, міжнародним організаціям та їх відокремленим підрозділам, що мають імунітет і дипломатичні привілеї та фізичним особам).

На сьогодні головним нормативно-правовим актом, який регулює відносини, пов'язані з функціонуванням рахунків, є Інструкція Національного банку України «Про порядок відкриття та закриття рахунків користувачам надавачами платіжних послуг з обслуговування рахунків», затверджена Постановою Правління НБУ № 162 від 29 липня 2022 р. Інструкція регулює порядок відкриття та закриття рахунків користувачам надавачами платіжних послуг з обслуговування рахунків та особливості здійснення платіжних операцій за окремими рахунками користувачів, що відкриваються відповідно до законів України. Надавачами платіжних послуг виступають банк та небанківський надавач платіжних послуг.

Надавач платіжних послуг не має права відмовити користувачеві у відкритті рахунку, вчинення відповідних операцій за яким передбачено законами України, установчими документами надавача платіжних послуг та наданою йому ліцензією, крім випадків, коли надавач платіжних послуг не має можливості прийняти на обслуговування або якщо така відмова допускається законами України або внутрішніми документами надавача платіжних послуг.

Правове регулювання відносин між банківськими установами та клієнтами ґрунтується на договорі банківського рахунку.

Банківський рахунок є одним із основних засобів для організації та здійснення фінансово-економічної діяльності всіх суб'єктів. Відкриття рахунку та вчинення за його допомогою комплексу юридико-технічних дій, спрямованих на отримання банківських послуг та здійснення операцій, дає можливість клієнту реалізовувати і контролювати власні економічні й фінансові інтереси.

Юридичним вираженням банківського рахунку є укладений між банком (або іншою фінансовою установою) та клієнтом договір банківського рахунку.

Відповідно до статті 1066 Цивільного кодексу України за договором банківського рахунку банк зобов'язується приймати і зберігати на рахунок, відкритий клієнтові (володільцеві рахунка), грошові кошти, що йому надходять, виконувати розпорядження клієнта про перерахування і видачу відповідних сум з рахунку та проведення інших операцій за рахунком.

Банк має право використовувати грошові кошти на рахунку клієнта, гарантуючи його право безперешкодно розпоряджатися цими коштами.

Банк не має права визначати та контролювати напрями використання грошових коштів клієнта та встановлювати інші обмеження його права щодо розпорядження грошовими коштами, не передбачені законом, договором між банком і клієнтом або умовами обтяження, предметом якого є майнові права на грошові кошти, що знаходяться на банківському рахунку.

В банківській практиці договір банківського рахунку охоплює поняття «договір на здійснення розрахунково-касового обслуговування», який застосовується у відносинах банків із суб'єктами господарювання, і поняття «договір на відкриття і обслуговування банківського рахунку», який застосовується у відносинах банків з громадянами.

Відносини, які виникають між банком і клієнтом, умовно можна поділити на дві групи:

- а) відносини, що стосуються відкриття та закриття банківського рахунку;
- б) відносини, що пов'язані із зберіганням в банку коштів клієнта та здійсненням банком розрахункових операцій, тобто безпосередньо здійсненням розрахунково-касового обслуговування.

За своєю правовою природою інститут банківського рахунка становить складну конструкцію, яка включає як приватні, так і публічні елементи.

По-перше, він є сукупністю правових норм, що стосуються різних галузей права (цивільного, фінансового, адміністративного).

По-друге, банківський рахунок слід розглядати як правовідносини з множинним складом учасників з приводу зберігання і руху коштів. Тут можна виділити публічно-правові суб'єкти у вигляді податкових органів держави і НБУ та приватно-правові суб'єкти у вигляді конкретного банку і клієнта, які укладають договір.

По-третє, укладенню договору банківського рахунка передують два види публічно-правових обов'язків: перший обов'язок клієнта – юридичної особи – тримати свої гроші в банку; другий – право вибору юридичною особою банку для обслуговування та право відкривати необмежену кількість рахунків. Крім того, між банком і клієнтом виникають договірні відносини про встановлення цивільних прав і обов'язків, які відображають їхні інтереси.

Банки відкривають своїм клієнтам за договором банківського рахунку поточні рахунки, за договором банківського вкладу – вкладні (депозитні) рахунки, за договором рахунку умовного зберігання (ескроу) – рахунки умовного зберігання (ескроу).

Банк може відмовити клієнту в обслуговуванні рахунку у випадках, передбачених законодавством України і договором.

Банкам заборонено відкривати та вести анонімні рахунки. Банки зобов'язані ідентифікувати клієнтів, що відкривають рахунки, а також осіб, уповноважених діяти від імені зазначених клієнтів.

7.2. Види банківських рахунків

Законодавством України визначено, що банки мають право відкривати своїм клієнтам вкладні (депозитні), поточні рахунки, рахунки умовного зберігання (ескроу) та кореспондентські рахунки.

Вкладний (депозитний) рахунок – рахунок, що відкривається банком клієнту на договірній основі для зберігання коштів, що передаються клієнтом банку в управління на встановлений строк та під визначений процент (дохід) відповідно до умов договору.

Поточний рахунок – рахунок, що відкривається банком клієнту на договірній основі для зберігання коштів і здійснення розрахунково-касових операцій за допомогою платіжних інструментів відповідно до умов договору та вимог законодавства України.

Рахунок умовного зберігання (ескроу) – рахунок, що відкривається банком клієнту на договірній основі для зарахування на рахунок коштів та перерахування їх особі (особам), вказаній (вказаним) клієнтом (бенефіціару або бенефіціарам), або повернення таких коштів клієнту за настання підстав, передбачених договором.

Кореспондентський рахунок – рахунок, що відкривається одним банком іншому банку для здійснення міжбанківських переказів.

Відкриття кореспондентських рахунків здійснюється шляхом встановлення між банками кореспондентських відносин у порядку, що визначається Національним банком України, та на підставі відповідного договору.

Особливості режимів функціонування вкладних (депозитних), поточних рахунків, рахунків умовного зберігання (ескроу) та кореспондентських рахунків визначаються нормативно-правовими актами Національного банку України та договорами, що укладаються клієнтами та обслуговуючими їх банками.

Зарахування коштів на рахунок клієнта здійснюється як шляхом внесення їх у готівковій формі, так і шляхом переказу коштів у безготівковій формі з інших рахунків⁸.

Банки мають право відкривати поточні, вкладні (депозитні) рахунки та рахунки умовного зберігання (ескроу):

1) резидентам України (юридичним особам, їх відокремленим підрозділам, фізичним особам);

2) нерезидентам України (юридичним особам, представництвам юридичних осіб в Україні, інвестиційним фондам та компаніям з управління активами, що діють від імені таких інвестиційних фондів, фізичним особам).

Банки мають право відкривати кореспондентські рахунки банкам – резидентам і нерезидентам України, філіям іноземних банків.

Клієнти мають право відкривати рахунки в будь-яких банках України відповідно до власного вибору для забезпечення своєї господарської/підприємницької/інвестиційної/незалежної професійної

⁸ Про платіжні послуги: Закон України від 30.06.2021 р. № 1591-IX.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1591-20#Text>

діяльності/діяльності, яка не по'язана з підприємницькою, і власних потреб⁹.

7.3. Порядок відкриття рахунку в банківській установі в Україні

Банки мають право відкривати рахунки резидентам України (юридичним особам, їх відокремленим підрозділам, фізичним особам), нерезидентам України (юридичним особам, представництвам юридичних осіб в Україні, інвестиційним фондам та компаніям з управління активами, що діють від імені таких інвестиційних фондів, фізичним особам).

Порядок відкриття банками рахунків та їх режими визначаються Національним банком України. Умови відкриття рахунку та особливості його функціонування передбачаються в договорі, що укладається між банком і його клієнтом – власником рахунка¹⁰.

Договір банківського рахунку, договір банківського вкладу та договір рахунку умовного зберігання (ескроу) укладаються в письмовій формі (паперовій або електронній).

Договір банківського рахунку та договір банківського вкладу можуть укладатися шляхом приєднання клієнта до публічної пропозиції укладення договору (оферта), який розміщений у загальнодоступному для клієнта місці в банку та на його офіційному сайті в мережі Інтернет.

За поточними рахунками, що відкриваються банками суб'єктам-господарювання у національній валюті, здійснюються всі види розрахунково-касових операцій відповідно до умов договору та вимог законодавства України.

Забороняється використовувати поточні рахунки фізичних осіб, що відкриваються для власних потреб, для проведення операцій, пов'язаних із здійсненням підприємницької та незалежної професійної діяльності. За поточними рахунками в національній валюті

⁹ Про затвердження Інструкції про порядок відкриття і закриття рахунків користувачам надавачами платіжних послуг з обслуговування рахунків : Постанова Національного банку України від 29.07.2022 р. № 162. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0162500-22#Text>

¹⁰ Про платіжні послуги: Закон України від 30.06.2021 р. № 1591-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1591-20#Text>

фізичних осіб – резидентів здійснюються всі види розрахунково-касових операцій відповідно до умов договору та вимог законодавства України, які не пов’язані із здійсненням підприємницької та незалежної професійної діяльності.

Банк відкриває поточний рахунок для забезпечення таких видів діяльності, як виробнича кооперація, спільне виробництво та інші види спільної діяльності, що здійснюються на підставі договорів (контрактів) без утворення юридичної особи.

Банк відкриває поточний рахунок фізичній особі для провадження незалежної професійної діяльності на підставі таких документів:

- 1) заяви про відкриття поточного рахунку;
- 2) копії документа, що підтверджує право фізичної особи на провадження незалежної професійної діяльності (свідцтво про реєстрацію / дозвіл / сертифікат / посвідчення);
- 3) копії документа, що підтверджує взяття фізичної особи, яка провадить незалежну професійну діяльність, на облік у контролюючому органі.

Кошти за поточним рахунком фізичної особи, яка провадить незалежну професійну діяльність, використовуються відповідно до порядку, встановленого для використання коштів за поточними рахунками суб’єктів господарювання.

Банк відкриває окремий поточний рахунок нотаріусу з метою вчинення нотаріальних дій.

Зазначений рахунок використовується виключно для:

- 1) розрахунків за договорами купівлі-продажу між клієнтами нотаріуса – фізичними особами, включаючи договори на суму, що перевищує встановлену Національним банком граничну суму готівкових розрахунків між фізичними особами;
- 2) інших розрахунків, визначених законодавством, що регулює діяльність нотаріусів.

Кошти, що обліковуються на цьому рахунку, використовувати з іншою метою забороняється.

*Порядок відкриття поточних рахунків фізичним особам
для власних потреб*

Банк відкриває поточний рахунок фізичній особі, яка не має в цьому банку рахунків, у такому порядку:

- 1) фізична особа пред’являє уповноваженому працівникові банку паспорт або інший документ, що посвідчує особу. Фізичні особи

– резиденти додатково мають пред'явити документ, виданий контролюючим органом, що засвідчує їх реєстрацію в Державному реєстрі фізичних осіб – платників податків;

2) фізична особа, яка займається підприємницькою та/або незалежною професійною діяльністю, зобов'язана зазначити про свій статус підприємця або особи, яка провадить незалежну професійну діяльність, у заяві про відкриття поточного рахунку у рядку «Додаткова інформація». Фізична особа – нерезидент, яка відкриває поточний рахунок для здійснення інвестицій в Україну, зазначає про це в заяві про відкриття поточного рахунку (додаток 3) у рядку «Додаткова інформація»;

3) фізична особа, яка займається незалежною професійною діяльністю, зобов'язана також подати до банку копію документа, що підтверджує взяття на облік такої особи відповідним контролюючим органом.

4) фізична особа заповнює заяву про відкриття поточного рахунку;

5) між фізичною особою і банком укладається договір банківського рахунку.

Банк відкриває поточні рахунки на ім'я малолітніх осіб (дітей, які не досягли 14 років) за зверненням їх законних представників – батьків (усиновлювачів) або опікунів, за умови пред'явлення законним представником малолітньої особи паспорта або іншого документа, що посвідчує особу законного представника, та документів, що дають змогу банку ідентифікувати цю малолітню особу - свідоцтва про народження малолітньої особи або іншого документа, що посвідчує малолітню особу. Опікун також має пред'явити документ, що підтверджує статус законного представника малолітньої особи (відповідне посвідчення, рішення суду тощо). Додатково подаються документи, видані відповідними контролюючими органами, що засвідчують їх реєстрацію в Державному реєстрі фізичних осіб – платників податків, якщо малолітня особа та її законний представник є резидентами України.

Коштами на поточному рахунку, відкритому на ім'я малолітньої особи, розпоряджаються її батьки (усиновителі) або опікуни після здійснення банком ідентифікації та верифікації цих осіб.

Неповнолітня особа має право самостійно розпоряджатися внесеними нею коштами на рахунок, відкритий нею на своє ім'я, а

також заробітною платою (заробітком), стипендією або іншими доходами, що надходять на її рахунок.

Неповнолітня особа розпоряджається коштами, унесеними на поточний рахунок неповнолітньої особи будь-якою іншою особою, за згодою органу опіки та піклування і батьків (усиновителів) або піклувальників.

Банк відкриває поточні рахунки фізичним особам для здійснення деяких видів виплат (заробітної плати, дивідендів, стипендій, пенсій, соціальної допомоги, повернення надлишково сплачених сум, інших виплат) за зверненням суб'єкта господарювання, який укладає з банком договір про відкриття поточних рахунків на користь фізичних осіб¹¹.

*Порядок відкриття вкладних (депозитних) рахунків
фізичним особам*

Банк відкриває вкладний (депозитний) рахунок фізичній особі, яка не має рахунків у цьому банку, у такому порядку:

1) фізична особа має пред'явити паспорт або інший документ, що посвідчує особу. Фізична особа – резидент додатково має пред'явити документ, виданий контролюючим органом, що засвідчує реєстрацію фізичної особи – резидента в Державному реєстрі фізичних осіб – платників податків;

2) фізична особа, яка займається підприємницькою діяльністю та/або незалежною професійною діяльністю, зобов'язана повідомити банк про свій статус підприємця або особи, яка провадить незалежну професійну діяльність, у письмовій формі в порядку, визначеному внутрішніми документами банку;

3) фізична особа, яка займається незалежною професійною діяльністю, зобов'язана також подати до банку копію документа, що підтверджує взяття на облік такої особи відповідним контролюючим органом.

Між банком і фізичною особою укладається в письмовій формі договір банківського вкладу.

Фізична особа вносить або перераховує з іншого власного рахунку кошти на вкладний (депозитний) рахунок.

¹¹ Про затвердження Інструкції про порядок відкриття і закриття рахунків користувачам надавачами платіжних послуг з обслуговування рахунків : Постанова Національного банку України від 29.07.2022 р. № 162. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0162500-22#Text>

Банк видає фізичній особі на підтвердження укладення договору банківського вкладу і внесення грошових коштів на вкладний (депозитний) рахунок документ згідно з внутрішніми документами банку.

Відкриття вкладного (депозитного) рахунку фізичній особі / неповнолітній особі, яка вже має в цьому банку рахунок, ідентифікована та верифікована банком і сформована справа з юридичного оформлення рахунку, здійснюється на підставі договору банківського вкладу за умови пред'явлення цією фізичною особою паспорта або іншого документа, що посвідчує особу.

Банк відкриває вкладні (депозитні) рахунки на ім'я малолітніх осіб (дітей, які не досягли 14 років) за зверненням їх законних представників батьків (усиновлювачів) або опікунів у порядку, установленому Інструкцією про порядок відкриття та закриття рахунків користувачам надавачами платіжних послуг з обслуговування рахунків користувачам надавачами платіжних послуг з обслуговування рахунків для відкриття поточних рахунків на ім'я малолітніх осіб, а за зверненням інших осіб - у порядку, установленому цією Інструкцією для відкриття вкладних (депозитних) рахунків на користь третіх осіб.

Коштами, унесеними на вкладний (депозитний) рахунок, відкритий на ім'я малолітньої особи, розпоряджаються її законні представники - батьки (усиновителі) або опікуни. Законний представник малолітньої особи може розпоряджатися рахунком, відкритим на ім'я малолітньої особи іншою особою, після пред'явлення ним документів, які дають змогу банку ідентифікувати і верифікувати його та ідентифікувати малолітню особу. Опікун додатково має пред'явити документ, що підтверджує статус законного представника малолітньої особи.

Порядок відкриття рахунків умовного зберігання (ескроу)

Відкриття рахунку умовного зберігання (ескроу) суб'єкту господарювання, юридичній особі – нерезиденту, які не мають в цьому банку рахунків, здійснюється у такому порядку.

Особа, яка від імені клієнта відкриває рахунок умовного зберігання (ескроу), має:

1) пред'явити паспорт або інший документ, що посвідчує особу, та надати документи, що підтверджують її повноваження. Фі-

зична особа – резидент додатково пред’являє документ, виданий відповідним контролюючим органом, що засвідчує її реєстрацію в Державному реєстрі фізичних осіб – платників податків;

2) подати заяву про відкриття рахунку умовного зберігання (ескроу). Заяву підписує керівник суб’єкта господарювання, юридичної особи - нерезидента або інша уповноважена на це особа;

3) подати документи (копії документів, засвідчені в установленому порядку) за переліком, визначеним у Інструкції для відкриття, юридичній особі – нерезиденту поточного рахунку (крім заяви про відкриття поточного рахунку);

Між банком і клієнтом укладається в письмовій формі договір рахунку умовного зберігання (ескроу).

Банк відкриває рахунок умовного зберігання (ескроу) фізичній особі-підприємцю, який не має в цьому банку рахунку в такому порядку.

Фізична особа-підприємець має:

1) пред’явити паспорт або інший документ, що посвідчує особу та документ, виданий відповідним контролюючим органом, що засвідчує його реєстрацію в Державному реєстрі фізичних осіб – платників податків;

2) подати заяву про відкриття рахунку умовного зберігання (ескроу), підписану фізичною особою-підприємцем.

Відкриття кореспондентських рахунків та встановлення кореспондентських відносин

Відкриття кореспондентських рахунків здійснюється шляхом встановлення між банками кореспондентських відносин на підставі відповідного договору. Банки України укладають договори про встановлення кореспондентських відносин після отримання від Національного банку банківської ліцензії.

7.4. Припинення договору банківського рахунку та закриття рахунку

Банк закриває поточні рахунки клієнтів:

- 1) на підставі заяви клієнта;
- 2) на підставі рішення відповідного органу, на який згідно із законодавством України покладено функції щодо припинення юридичної особи (за заявою ліквідатора, голови або члена ліквідаційної комісії, керуючого санацією);
- 3) у разі смерті власника рахунку – фізичної особи / фізичної особи - підприємця / особи, яка провадила незалежну професійну діяльність, після виплати коштів спадкоємцю(ям) та іншим особам на підставі документів, визначених законодавством України;
- 4) на підставах, передбачених законодавством України або договором між банком і клієнтом.

Банк закриває поточні рахунки клієнтів, на кошти яких установлено обтяження майнових прав відповідно до умов договору, лише за згодою обтяжувача, який установив таке обтяження, крім випадків закриття рахунків клієнтів під час виконання банком Плану припинення здійснення банківської діяльності без припинення юридичної особи відповідно до Закону України «Про спрощення процедур реорганізації та капіталізації банків», яке може здійснюватися банком без отримання на це згоди обтяжувача.

Банк може відмовитися від договору банківського рахунку та закрити поточний рахунок клієнта, якщо операції за цим рахунком не здійснюються протягом трьох років поспіль і на цьому рахунку немає залишку коштів.

Банк закриває поточний рахунок юридичної особи-резидента, фізичної особи-підприємця (за умови відсутності залишку коштів на поточному рахунку фізичної особи-підприємця) на підставі інформації, отриманої від контролюючих органів та з Єдиного державного реєстру у вигляді безоплатного доступу через портал електронних сервісів про державну реєстрацію припинення юридичної особи/підприємницької діяльності фізичної особи-підприємця.

Поточний рахунок юридичної особи-резидента закривається клієнтом/юридичною особою- правонаступником у разі припинення юридичної особи-резидента внаслідок злиття, приєднання, поділу, перетворення за умови подання ним таких документів:

- 1) заяви про закриття поточного рахунку;

2) копії рішення учасників або органу юридичної особи – резидента, уповноваженого на це установчими документами, а у випадках, передбачених законодавством України, – копії рішення суду або відповідних органів державної влади про припинення юридичної особи-резидента, засвідченої в установленому порядку.

Ліквідатор (ліквідаційна комісія) для проведення ліквідаційної процедури використовує один поточний рахунок юридичної особи-резидента, що ліквідовується. До банку в цьому випадку подається копія рішення учасників або органу юридичної особи-резидента, уповноваженого на це установчими документами, а у випадках, передбачених законодавством України, – копія рішення суду, на підставі якого здійснюється ліквідація юридичної особи-резидента, засвідчена в установленому законодавством України порядку або уповноваженим працівником банку.

Ліквідатор (ліквідаційна комісія) для закриття інших рахунків, які не використовуються для проведення ліквідаційної процедури подає до банку заяву про закриття рахунку, підписану особою, яка згідно з рішенням учасників юридичної особи-резидента, суду або органу, що прийняв рішення про ліквідацію юридичної особи-резидента, призначена ліквідатором (за умови проведення ідентифікації та верифікації відповідно до законодавства з питань фінансового моніторингу), та копії рішення учасників, суду або органу юридичної особи-резидента, уповноваженого на це установчими документами про ліквідацію юридичної особи-резидента, засвідченої в установленому законодавством України порядку або уповноваженим працівником банку. Поточний рахунок, який використовувався для проведення ліквідаційної процедури, закривається банком на підставі поданої ліквідатором заяви про закриття поточного рахунку.

Поточний рахунок клієнта закривається на підставі його заяви про закриття поточного рахунку, складеної в довільній формі із зазначенням таких обов'язкових реквізитів:

- 1) найменування банку;
- 2) найменування клієнта (прізвища, імені, по батькові (за наявності)), коду за ЄДРПОУ (реєстраційного номера облікової картки платника податків або серії (за наявності) та номера паспорта (для фізичних осіб, які через свої релігійні переконання відмовляються від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків та офіційно повідомили про це відповідний контролюючий

орган і мають відмітку в паспорті / запис в електронному безконтактному носії або в паспорті проставлено слово «відмова»)) власника рахунку;

3) номера рахунку, який закривається;

4) реквізитів рахунку, на який перераховується залишок коштів на поточному рахунку клієнта, або вимоги фізичної особи про видачу залишку коштів готівкою;

5) дати складання заяви.

Заява про закриття поточного рахунку юридичної особи підписується керівником юридичної особи або іншою уповноваженою на це особою.

Заява про закриття поточного рахунку фізичної особи, фізичної особи – підприємця та фізичної особи, яка провадить незалежну професійну діяльність, підписується власником рахунку або уповноваженою ним особою.

У заяві про закриття поточного рахунку додатково зазначається найменування та код за ЄДРПОУ юридичної особи – правонаступника, якщо рахунок юридичної особи – резидента закривається юридичною особою – правонаступником. Ця заява підписується керівником юридичної особи – правонаступника або іншою уповноваженою на це особою.

Заява про закриття поточного рахунку може подаватися до банку в електронній формі засобами інформаційних, телекомунікаційних, інформаційно-телекомунікаційних систем, якщо це передбачено договором банківського рахунку.

Банк за наявності коштів на поточному рахунку, який закривається на підставі заяви клієнта, здійснює завершальні операції за рахунком (з виконання платіжних вимог на примусове списання (стягнення) коштів, виплати коштів готівкою, перерахування залишку коштів згідно із заявою клієнта).

Датою закриття поточного рахунку вважається наступний після проведення останньої операції за цим рахунком робочий день. Датою закриття поточного рахунку є день отримання банком заяви від клієнта, якщо на поточному рахунку власника немає залишку коштів, а заява подана в операційний час банку.

У заяві про закриття поточного рахунку (паперовій копії заяви в електронній формі) головний бухгалтер банку або інша уповноважена особа банку зазначає дату та час отримання заяви, дату закриття рахунку та засвідчує це своїм підписом. Заява про закриття

поточного рахунку зберігається в справі з юридичного оформлення рахунку.

Банк закриває рахунок клієнта та видає клієнту довідку про закриття рахунку безкоштовно.

Вкладний (депозитний) рахунок клієнта в разі залучення строкового вкладу закривається після закінчення строку зберігання вкладу та повернення коштів вкладнику. Вкладний (депозитний) рахунок закривається після повернення коштів вкладнику, якщо вклад залучався на умовах його видачі на першу вимогу.

Вкладник зобов'язаний повідомити банк шляхом подання заяви для дострокового розірвання дії договору банківського вкладу або повернення частини вкладу за бажанням вкладника – фізичної особи.

Вкладник – фізична особа у заяві, яка складається у довільній формі, має зазначити номер і дату укладання договору банківського вкладу, суму вкладу або його частину, а також зазначити дату, коли банк зобов'язаний повернути кошти вкладнику. Вкладник - фізична особа подає заяву до банку у двох примірниках не пізніше ніж за два робочих дні до дати отримання готівкових коштів, зазначеної у заяві. Один примірник заяви з відміткою банку про отримання повертається вкладнику – фізичній особі. Другий примірник заяви після повернення коштів вкладнику зберігається в справі з юридичного оформлення рахунку.

Банк реєструє заяви клієнтів – фізичних осіб на дострокове розірвання договору банківського вкладу або повернення частини вкладу в порядку, визначеному внутрішніми документами банку.

Банк закриває рахунок умовного зберігання (ескроу) у разі припинення або розірвання договору рахунку умовного зберігання (ескроу) або в інших випадках, установлених договором рахунку умовного зберігання (ескроу).

Банк за наявності коштів на рахунку умовного зберігання (ескроу), який закривається в разі припинення або розірвання договору рахунку умовного зберігання (ескроу), повертає ці кошти власнику рахунку або перераховує їх бенефіціару(ам) чи зазначений(им) бенефіціаром(ами) особі(ам), якщо це передбачено договором рахунку умовного зберігання (ескроу).

Кореспондентський рахунок банку-резидента закривається:

1) за рішенням Національного банку про ліквідацію банку або банку-кореспондента, в якому відкритий кореспондентський рахунок;

2) за рішенням загальних зборів акціонерів (засновників) одного з банків - кореспондентів про реорганізацію чи ліквідацію;

3) у разі розірвання договору про встановлення кореспондентських відносин;

4) в інших випадках, передбачених законодавством України чи договором між банками-кореспондентами.

Кореспондентський рахунок банку-нерезидента закривається:

1) у разі ліквідації чи банкрутства згідно із законодавством країни реєстрації цього банку;

2) у разі ліквідації банку-резидента, в якому відкритий кореспондентський рахунок банку-нерезидента;

3) у разі розірвання договору про встановлення кореспондентських відносин;

4) в інших випадках, передбачених законодавством України чи договором між банками-кореспондентами¹².

Контрольні питання

1. Дайте визначення банківського рахунку
2. Охарактеризуйте види банківського рахунку
3. Проаналізуйте порядок відкриття рахунку в банківській установі в Україні
4. Визначіть порядок закриття поточного рахунку банку
5. Визначіть порядок закриття вкладного рахунку банку

¹² Про затвердження Інструкції про порядок відкриття і закриття рахунків користувачам надавачами платіжних послуг з обслуговування рахунків : Постанова Національного банку України від 29.07.2022 р. № 162. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0162500-22#Text>

Рекомендовані нормативно-правові акти та література для підготовки до семінарського заняття, написання доповідей

Основні нормативно-правові акти

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
3. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/2121-14/sp:max25/ed20150401/stru>
4. Про господарські товариства: Закон України від 19.09.1991 р. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1576-12>
5. Про Національний банк України: Закон України від 20.05.1999 р. № 679-XIV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/679-14>
6. Про затвердження Інструкції про порядок відкриття і закриття рахунків користувачам надавачами платіжних послуг з обслуговування рахунків : Постанова Національного банку України від 29.07.2022 р. № 162. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0162500-22#Text>

Додаткова література

1. Банківська система : навчальний посібник / О. І. Береславська та ін. ; за загальною редакцією О. І. Береславської; Державна фіскальна служба України, Університет державної фіскальної служби України. Ірпінь: Університет ДФС України, 2018. 485 с.
2. Варцаба В. І. Сучасне банківництво: теорія і практика: навчальний посібник; Міністерство освіти і науки України, Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет». Ужгород: Говерла, 2018. 363 с.
3. Голуб Г. М. Банківське право: навчальний посібник. Укоопспілка, Львівська комерційна академія Львів: Видавництво Львівської комерційної академії, 2016. 231 с.
4. Регурецька О. В. Банківське право: навчальний посібник; Міністерство освіти та науки України, Київський національний торговельно-економічний університет Київ: Київський національний торговельно-економічний університет, 2010. 267 с.
5. Фомін Г. Ф. Банківське право України : навчальний посібник; Міністерство внутрішніх справ України, Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків: Вид. Харківського національного університету внутрішніх справ, 2008. 359 с.

Розділ 8

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ КРЕДИТНИХ ВІДНОСИН

8.1. Кредитні операції банків

Найпростішою формою кредитних відносин, що зародилися на перших етапах становлення і розвитку товарного виробництва та обміну, був лихварський кредит, який надавався дрібним виробникам з виплатою високих позичкових відсотків, що часто призводило до повного розорення позичальників. Для зазначеної форми відносин характерним є те, що позичальниками виступали дрібні виробники (селяни, ремісники), рабовласники та феодала, кредиторами – купці, монастирі, церква. Позичальники переважно звертались за кредитом для нагальних споживчих потреб або оплати боргів. Окрім лихварського, товаровиробники надавали один одному кредити при купівлі-продажу товарів. Якщо покупець був тимчасово неспроможний здійснити покупку за рахунок власних коштів, а продавець був зацікавлений в реалізації свого товару, то продаж товару міг відбуватися у кредит (з відстрочкою платежу) під відповідні боргові зобов'язання та гарантії. Таким чином, товарообмін є тим ґрунтом, де виникають відносини з приводу кредиту.

Кредит – це економічна категорія, яка є виразом відносин між суб'єктами господарювання щодо надання й отримання позички в грошовій чи товарній формі на умовах повернення, строковості й платності.

Кредит – це форма позичкового капіталу (в грошовій або товарній формах), що надається на умовах повернення або обумовлює виникнення кредитних відносин між тим, хто надає кредит, і тим, хто його потребує.

Під банківським кредитом розуміють економічні відносини між кредитором і позичальником з приводу надання коштів банком підприємству на умовах строковості, платності, повернення, матеріального забезпечення, цільової спрямованості.

Банківський кредит – будь-яке зобов’язання банку надати певну суму грошей, будь-яка гарантія, будь-яке зобов’язання придбати право вимоги боргу, будь-яке продовження строку погашення боргу, яке надано в обмін на зобов’язання боржника щодо повернення заборгованої суми, а також на зобов’язання на сплату процентів та інших зборів з такої суми (Закон України «Про банки і банківську діяльність»).

Банк зобов’язаний мати структурний підрозділ, функціями якого є надання кредитів та управління операціями, пов’язаними з кредитуванням.

Банк зобов’язаний при наданні кредитів додержуватись основних принципів кредитування, у тому числі перевіряти кредитоспроможність позичальників та наявність забезпечення кредитів, додержуватись встановлених Національним банком України вимог щодо концентрації ризиків.

Банк має право видавати бланкові кредити за умов додержання економічних нормативів. Бланковий кредит (unsecured loan) – кредит без забезпечення, виданий тільки під зобов’язання позичальника повернути кредит. Банки надають бланковий кредит надійним позичальникам – юридичним і фізичним особам, які мають довготривалі ділові стосунки з банком, стабільні джерела погашення кредиту та якісну кредитну історію. Банки можуть надавати бланковий кредит лише в межах наявних власних коштів. Зазвичай, при наданні бланкового кредиту встановлюється підвищена процентна ставка.

Надання безпроцентних кредитів забороняється, за винятком передбачених законом випадків.

У разі несвоечасного погашення кредиту або відсотків за його користування банк має право видавати наказ про примусову оплату боргового зобов’язання, якщо це передбачено угодою.

Банк використовує інформацію з Кредитного реєстру Національного банку України для оцінки кредитного ризику. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо створення та ведення Кредитного реєстру Національного банку України та вдосконалення процесів управління кредитними ризиками банків» набув чинності 4 березня 2018 року. Відповідно до цього закону Національний банк створив централізований Кредитний реєстр, в якому накопичується інформація про кредитні операції позичальників, заборгованість за якими становить понад 100 мінімальних заробітних плат перед одним банком.

Кредитний реєстр Національного банку України – це інформаційна система, що забезпечує збирання, накопичення, зберігання, зміну, використання та поширення (надання) інформації про кредитні операції банків та про стан виконання зобов'язань за такими операціями, аналіз та класифікацію кредитів. Учасниками Кредитного реєстру є Національний банк, банки України, Фонд гарантування вкладів фізичних осіб або уповноважена особа Фонду гарантування вкладів фізичних осіб в разі делегування їй повноважень стосовно банків, щодо яких Національний банк прийняв рішення про віднесення до категорії неплатоспроможних або про відкликання банківської ліцензії та ліквідацію.

У світовій банківській практиці відсутня єдина класифікація банківських кредитів.

Відповідно до статті 347 Господарського кодексу України у сфері господарювання можуть використовуватися банківський, комерційний, лізинговий, іпотечний та інші форми кредиту.

Банківський кредит – кредит, що надається банківською установою суб'єкту господарювання на підставі кредитного договору. Відповідно до ст. 1054 Цивільного кодексу України за кредитним договором банк або інша фінансова установа (кредитодавець) зобов'язується надати грошові кошти (кредит) позичальникові у розмірі та на умовах, встановлених договором, а позичальник зобов'язується повернути кредит та сплатити проценти.

Визначення комерційного кредиту міститься у ст. 1057 Цивільного кодексу України. Згідно з цією статтею договором, виконання якого пов'язане з переданням у власність другій стороні грошових коштів або речей, які визначаються родовими ознаками, може передбачатися надання кредиту як авансу, попередньої оплати, відстрочення або розстрочення оплати товарів, робіт або послуг (комерційний кредит), якщо інше не встановлено договором.

Лізинговий кредит – правовідносини, що виникають між суб'єктами лізингу на підставі договору лізингу.

Іпотечне кредитування – правовідносини, що виникають з приводу набуття права вимоги іпотечного боргу за правочинами та іншими документами.

Кредити, які надаються банками, розрізняються за:

- строками користування (короткострокові – до одного року, середньострокові – до трьох років, довгострокові – понад три роки);
- способом забезпечення;

- ступенем ризику;
- методами надання;
- строками погашення;
- іншими умовами надання, користування або погашення.

Види кредитів за типом кредитора:

Банківські – видаються банками юридичним або фізичним особам у вигляді готівкових або безготівкових коштів;

Державні – кредитування підприємств з державного бюджету або запозичення коштів державою за допомогою емісії грошей, випуску облігацій державної позики;

Міжнародні – фінансування країни або її суб'єктів іншими країнами під державні гарантії повернення з виплатою відсотків.

Види кредитів за способом кредитування:

Товарні – надаються виробником або продавцем у вигляді товарів під боргові зобов'язання, з відстроченням платежу до певного строку й виплатою заборгованості з відсотками. Товарні кредити допомагають пришвидшити реалізацію продукції та грошовий обіг;

Комерційні – надання фінансовою установою коштів в борг під відсотки з метою отримання прибутку. Кошти надаються з цільовим призначенням для сплати вартості товарів чи послуг або на будь-які цілі. Кредит надається на умовах поетапного повернення боргу й сплати відсотків за користування грошима згідно з встановленим угодою графіком або в певний строк.

Види кредитів в залежності від терміну:

Довгострокові – понад 3 роки;

Середньострокові – від 1 до 3 років;

Короткострокові – до 1 року.

Види кредитів за забезпеченням:

Забезпечені заставою – з оформленням в заставу нерухомості, коштовного майна, цінних паперів. До них відносяться іпотечні кредити (під заставу нерухомого майна), кредити на авто, кредити на квартиру, на придбання основних фондів (обладнання, транспорт, виробничі лінії).

Забезпечені гарантіями – кредитні лінії для підприємств, чи комерційні кредити для розвитку бізнесу, часто видають під гарантії інших юридичних осіб. Гарантувати повернення кредиту можуть інші банки, великі корпорації, страхові компанії.

Під поруку – забезпечені поручительством іншої приватної чи юридичної особи, які несуть відповідальність за виплату боргу. Кредитори вимагають оформити поручительство третьої особи при оформленні незабезпеченого заставою кредиту людям з непідтвердженими доходами.

Бланкові (без застави) – нічим не забезпечені готівкові кредити для фізичних осіб. До них відносяться кредитні картки, студентські кредити на навчання, персональні споживчі кредити.

Відповідно до Закону України «Про споживче кредитування» від 15.11.2016 р. споживчий кредит (кредит) це грошові кошти, що надаються споживачу (позичальникові) на придбання товарів (робіт, послуг) для задоволення потреб, не пов'язаних з підприємницькою, незалежною професійною діяльністю або виконанням обов'язків найманого працівника.

Споживчий кредит – грошова позика для потреб окремого домогосподарства, зазвичай має цільове призначення, видається для конкретних видів споживання. Наприклад – кредит на житло, автокредит, розстрочка на придбання побутових товарів. Можуть бути забезпеченими (іпотечні, ломбардні) або незабезпеченими (експрес кредит, мікрокредит), довгостроковими або короткостроковими.

Договір про споживчий кредит – вид кредитного договору, за яким кредитодавець зобов'язується надати споживчий кредит у розмірі та на умовах, встановлених договором, а споживач (позичальник) зобов'язується повернути кредит та сплатити проценти за користування кредитом на умовах, встановлених договором.

Важливо зазначити, що державне регулювання та нагляд у сфері споживчого кредитування здійснює Національний банк України.

В Україні споживчі кредити для фізичних осіб надають банки, небанківські мікрофінансові компанії, кредитні спілки та ломбарди. Відносини кредитних компаній і споживачів регулює Закон України «Про споживче кредитування».

Принципи кредитування:

Зворотність. Цей принцип виражає необхідність своєчасного повернення отриманих від кредитора фінансових ресурсів після завершення їх використання позичальником. Він знаходить своє практичне вираження в погашенні конкретної позики шляхом перерахування відповідної суми грошових коштів на рахунок що надала її

кредитній організації (або іншого кредитора), що забезпечує відновлюваність кредитних ресурсів банку як необхідної умови продовження його статутної діяльності.

Терміновість. Цей принцип відображає необхідність його повернення не в будь-який прийнятний для позичальника час, а в точно певний термін, зафіксований в кредитному договорі. Порушення вказаної умови є для кредитора достатньою підставою для застосування до позичальника економічних санкцій у формі збільшення відсотка, що стягується, а при подальшій відстрочці – пред'явлення фінансових вимог в судовому порядку.

Платність. Цей принцип виражає необхідність не тільки прямого повернення позичальником отриманих від банку кредитних ресурсів, але й оплати права на їх використання. Економічна суть плати за кредит полягає у фактичному розподілі додатково отриманого за рахунок його використання прибутку між позичальником і кредитором. Практичне вираження принцип знаходить в процесі встановлення величини банківського відсотка, що виконує три основні функції:

а) перерозподіл частки прибутку юридичних і доходу фізичних осіб;

б) регулювання виробництва і обігу шляхом розподілу позикових капіталів на галузевому, міжгалузевому і міжнародному рівнях;

в) на кризових етапах розвитку економіки – антиінфляційний захист грошових накопичень клієнтів банку.

Забезпеченість кредиту. Цей принцип виражає необхідність забезпечення захисту майнових інтересів кредитора при можливому порушенні позичальником прийнятих на себе зобов'язань і знаходить практичне відображення в таких формах кредитування, як позики під заставу або під фінансові гарантії.

Цільовий характер кредиту. Розповсюджується на більшість видів кредитних операцій, виражаючи необхідність цільового використання коштів, отриманих від кредитора. Знаходить практичне вираження у відповідному розділі кредитного договору, що встановлює конкретну мету виданого кредиту, а також у процесі банківського контролю дотримання цієї умови позичальником. Порушення даного зобов'язання може стати підставою для дострокового відкликання кредиту або введення штрафного (підвищеного) позикового відсотка.

Окрім п'яти загальноприйнятих принципів кредитування виділяють ще й принцип диференційованого характеру кредиту. Цей принцип визначає диференційований підхід з боку кредитної організації до різних категорій потенційних позичальників. Його практична реалізація може залежати як від індивідуальних інтересів конкретного банку, так і від проведеної державою централізованої політики підтримки окремих галузей або сфер діяльності (наприклад, малого і середнього бізнесу тощо).

Відповідно до ст. 345 Господарського кодексу України кредитні операції полягають у розміщенні банками від свого імені, на власних умовах та на власний ризик залучених коштів юридичних осіб (позичальників) та громадян. Кредитними визнаються банківські операції, визначені як такі законом про банки і банківську діяльність. Кредитні відносини здійснюються на підставі кредитного договору.

8.2. Кредитний договір

Кредитні відносини здійснюються на підставі кредитного договору, що укладається між кредитором і позичальником у письмовій формі.

Відповідно до статті 1054 Цивільного кодексу України за кредитним договором банк або інша фінансова установа (кредитодавець) зобов'язується надати грошові кошти (кредит) позичальникові у розмірі та на умовах, встановлених договором, а позичальник зобов'язується повернути кредит та сплатити проценти.

У кредитному договорі передбачаються мета, сума і строк кредиту, умови і порядок його видачі та погашення, види забезпечення зобов'язань позичальника, відсоткові ставки, порядок плати за кредит, обов'язки, права і відповідальність сторін щодо видачі та погашення кредиту.

Правові наслідки недійсності кредитного договору, а також недійсності договору застави, яким забезпечується виконання позичальником своїх зобов'язань за кредитним договором, визначаються Цивільним кодексом України.

Для одержання банківського кредиту суб'єктами господарювання позичальник надає банкові такі документи:

- клопотання (заяву), в якому зазначаються характер кредитної угоди, мета використання кредиту, сума позички і строк користування нею;

- техніко-економічне обґрунтування кредитного заходу та розрахунок економічного ефекту від його реалізації;

- інші необхідні документи.

Для зниження ступеня ризику банк надає кредит позичальникові за наявності гарантії платоспроможного суб'єкта господарювання чи поручительства іншого банку, під заставу належного позичальникові майна, під інші гарантії, прийняті у банківській практиці. З цією метою банк має право попередньо вивчити стан господарської діяльності позичальника, його платоспроможність та спрогнозувати ризик непогашення кредиту.

Кредити надаються банком під відсоток, ставка якого, як правило, не може бути нижчою від відсоткової ставки за кредитами, які бере сам банк, і відсоткової ставки, що виплачується ним по депозитах. Надання безвідсоткових кредитів забороняється, крім випадків, передбачених законом.

Банк здійснює контроль за виконанням умов кредитного договору, цільовим використанням, своєчасним і повним погашенням позички в порядку, встановленому законодавством.

У разі якщо позичальник не виконує своїх зобов'язань, передбачених кредитним договором, банк має право зупинити подальшу видачу кредиту відповідно до договору.

Банки здійснюють кредитні операції в межах кредитних ресурсів, які вони утворюють у процесі своєї діяльності. Вони можуть позичати один в одного на договірних засадах ресурси, залучати та розміщувати кошти у формі депозитів, вкладів і здійснювати взаємні операції, передбачені їх статутами.

У разі недостатності коштів для здійснення кредитних операцій і виконання взятих на себе зобов'язань банки можуть одержувати позички у Національного банку України. Кредитні ресурси Національного банку України становлять кошти статутного капіталу та інших фондів, інші кошти, що використовуються як кредитні ресурси відповідно до закону.

8.3. Лізингові операції банків

Банки мають право придбавати за власні кошти засоби виробництва для передачі їх у лізинг.

Загальні умови та порядок здійснення лізингових операцій визначаються законом «Про банки і банківську діяльність» іншими законодавчими актами, а також нормативно-правовими актами Національного банку України.

Згідно Закону України «Про банки і банківську діяльність» лізинг є однією з банківських операцій, яку банки мають право здійснювати на підставі банківської ліцензії Національного банку України.

Відповідно до ст. 292 Господарського кодексу України лізинг у сфері господарювання – це господарська діяльність, яка спрямована на інвестування власних чи залучених фінансових коштів і яка полягає в наданні за договором лізингу однією стороною (лізингодавцем) у виключне користування другій стороні (лізингоодержувачу) на визначений строк майна, що належить лізингодавцю або набувається ним у власність (господарське відання) за дорученням чи погодженням лізингоодержувача у відповідного постачальника (продавця) майна, за умови сплати лізингоодержувачем періодичних лізингових платежів.

Залежно від особливостей здійснення лізингових операцій лізинг може бути двох видів – фінансовий чи оперативний. За формою здійснення лізинг може бути зворотним, пайовим, міжнародним тощо.

Об'єктом лізингу може бути нерухоме і рухоме майно, призначене для використання як основні фонди, не заборонене законом до вільного обігу на ринку і щодо якого немає обмежень про передачу його в лізинг.

Майно, яке є державною (комунальною) власністю, може бути об'єктом лізингу тільки за погодженням з органом, що здійснює управління цим майном, відповідно до закону.

Не можуть бути об'єктами лізингу земельні ділянки, інші природні об'єкти, а також цілісні майнові комплекси державних (комунальних) підприємств та їх структурних підрозділів.

Перехід права власності на об'єкт лізингу до іншої особи не є підставою для розірвання договору лізингу.

Правове регулювання лізингу здійснюється відповідно до Господарського кодексу України та інших законів.

Звертаємо увагу, що загальні вимоги до договору лізингу містяться в Цивільному кодексі України. Відповідно до ст. 806 Цивільного кодексу України за договором лізингу одна сторона (лізингодавець) передає або зобов'язується передати другій стороні (лізингоодержувачеві) у користування майно, що належить лізингодавцю на праві власності і було набуто ним без попередньої домовленості із лізингоодержувачем (прямий лізинг), або майно, спеціально придбане лізингодавцем у продавця (постачальника) відповідно до встановлених лізингоодержувачем специфікацій та умов (непрямий лізинг), на певний строк і за встановлену плату (лізингові платежі).

До договору лізингу застосовуються загальні положення про найм (оренду) з урахуванням особливостей, встановлених законом.

До відносин, пов'язаних з лізингом, застосовуються загальні положення про купівлю-продаж та положення про договір поставки, якщо інше не встановлено законом.

Особливості окремих видів і форм лізингу встановлюються законом.

Відповідно до ст. 807 Цивільного кодексу України предметом договору лізингу може бути майно, визначене індивідуальними ознаками, яке відповідає критеріям основних засобів відповідно до законодавства.

Не можуть бути предметом договору лізингу земельні ділянки та інші природні об'єкти, а також інші речі, встановлені законом.

Відповідальність продавця (постачальника) предмета договору лізингу визначена у ст. 808 Цивільного кодексу України. Згідно з цією статтею, якщо відповідно до договору непрямого лізингу вибір продавця (постачальника) предмета договору лізингу був здійснений лізингоодержувачем, продавець (постачальник) несе відповідальність перед лізингоодержувачем за порушення зобов'язання щодо якості, комплектності, справності предмета договору лізингу, його доставки, заміни, безоплатного усунення недоліків, монтажу та запуску в експлуатацію тощо. Якщо вибір продавця (постачальника) предмета договору лізингу був здійснений лізингодавцем, продавець (постачальник) та лізингодавець несуть перед лізингоодержувачем солідарну відповідальність за зобов'язанням щодо продажу (поставки) предмета договору лізингу.

Ремонт і технічне обслуговування предмета договору лізингу здійснюються продавцем (постачальником) на підставі договору між лізингоодержувачем та продавцем (постачальником).

Відповідно до ст. 809 Цивільного кодексу України ризик випадкового знищення або випадкового пошкодження предмета договору лізингу несе лізингоодержувач, якщо інше не встановлено договором або законом.

Якщо лізингодавець або продавець (постачальник) прострочили передання предмета договору лізингу лізингоодержувачу або лізингоодержувач прострочив повернення предмета договору лізингу лізингодавцю, ризик випадкового знищення або випадкового пошкодження несе сторона, яка прострочила.

Особливості фінансового лізингу закріплені в Законі України «Про фінансовий лізинг» від 04.02.2021 р.

Відповідно до ст. 1 вказаного Закону фінансовий лізинг – це вид цивільно-правових відносин, що виникають із договору фінансового лізингу. За договором фінансового лізингу лізингодавець зобов’язується відповідно до договору фінансового лізингу на строк та за плату, визначені таким договором, передати лізингоодержувачу у володіння та користування як об’єкт фінансового лізингу майно, що належить лізингодавцю на праві власності та набуте ним без попередньої домовленості із лізингоодержувачем, або майно, спеціально придбане лізингодавцем у продавця (постачальника) відповідно до встановлених лізингоодержувачем специфікацій та умов, а також які передбачають при цьому дотримання принаймні однієї з ознак (умов) фінансового лізингу, передбачені законом.

Згідно зі ст. 6 вказаного Закону об’єктом фінансового лізингу може бути майно, визначене індивідуальними ознаками, що відповідає критеріям основних засобів відповідно до законодавства, не заборонене законом до вільного обігу на ринку і щодо передачі якого в лізинг законом не встановлено обмежень. Не можуть бути об’єктами фінансового лізингу земельні ділянки та інші природні об’єкти. Об’єкт фінансового лізингу підлягає реєстрації у випадках та порядку, передбачених законодавством.

Відповідно до ст. 10 зазначеного Закону суб’єктами фінансового лізингу можуть бути:

- 1) лізингодавець;
- 2) лізингоодержувач;
- 3) продавець (постачальник);

4) інші особи, які є сторонами багатостороннього договору фінансового лізингу.

Відповідно до ст. 11 можливим є надання супровідних послуг на ринку фінансового лізингу. До супровідних послуг на ринку фінансового лізингу належать:

- 1) посередницькі послуги на ринку фінансового лізингу;
- 2) допоміжні послуги на ринку фінансового лізингу.

У Законі України «Про фінансовий лізинг» визначено особливості укладення договору фінансового лізингу. Зокрема, визначення лізингодавцем можливості укладення договору фінансового лізингу здійснюється на підставі відповідного запиту (заяви) лізингоодержувача, у тому числі з використанням засобів дистанційного зв'язку. Договір фінансового лізингу укладається в письмовій формі. Договір фінансового лізингу не підлягає нотаріальному посвідченню, крім випадків, встановлених законом або домовленістю сторін.

Лізингодавець має право розірвати договір фінансового лізингу в односторонньому порядку та застосувати до лізингоодержувача визначені таким договором штрафні санкції у разі встановлення факту надання лізингоодержувачем недостовірної інформації та/або документів, необхідних для здійснення оцінки його спроможності виконувати свої зобов'язання за договором фінансового лізингу.

Законом, також, встановлено особливості укладення договору фінансового лізингу з фізичною особою (крім фізичної особи – підприємця). Так, лізингодавець розміщує на своєму власному веб-сайті інформацію про умови, на яких надаються послуги з фінансового лізингу лізингоодержувачам – фізичним особам, а також до укладення договору фінансового лізингу з лізингоодержувачем – фізичною особою лізингодавець повинен безоплатно надати такому лізингоодержувачу в письмовій формі (в електронній формі або у формі паперового документа) із зазначенням дати надання та строку актуальності інформацію, необхідну для порівняння різних пропозицій цього лізингодавця з метою прийняття лізингоодержувачем рішення щодо укладення відповідного договору.

Крім того, в Законі України «Про фінансовий лізинг» закріплено порядок реалізації права відмови від договору лізингу, врегульовано питання щодо права власності на предмет лізингу, визначено порядок розрахунків у разі переходу права власності до лізингоодержувача, закріплено права та обов'язки лізингодавця та лізингоодержувача, порядок сплати лізингових платежів та ін.

Відповідно до статті 292 Господарського кодексу України лізинг – це господарська діяльність, спрямована на інвестування власних чи залучених фінансових коштів, яка полягає в наданні за договором лізингу однією стороною (лізингодавцем) у виключне володіння та користування другій стороні (лізингоодержувачу) на визначений строк майна, що належить лізингодавцю або набувається ним у власність (господарське відання) за дорученням чи погодженням лізингоодержувача у відповідного постачальника (продавця) майна, за умови сплати лізингоодержувачем періодичних лізингових платежів.

Залежно від особливостей здійснення лізингових операцій лізинг може бути двох видів – фінансовий чи оперативний. За формою здійснення лізинг може бути зворотним, пайовим, міжнародним тощо.

Об'єктом лізингу може бути нерухоме і рухоме майно, призначене для використання як основні засоби, не заборонене законом до вільного обігу на ринку і щодо якого немає обмежень про передачу його в лізинг.

Майно, зазначене в частині першій цієї статті, яке є державною (комунальною) власністю, може бути об'єктом лізингу тільки за погодженням з органом, що здійснює управління цим майном, відповідно до закону.

Не можуть бути об'єктами лізингу земельні ділянки, інші природні об'єкти, а також єдині майнові комплекси державних (комунальних) підприємств та їх структурних підрозділів.

Перехід права власності на об'єкт лізингу до іншої особи не є підставою для розірвання договору лізингу.

Правове регулювання лізингу здійснюється відповідно до цього Кодексу та інших законів.

8.4. Факторингові операції банків

Закон України «Про банки і банківську діяльність» серед кредитних операцій банку виділяє факторинг – придбання права вимоги на виконання зобов'язань у грошовій формі за поставлені товари чи надані послуги, приймаючи на себе ризик виконання таких вимог та прийом платежів (стаття 49).

Господарський кодекс України вказує, що банк має право укласти договір факторингу (фінансування під відступлення права грошової вимоги), за яким він передає або зобов'язується передати грошові кошти в розпорядження другої сторони за плату, а друга сторона відступає або зобов'язується відступити банку своє право грошової вимоги до третьої особи (стаття 350).

Цивільний кодекс України визначив поняття договору факторингу таким чином: за договором факторингу (фінансування під відступлення права грошової вимоги) одна сторона (фактор) передає або зобов'язується передати грошові кошти в розпорядження другої сторони (клієнта) за плату (у будь-який передбачений договором спосіб), а клієнт відступає або зобов'язується відступити факторові своє право грошової вимоги до третьої особи (боржника).

Клієнт може відступити факторові свою грошову вимогу до боржника з метою забезпечення виконання зобов'язання клієнта перед фактором.

Зобов'язання фактора за договором факторингу може передбачати надання клієнтові послуг, пов'язаних із грошовою вимогою, право якої він відступає (стаття 1077). Наприклад, у вас невелика фірма і ви виграли тендер на поставку товару у великої компанії. Є одне «але» – контракт складено так, що заплатять вам в кращому випадку місяці через три.

Як підтримувати оборотний капітал, платити зарплату, оплачувати власні закупівлі весь цей час? Можна спробувати взяти кредит, але часто простіше і вигідніше для покриття касового розриву вдатися до факторингу.

Факторинг (від англ. factor – посередник, торговий агент) – це спосіб відновити оборотний капітал постачальника за рахунок залучення сторонніх коштів. Гроші постачальнику дають банки, натомість отримуючи право вимоги заборгованості з покупця плюс певну винагороду за надання послуги факторингу.

Предметом договору факторингу може бути право грошової вимоги, строк платежу за якою настав (наявна вимога), а також право вимоги, яке виникне в майбутньому (майбутня вимога).

Майбутня вимога вважається переданою фактору з дня виникнення права вимоги до боржника. Якщо передання права грошової вимоги обумовлене певною подією, воно вважається переданим з моменту настання цієї події.

У цих випадках додаткове оформлення відступлення права грошової вимоги не вимагається.

Сторонами у договорі факторингу є фактор і клієнт.

Клієнтом у договорі факторингу може бути фізична або юридична особа, яка є суб'єктом підприємницької діяльності (клієнт, кредитор – продавець, що відпустив товари (виконав роботи, послуги) з відстрочкою платежу і передає право вимоги заборгованості за них фактору).

Фактором може бути банк або інша фінансова установа, яка відповідно до закону має право здійснювати факторингові операції. (фактор або фінансовий агент, посередник – організація, що оперує коштами).

У звичайних же умовах факторинг найбільш популярний в наступних випадках:

Постачальник – мале або середнє підприємство, покупець – велика компанія з жорсткою схемою відстрочки оплати за поставлений товар.

Необхідність малому або середньому підприємству поповнити оборотний капітал. Кредити таким компаніям дають не на найвигідніших умовах, тому факторинг часто виявляється більш логічним варіантом: увага банку залучена в більшій мірі не до продавця, а до покупця.

Необхідність забезпечити покупцеві відстрочку платежу і тим самим підвищити його лояльність.

В українських умовах послуги факторингу особливо популярні, коли фірма планує розвиватися, співпрацюючи з великими компаніями на їх умовах. В цьому випадку забезпечення оборотного капіталу дозволяє максимально ефективно використовувати високий прибуток від угод. Простіше кажучи, після отримання платежу за постачання гроші вкладаються в розвиток, а не в повернення боргів, набраних за час очікування оплати.

Також факторинг актуальний для компаній, що працюють з мережевими магазинами. Передаючи товар торговій мережі, постачальник не чекає, поки той буде проданий, а відразу розпоряджається прибутком, направляючи його на закупівлю нового товару, розвиток виробництва або інші методи стимулювання бізнесу.

Договір факторингу є дійсним незалежно від наявності домовленості між клієнтом та боржником про заборону відступлення права грошової вимоги або його обмеження.

У цьому разі клієнт не звільняється від зобов'язань або відповідальності перед боржником у зв'язку із порушенням клієнтом умови про заборону або обмеження відступлення права грошової вимоги.

Клієнт відповідає перед фактором за дійсність грошової вимоги, право якої відступається, якщо інше не встановлено договором факторингу.

Грошова вимога, право якої відступається, є дійсною, якщо клієнт має право відступити право грошової вимоги і в момент відступлення цієї вимоги йому не були відомі обставини, внаслідок яких боржник має право не виконувати вимогу.

Клієнт не відповідає за невиконання або неналежне виконання боржником грошової вимоги, право якої відступається і яка пред'явлена до виконання фактором, якщо інше не встановлено договором факторингу.

Боржник зобов'язаний здійснити платіж факторові за умови, що він одержав від клієнта або фактора письмове повідомлення про відступлення права грошової вимоги факторові і в цьому повідомленні визначена грошова вимога, яка підлягає виконанню, а також названий фактор, якому має бути здійснений платіж.

Боржник має право вимагати від фактора надання йому в розумний строк доказів того, що відступлення права грошової вимоги факторові справді мало місце. Якщо фактор не виконає цього обов'язку, боржник має право здійснити платіж клієнтові на виконання свого обов'язку перед ним.

Виконання боржником грошової вимоги факторові звільняє боржника від його обов'язку перед клієнтом.

Права фактора. Якщо відповідно до умов договору факторингу фінансування клієнта здійснюється шляхом купівлі у нього фактором права грошової вимоги, фактор набуває права на всі суми, які він одержить від боржника на виконання вимоги, а клієнт не відповідає перед фактором, якщо одержані ним суми є меншими від суми, сплаченої фактором клієнтові.

Якщо відступлення права грошової вимоги факторові здійснюється з метою забезпечення виконання зобов'язання клієнта перед фактором, фактор зобов'язаний надати клієнтові звіт і передати суму, що перевищує суму боргу клієнта, який забезпечений відступленням права грошової вимоги, якщо інше не встановлено договором факторингу.

Якщо сума, одержана фактором від боржника, виявилася меншою від суми боргу клієнта перед фактором, який забезпечений відступленням права вимоги, клієнт зобов'язаний сплатити факторові залишок боргу.

Якщо фактор пред'явив боржнику вимогу здійснити платіж, боржник має право пред'явити до заліку свої грошові вимоги, що ґрунтуються на договорі боржника з клієнтом, які виникли у боржника до моменту, коли він одержав повідомлення про відступлення права грошової вимоги факторові.

Боржник не може пред'явити факторові вимоги до клієнта у зв'язку з порушенням ним умови про заборону або обмеження відступлення права грошової вимоги.

У разі порушення клієнтом своїх обов'язків за договором, укладеним з боржником, боржник не має права вимагати від фактора повернення сум, уже сплачених йому за відступленою грошовою вимогою, якщо боржник має право одержати ці суми безпосередньо від клієнта.

Боржник, який має право одержати безпосередньо від клієнта суми, сплачені факторові за відступленою грошовою вимогою, має право вимагати повернення цих сум фактором, якщо фактор не виконав свого зобов'язання передати клієнтові грошові кошти, пов'язані з відступленням права грошової вимоги, або передав клієнтові грошові кошти, знаючи про порушення клієнтом зобов'язання перед боржником, пов'язаного з відступленням права грошової вимоги.

Угоди факторингу можна розділити за кількома підставами.

З розділення ризиків

Факторинг з регресом (регресний факторинг) – це коли банк (факторингова компанія) не приймає на себе ризики невиконання контракту покупцем. Якщо останній в результаті не заплатив фактору за отриманий товар, документи по угоді повертаються продавцю, який повністю компенсує банку витрачені гроші і далі вже сам стягує з покупця заборгованість за переданий товар. Такий вид факторингу зустрічається рідко, оскільки він невигідний продавцю і використовується лише в зовсім відчайдушних ситуаціях.

Факторинг без регресу – банк приймає на себе всі ризики по угоді. Сплативши постачальнику за договором факторингу, банк сам стягує з покупця борг в разі прострочення, оплачує судові витрати, несе інші витрати.

За ступенем інформування покупця

Відкритий факторинг – це коли продавець повідомляє покупця про те, що право вимоги оплати за угодою купівлі-продажу передано фактору, і платіж покупець повинен здійснювати на адресу факторингової компанії.

Закритий факторинг – покупець не інформують про участь в угоді третьої сторони. Він платить постачальнику, а вже той перераховує гроші фактору.

За податковою підзвітністю учасників угоди

Внутрішній факторинг – продавець, покупець і фактор є податковими резидентами однієї і тієї ж країни.

Зовнішній (міжнародний) факторинг – одна зі сторін угоди є податковим резидентом іншої держави.

За моментом виникнення зобов'язання покупця

Реальний факторинг – договір між продавцем і фактором полягає після поставки товару покупцеві.

Консенсуальний факторинг – договір між продавцем і фактором полягає до поставки товару, після укладення договору між продавцем і покупцем.

За кількістю чинників, що беруть участь в угоді

Прямий факторинг – в операції бере участь один фактор. Це найбільш часта схема.

Взаємний факторинг – в операції беруть участь два фактори, причому один діє за дорученням другого. Так відбувається, коли угода міжнародна – або продавець, або покупець є резидентами іншої держави. Іноземна факторингова компанія залучає місцеву для дій від свого імені.

По набору послуг факторингової компанії

Вузький факторинг – фактор надає тільки основні послуги по одній угоді: перевірку платоспроможності покупця, надання грошових коштів, консультування.

Широкий (конвенційний) факторинг – фактор проводить повний супровід дебіторської заборгованості клієнта, включаючи складання всіх документів, бухгалтерські послуги, страхування, розширене консультування.

За типом документообігу угоди

Традиційний факторинг – операція з використанням паперового документообігу.

Електронний факторинг (EDI-факторинг) – угода оформляється за допомогою виключно електронного документообігу.

Схема факторингової угоди залежить від багатьох факторів. Найбільш поширена виглядає так:

1. Укладається договір між постачальником і покупцем про поставку товару на умовах відстрочення платежу.

2. Продавець і покупець домовляються про притягнення в угоду третьої особи (факторингової компанії або банку).

3. Укладається договір між продавцем і факторинговою компанією, передача їй накладних (якщо товар уже поставлений) або выставлених рахунків, а також копії договору продавця і покупця. На цьому етапі фактор перевіряє фінансовий стан покупця, його платоспроможність, фінансову дисципліну (виконання подібних договорів), а також стан заборгованості – прострочення неприпустиме. У договорі обов’язково прописуються такі моменти:

- предмет договору;
- права та обов’язки сторін;
- процедура фінансування угоди;
- ліміт суми;
- механізм передачі фактору прав на дебіторську заборгованість;
- вартість послуг фактора, порядок оплати;
- період дії договору;
- інші умови (наприклад, страхування ризиків несплати).

4. Фактор оплачує до 90% вартості товару (за накладними), якщо товар відвантажено, в рідкісних випадках – до 100%. На цьому етапі стягується комісія.

5. Оплата покупцем отриманого товару. Гроші переводяться покупцем на рахунок фактора. У разі закритого факторингу гроші переводяться покупцем продавцеві, а потім продавцем – фактору.

Переваги та недоліки факторингу

переваги	недоліки
Кошти надаються без застави	Відносно висока вартість (особливо при вузькому факторингу)
Лоаяльні вимоги до платоспроможності клієнта	Необхідність розкриття інформації про покупців і власні угоди

Договір факторингу – страховка від несплати, а також від валютних ризиків (якщо угода міжнародна)	Факторинг використовується тільки в безготівкових операціях
Фактор виробляє інкасацію боргу клієнта	—
Безболісна сплата податку на прибуток. При звичайній відстрочення платежу може вийти, що податок доведеться платити раніше, ніж надійдуть гроші за товар.	—
Факторинг – НЕ кредит, він не відбивається на балансі продавця.	—
Додаткова привабливість фірми для клієнтів за рахунок відстрочки платежу.	—

Основні відмінності факторингу від кредиту.

Кредит

Кредит, як правило, видається під заставу.

Кредит повертається банку позичальником.

Кредит видається на фіксований термін.

Кредит виплачується в обумовлений договором день.

Кредит видається на заздалегідь обумовлену суму.

Для отримання кредиту необхідно оформляти / надавати велику кількість документів.

При кредитуванні банк не надає позичальникові ніяких додаткових послуг.

Факторинг

Для факторингового фінансування не потрібне забезпечення.

Факторингове фінансування погашається з коштів, що виплачуються дебітором.

Факторингове фінансування виплачується на строк фактичної відстрочки платежу.

Факторингове фінансування виплачується в день поставки товару.

Розмір фінансування не обмежений і може збільшуватися пропорційно зростанню обсягу продажів.

Факторингове фінансування виплачується при пред'явленні рахунку-фактури і товарної накладної.

Факторингове фінансування супроводжується управлінням дебіторською заборгованістю.

8.5. Іпотечне кредитування

Цивільний кодекс України серед окремих видів застав вказує на іпотеку як заставу нерухомого майна, що залишається у володінні заставодавця або третьої особи.

Закон України «Про іпотеку» від 05.06.2003 р. визначив іпотеку як вид забезпечення виконання зобов'язання нерухомим майном, що залишається у володінні і користуванні іпотекодавця, згідно з яким іпотекодержатель має право в разі невиконання боржником забезпеченого іпотекою зобов'язання одержати задоволення своїх вимог за рахунок предмета іпотеки переважно перед іншими кредиторами цього боржника у порядку, встановленому цим Законом.

Іпотека виникає на підставі договору, закону або рішення суду. До іпотеки, яка виникає на підставі закону або рішення суду, застосовуються правила щодо іпотеки, яка виникає на підставі договору, якщо інше не встановлено законом.

Взаємні права і обов'язки іпотекодавця та іпотекодержателя виникають з моменту державної реєстрації іпотеки відповідно до закону.

Іпотечний договір, предметом іпотеки за яким є майнові права на об'єкт незавершеного будівництва, посвідчується нотаріусом на підставі документів, що підтверджують майнові права на цей об'єкт.

Іпотекою може бути забезпечене виконання дійсного зобов'язання або задоволення вимоги, яка може виникнути в майбутньому на підставі договору, що набрав чинності.

Іпотека має похідний характер від основного зобов'язання і є дійсною до припинення основного зобов'язання або до закінчення строку дії іпотечного договору.

У разі порушення боржником основного зобов'язання відповідно до іпотеки іпотекодержатель має право задовольнити забезпечені нею вимоги за рахунок предмета іпотеки переважно перед іншими особами, права чи вимоги яких на передане в іпотеку нерухоме майно зареєстровані після державної реєстрації іпотеки. Якщо пріоритет окремого права чи вимоги на передане в іпотеку нерухоме

майно виникає відповідно до закону, таке право чи вимога має пріоритет над вимогою іпотекодержателя лише у разі його/її виникнення та реєстрації до моменту державної реєстрації іпотеки.

Пріоритет права іпотекодержателя на задоволення забезпечених іпотекою вимог за рахунок предмета іпотеки відносно зареєстрованих у встановленому законом порядку прав чи вимог інших осіб на передане в іпотеку нерухоме майно виникає з моменту державної реєстрації іпотеки. Зареєстровані права та вимоги на нерухоме майно підлягають задоволенню згідно з їх пріоритетом - у черговості їх державної реєстрації.

Предметом іпотеки можуть бути один або декілька об'єктів нерухомого майна за таких умов:

- нерухоме майно належить іпотекодавцю на праві власності або на праві господарського відання, якщо іпотекодавцем є державне або комунальне підприємство, установа чи організація;

- нерухоме майно може бути відчужене іпотекодавцем і на нього відповідно до законодавства може бути звернене стягнення;

- нерухоме майно зареєстроване у встановленому законом порядку як окремий виділений у натурі об'єкт права власності, якщо інше не встановлено цим Законом.

Предметом іпотеки також може бути об'єкт незавершеного будівництва, майнові права на нього, інше нерухоме майно, яке стане власністю іпотекодавця після укладення іпотечного договору, за умови, що іпотекодавець може документально підтвердити право на набуте ним у власність відповідне нерухоме майно у майбутньому. Обтяження такого нерухомого майна іпотекою підлягає державній реєстрації у встановленому законом порядку незалежно від того, хто є власником такого майна на час укладення іпотечного договору.

Частина об'єкта нерухомого майна може бути предметом іпотеки лише після її виділення в натурі і реєстрації права власності на неї як на окремий об'єкт нерухомості.

Нерухоме майно передається в іпотеку разом з усіма його приналежностями, якщо інше не встановлено іпотечним договором.

У разі якщо іпотекодавцем предмет іпотеки було реконструйовано або щодо нього було проведено самочинне будівництво (у тому числі, але не виключно, споруджено нові будівлі, споруди тощо на земельній ділянці, що належить іпотекодавцю на праві власності

чи перебуває в його користуванні), всі реконструйовані, новостворені об'єкти нерухомості вважаються предметом іпотеки відповідно до іпотечного договору.

Вартість предмета іпотеки визначається за згодою між іпотекодавцем і іпотекодержателем або шляхом проведення оцінки предмета іпотеки відповідним суб'єктом оціночної діяльності у випадках, встановлених законом або договором.

Предметом іпотеки може бути право оренди чи користування нерухомим майном, яке надає орендарю чи користувачу право будувати, володіти та відчужувати об'єкт нерухомого майна. Таке право оренди чи користування нерухомим майном для цілей цього Закону вважається нерухомим майном.

Принципи іпотечного кредитування поділяються на загальні (фінансово-кредитні принципи, які притаманні будь-якому іншому виду кредиту) та спеціальні (притаманні лише іпотечному кредиту як особливій формі кредиту). Спеціальні принципи іпотечного кредитування, на нашу думку, варто розділити на спеціальні фінансово-кредитні принципи та спеціальні правові принципи.

До загальних принципів іпотечного кредитування належать класичні п'ять принципів: забезпеченості, зворотності, терміновості, платності та цільової спрямованості.

Спеціальні принципи іпотечного кредитування

Спеціальні фінансово-кредитні принципи	Спеціальні правові принципи
Принцип довгостроковості	Принцип спеціальності
Принцип забезпечення кредиту заставою нерухомості	Принцип достовірності
Принцип збереження за позичальником права володіння і користування заставленою нерухомістю	Принцип обов'язковості іпотеки для кожного нового власника заставленої нерухомості
Принцип визначеності величини позики як частки від вартості заставленого нерухомого майна	Принцип гласності (реалізується як можливість ознайомлення всіх зацікавлених осіб з даними офіційної реєстрації застави)
Принцип страхування ризиків іпотечного кредитування	Принцип старшинства (означає, що у випадку неодноразової застави

	нерухомості, задоволення вимог кредиторів із вартості застави відбувається у хронологічному порядку реєстрації іпотеки)
	Принцип офіційної реєстрації заставленого нерухомого майна

Згідно із Законом України «Про іпотеку» у правовій науці виділяють три види іпотеки: договірна, законна і судова.

Договірна іпотека – найбільш поширений вид іпотечного кредитування, коли між двома суб'єктами правовідносин на договірних основах відбувається передача ресурсів від одного суб'єкта до іншого. У разі надання ресурсів завжди є застава. Договірна іпотека виникає з моменту укладання договору кредитування чи нотаріального засвідчення передавання фінансових ресурсів від одного суб'єкта до іншого.

Законна іпотека виникає внаслідок закріплених на законодавчому рівні обставин, тобто повинні бути прописані нормативно-правові норми, які будуть надавати передумови для створення іпотеки.

Судова іпотека – це вид іпотеки, який виникає за рішенням суду й набуває чинності тільки після ухвалення вироку судових органів.

За критерієм черговості виникнення виділяють два види такого кредитування: іпотека попередня та іпотека наступна.

Попередня іпотека виникає тоді, коли підписується договір застави та встановлюється застава на наданий кредит. Дуже часто попередню іпотеку ще називають іпотекою першою.

Іпотека наступна – це той вид іпотеки, коли заставним майном виступає той предмет договору, який уже виступав заставою в попередньому договорі кредитування.

Різниця між двома видами іпотеки полягає в тому, що при першій іпотечі заставодержатель має негайне право на задоволення своїх потреб, тобто має першочергово задовольнити свої потреби, продавши заставне майно. Стосовно ж іпотеки наступної, то в заставодержателя не має такого виключного права першим задовольнити свої потреби. Наступний заставоодержувач має за встановленим правом задовольнити також свої права, але лише після того, як ці права задовольняють першодержателі застави.

Іпотека від кількості заставного майна та кількості учасників, які беруть участь в іпотеці, існує об'єднана, спільна та іпотека на користь третьої особи. Об'єднана іпотека – це вид іпотеки, за якою є декілька предметів застави, що надані заставодержателю одним заставодавцем. Спільна іпотека – це вид іпотеки, коли заставодержателю передається декілька об'єктів нерухомого майна, які належать різним заставодавцям. Іпотека на користь третьої особи полягає в майновому поручительстві, коли майно, яке належить третій особі, виступає об'єктом застави за іпотекою, що надається іншій особі.

За місцем виникнення іпотека може виникати на первинному або вторинному ринках.

Класифікація іпотеки за критерієм предмета іпотеки передбачає розподіл іпотеки на іпотеку житла та нерухомого майна, на земельну іпотеку, іпотеку підприємства як цілісного майнового комплексу; іпотеку незавершеного будівництва, морську іпотеку тощо, тобто іпотека за критерієм предмета іпотеки класифікується за назвою предмета, який виступає як застава.

8.6. Трансформація договірної практики кредитних установ в умовах цифровізації

В Україні триває процес цифровізації економіки, пов'язаний з активним застосуванням нових технологій зумовлений появою нових об'єктів майнового обороту, які отримали загальну назву цифрові активи (digital assets). До числа цифрових активів, що мають економічну цінність і виключно цифрову сутність, можна віднести: токени, криптовалюти, великі дані (Big Data), доменні імена, акаунти. З розвитком технологій з'являються інші види цифрових активів. З метою забезпечення стабільності майнового обороту потрібне встановлення правового режиму для таких об'єктів – або шляхом адаптації чинних норм законодавства, або створення нових правил.

Одними з перших до нової цифрової реальності почали пристосовуватись фінансові інститути, які стали драйверами подальшого розвитку цифрових технологій. Банки відчули, що впровадження цифрових технологій дозволяє оптимізувати та суттєво знизити операційні витрати. У новій реальності багато кредитних установ кардинально перебудовують внутрішні процеси.

Фронт-офісом (підрозділи установ, які відповідають за безпосередню роботу з клієнтами) стали «розумні» пристрої, програмний інтерфейс (API) виконує функції процесингу, а бек-офіс (підрозділи, які здійснюють діяльність) трансформувався з впровадженням технологій штучного інтелекту, аналізу даних, машинного навчання, хмарних обчислень. Розвиток цих технологій дозволяє по-новому структурувати послуги, прискорити надання, підвищити надійність, зокрема рахунок зниження впливу людського чинника.

До інформаційних технологій, які можуть використовуватися при укладанні банківських договорів в електронній формі, зокрема, можна віднести технології віддаленого банківського обслуговування (Інтернет-банк, банк-клієнт); обмін листами електронною поштою; використання кодів, паролів, логінів, SMS-повідомлень.

До технічних пристроїв належать комп'ютер; планшет щодо формування факсимільного підпису; сканер відбитків пальців для формування ключів електронного підпису; смартфон; термінал оплати. Незважаючи на досить розвинену технічну базу у банківській практиці продовжується впровадження інформаційних технологій, що призводить до ускладнення правового забезпечення договірної роботи.

Кредитні установи зацікавлені у переході на електронний документообіг, у тому числі шляхом укладання договорів в електронній формі. Поява сучасних комп'ютерів та систем зв'язку, впровадження та розвиток цифрових технологій змінило форми та методи звернення до банківських рахунків і проведення операцій, які пов'язані зі створенням документів в цифровому вигляді.

Договір в електронній формі існує у вигляді певного набору байтів машинної інформації, записаного на жорсткому диску комп'ютера або іншому відповідному носії. Якою б не була природа інформації в кіберпросторі – звук, текст, графіка, відео – вона завжди отримує комп'ютерний вираз, який є цифровим чи аналоговим.

У правовій доктрині під електронною формою угоди прийнято вважати таку форму волевиявлення сторін, за якої: воля сторін виражена з допомогою електронних чи інших технічних засобів; у формі електронного документа (файлу чи комп'ютерної програми); у цьому документі за допомогою цифрового коду зафіксовано всі реквізити правочину, включаючи суттєві умови; є спосіб достовірного

визначення осіб, які висловили волю на укладання угоди, у тому числі шляхом перевірки їх електронних підписів; зміст волевиявлення, що відтворено на матеріальному носії.

Законодавство розглядає електронну форму правочину як різновид письмової форми, якщо вона відповідає вимогам ЦК України є документом, який: дозволяє відтворити на матеріальному носії у незмінному вигляді зміст угоди; дозволяє достовірно визначити особу, яка висловила волю.

Електронний правочин – будь-який правочин, передбачений Цивільним кодексом України, оформлений і вчинений сторонами за допомогою проведення електронних операцій, в тому числі електронний договір (ст. 3 Закону України «Про електронну комерцію». Визначення електронного договору дано у Законі України «Про електронну комерцію».

Під електронним договором необхідно розуміти договір у вигляді динамічного та гіпертекстового електронного документа, який може укладатися дистанційно, у тому числі через електронних агентів, у різний спосіб через транзакційний веб-сайт, шляхом комп'ютеризованого обміну даними або за допомогою віртуального публічного форуму, може автоматично виконуватися за настанням певних обставин без додаткової команди.

Банківська договірна практика може включати ряд умов, які можуть наступити в майбутньому, що спричинить подальшу зміну договору. Зокрема, можна виділити два типи таких умов за критерієм залежність від волі сторін. Наприклад, ряд кредитних договорів передбачає зміну відсоткової ставки за договором за зміни облікової ставки. У цьому випадку договір буде змінено в частині процентної ставки через настання заздалегідь узгодженого сторонами умови, на яку не могла вплинути жодна із сторін.

Прикладом іншого типу умови договору є зміна договору щодо дотримання однієї зі сторін заданих умов. Наприклад, якщо позичальник за кредитним договором підтримуватиме заздалегідь встановлений оборот коштів на рахунку, відкритому в банку, процентна ставка за кредитним договором може бути знижена. Або навпаки, за недотримання такої умови позичальників, відсоткову ставку можна збільшити.

Такі приклади доводять динамічність банківських договорів, наявність гіпертекстових посилань та зв'язку з базами даних, зок-

рема Національного банку України. Електронний договір як програма здатний не тільки містити умови договору, але й здатний змінювати їх залежно від надходження інформації від зовнішніх джерел і навіть виконувати, якщо говорити про смарт-контракт, як приклад електронної форми угоди.

У практиці багато договорів, зокрема, банківські, укладаються через Інтернет. Укладання договорів через Інтернет-сайти має певні особливості. Можна виділити такі два варіанти укладання договорів:

1. Click-wrap. Користувач може попередньо ознайомитися з умовами договору та за згодою з ними, натиснути на відповідну клавішу («приймаю умови», «я згоден» тощо).

2. Browse-wrap (web-wrap). Користувачеві надається можливість перейти за гіперпосиланням та ознайомитись з умовами. Або на моніторі висвічується напис про те, що, продовжуючи користуватися даним Інтернет-сайтом, він приймає умови угоди. Користувач не висловлює згоди з умовами у явній формі.

Якщо у договорі не зазначено інше, то місцем укладання договору, оформленого за допомогою мережі Інтернет, вважатиметься місце знаходження або проживання суб'єкта, яким було направлено оферту, тобто пропозицію про укладення договору.

Під час укладання угоди «click-wrap» має місце пропозиція про укладання договору, що виходить від провайдера або правовласника. Пропозиція викладається в письмовій формі може розцінюватися як оферта, тому що міститься вказівка на юридично зобов'язуючий характер і намір суб'єкта, який направив оферту, вважати пов'язаним з акцептом користувачем. Угода містить вказівку на те, що позначивши «я згоден», користувач висловлює згоду з договірними умовами, то вчинення таких дій можна розглядати як дії щодо виконання умов, зазначених у оферті, як акцепт письмової оферти конклюдентними діями.

За цією технологією укладаються банківські договори, у тому числі за допомогою мобільних банківських додатків та Інтернет-банк. В особистому кабінеті клієнта сформовано схвалену кредитну пропозицію, яку клієнт може прийняти та отримати кредитні кошти на рахунок.

Документообіг відбувається в електронному вигляді шляхом спрямування копій (сканів) договорів та додатків, а підписання – шляхом електронного цифрового підпису з боку банку та кваліфіко-

ваного електронного підпису клієнта у форматі SMS-коду на заздалегідь верифікований телефонний номер клієнта. За такою технологією відкриваються банківські рахунки, зокрема накопичувальний рахунок як окремий банківський продукт, банківські вклади. Це дозволяє клієнту керувати фінансами зі смартфона без візиту до банку.

Цифрова трансформація банків у першу чергу спрямована на краще розуміння потреб клієнтів: населення та установи бажають взаємодіяти з банками простіше та дешевше, тому в умовах функціонування цифрової економіки банківський сектор має бути готовим запропонувати сучасні послуги.

Під процесом цифрової трансформації розуміється використання цифрових технологій для вдосконалення існуючих бізнес-моделей і підвищення ефективності діяльності. Використання цифрових технологій удосконалює способи взаємодії банків, державної влади та потенційних клієнтів. Цифрова трансформація має на увазі впровадження технологій у надання банківських послуг. Кількість філій банків знижується, багато послуг переводять у сферу онлайн-сервісів, особливо при видачі кредитів або інвестуванні коштів.

Подібна трансформація банківського сектора має недоліки. Старше покоління може не встигати за прискоренням процесу цифрового розвитку і для нього повна відмова від традиційних способів ведення діяльності не є благом, хоча банкам вигідно повністю перейти в онлайн, існують банки, які працюють виключно на мобільних цифрових платформах.

Застосування досягнень цифрових технологій розширює клієнтську базу за рахунок цілодобової доступності банківських послуг. Процес цифрової трансформації банківського сектора включає елементи: аналіз досвіду роботи з клієнтами, цифровізація продуктів і послуг, трансформація внутрішніх процесів установи.

Розглянемо основні інструменти цифрової економіки, які впливають банки.

По-перше, Big data (великі дані) – цей термін виник через збільшення масиву інформації та необхідність позначення. Ця технологія дозволяє фахівцям помітити та визначити закономірності.

По-друге, Інтернет речей – під цим мається на увазі концепція мережі передачі даних між фізичними об'єктами, оснащеними вбудованими засобами та технологіями для взаємодії із зовнішнім середовищем без участі людини.

По-третє, біометрія – система розпізнавання та вимірювання унікальних, невід’ємних, постійних характеристик людини, які ділять на два основні класи:

- фізіологічні (статичні) відносяться до форми тіла. Наприклад: відбитки пальців, сітківка ока, долоня руки, геометрія обличчя;
- поведінкові (динамічні) пов’язані з поведінкою людини, характерними рисами підсвідомих рухів у процесі відтворення дії. Наприклад, мова, рукописний почерк, клавіатурний почерк. Основними напрямками застосування біометричних систем у кредитних установах є: верифікація особи претендентів на кредити; обслуговування власників депозитних, розрахункових, брокерських рахунків; організація доступу до сейфу; VIP-обслуговування, надання послуг, що потребують встановлення особи клієнта; організація контролю доступу до службових приміщень, доступу до інформаційних ресурсів для співробітників.

Примітним є досвід запровадження біометричної системи ідентифікації потенційних і чинних позичальників ПАТ «Приватбанк» в автоматизовану систему розгляду кредитних заявок. Ця система, працюючи в режимі реального часу, використовує базу накопичених фотографій позичальників, які раніше зверталися до банку за кредитом, з метою виявлення шахрайських схем із використанням підроблених документів. У процесі подання кредитної заявки програма робить знімок особи потенційного позичальника, складає математичну модель, яка містить геометричні параметри особи клієнта, а потім зіставляє цю модель з моделями, занесеними у вибірку, наприклад, у вибірку клієнтів, які мають прострочення за чинними кредитами.

По-четверте, інтелектуальні інформаційні технології здатні обробляти різні дані за рахунок алгоритмів штучного інтелекту. До відмінних особливостей штучного інтелекту можна віднести здатність до самонавчання та розвитку, що призводить до збільшення результативності у прийнятті рішень та допомагає регулювати ситуації підвладні людині.

Технології блокчейн і заснований на них смарт-контракт дозволили автоматизувати процеси виконання банківських договорів, банківських операцій, оптимізувати безпеку, швидкість, прозорість угод. Використання технології розподілених реєстрів та смарт-контрактів для здійснення угоди зменшує ризик шахрайства та суттєво скорочує тимчасові витрати.

Банківські договори вийшли на новий рівень, оскільки можуть укладатися, виконуватися і припинятися за допомогою використання комп'ютерної програми в інформаційному середовищі.

Контрольні питання

1. Дайте визначення банківського кредиту
2. Охарактеризуйте види банківського кредиту
3. Назвіть принципи кредитування
4. Дайте характеристику кредитного договору
5. Охарактеризуйте лізингові операції банку
6. Дайте визначення факторингу та назвіть його види
7. Здійсніть аналіз іпотечного кредитування
8. Дайте характеристику цифрових активів

Рекомендовані нормативно-правові акти та література для підготовки до семінарського заняття, написання доповідей

Основні нормативно-правові акти

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/2121-14/sp:max25/ed20150401/stru>
3. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
4. Про споживче кредитування : Закон України від 15.11.2016 р. № 1734-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1734-19>
5. Про затвердження Положення про Кредитний реєстр Національного банку України: Постанова НБУ від 04.05.2018 р. № 50 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0050500-18#Text>
6. Про затвердження Положення про ведення касових операцій у національній валюті в Україні: Постанова НБУ від 29.12.2017 р. № 148 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0148500-17#Text>
7. Про іпотеку: Закон України від 05.06.2003 р. № 898-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-15#Text>
8. Про фінансовий лізинг: Закон України від 04.02.2021 р. № 1201-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1201-20#Text>

Додаткова література

1. Банківська система: навчальний посібник / О. І. Береславська ... та ін.; за загальною редакцією О. І. Береславської; Державна фіскальна служба України, Університет державної фіскальної служби України. Ірпінь: Університет ДФС України, 2018. 485 с.
2. Варцаба В. І. Сучасне банківництво: теорія і практика: навчальний посібник; Міністерство освіти і науки України, Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет». Ужгород: Говерла, 2018. 363 с.
3. Голуб Г. М. Банківське право: навчальний посібник. Укоопспілка, Львівська комерційна академія Львів: Видавництво Львівської комерційної академії, 2016. 231 с.

Розділ 9

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ РИНКІВ КАПІТАЛУ ТА ОРГАНІЗОВАНИХ ТОВАРНИХ РИНКІВ

9.1. Правове регулювання ринків капіталу та організованих товарних ринків

Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення залучення інвестицій і впровадження нових фінансових інструментів» від 19 червня 2020 року, вніс суттєві зміни до Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок» (включаючи зміну назви самого Закону на «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки»).

Зокрема, Закон спрямований на впровадження на ринках капіталу України останніх змін міжнародної практики, а саме: рекомендацій Міжнародної асоціації свопів і деривативів (ISDA), Директиви Європейського Парламенту та Ради № 2014/65/ ЄС від 15.05.2014 р. про ринки фінансових інструментів (MiFID II) і Регламенту Європейського Парламенту та Ради № 600/2014 від 15.05.2014 р. про ринки фінансових інструментів (MiFIR), а також Регламенту Європейського Парламенту та Ради № 648/2012 від 04.07.2014 р. про позабіржові похідні інструменти, центральних контрагентів і торгіві репозитарії (EMIR).

Закон складається з 11 розділів і визначає правові засади функціонування ринків капіталу й організованих товарних ринків в Україні, здійснення професійної діяльності на таких ринках, регулює відносини, які виникають під час емісії й обігу цінних паперів, укладення й виконання деривативних контрактів і угод за ними.

Відповідно до статті 3 Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» правову основу функціонування ринків капіталу та організованих товарних ринків становлять Конституція України, цей Закон, закони України «Про державне регулювання ринків капіталу та організованих товарних ринків», «Про депозитарну систему України», «Про інститути спільного інвестування», «Про санкції» та інші.

Закон України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» визначає ринки капіталу як фондовий ринок, ринок деривативних фінансових інструментів та грошовий ринок.

Зокрема, фондовий ринок (ринок цінних паперів) – це сукупність учасників фондового ринку та правовідносин між ними щодо емісії (видачі), обігу, виконання зобов'язань, викупу та обліку цінних паперів (у тому числі деривативних цінних паперів).

Ринок деривативних фінансових інструментів – це сукупність учасників ринку деривативних фінансових інструментів та правовідносин між ними, що виникають під час емісії деривативних цінних паперів, укладення деривативних контрактів, вчинення та виконання правочинів щодо деривативних цінних паперів, укладення та виконання договорів про заміну сторони деривативних контрактів, виконання зобов'язань за деривативними фінансовими інструментами.

Грошовий ринок – це сукупність учасників грошового ринку та правовідносин між ними, що виникають під час вчинення правочинів щодо інструментів грошового ринку та валютних цінностей.

Учасниками ринків капіталу є учасники фондового ринку, учасники ринку деривативних фінансових інструментів та учасники грошового ринку.

Учасники фондового ринку – це емітенти, у тому числі іноземні, або особи, які видали неемісійні цінні папери, особи, які надають забезпечення, інвестори у фінансові інструменти, які набули права власності на цінні папери, адміністратори, професійні учасники ринків капіталу, особи, які провадять діяльність, пов'язану з ринками капіталу та організованими товарними ринками, об'єднання професійних учасників ринків капіталу.

Учасники ринку деривативних фінансових інструментів – це емітенти деривативних цінних паперів, інвестори у фінансові інструменти, які є сторонами деривативних контрактів, інвестори у фінансові інструменти, які набули права власності на деривативні цінні папери, професійні учасники ринків капіталу, особи, які провадять діяльність, пов'язану з ринками капіталу та організованими товарними ринками, об'єднання професійних учасників ринків капіталу, а також юридичні особи, які провадять діяльність з укладення товарних деривативних контрактів.

Учасники грошового ринку – це емітенти інструментів грошового ринку, особи, які видали неемісійні інструменти грошового ри-

нку, особи, які надають забезпечення, інвестори у фінансові інструменти, які набули права власності на інструменти грошового ринку, професійні учасники ринків капіталу та особи, які провадять діяльність, пов'язану з ринками капіталу та організованими товарними ринками.

Емітент – це юридична особа, територіальна громада в особі представницького органу місцевого самоврядування, держава в особі уповноважених нею органів державної влади, міжнародна фінансова організація, які від свого імені розміщують емісійні цінні папери та беруть на себе зобов'язання за такими цінними паперами перед їх власниками.

Іноземний емітент – це створена відповідно до законодавства іншої держави юридична особа, що здійснює емісію цінних паперів на території України, або юридична особа, цінні папери якої зареєстровані відповідно до законодавства іншої держави та допуск до обігу на території України яких надано Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку.

Міжнародні фінансові організації вважаються іноземними емітентами.

Особа, яка видала неемісійний цінний папір – це фізична особа, у тому числі фізична особа – іноземець, або юридична особа, у тому числі іноземна юридична особа, яка від свого імені видає (заповнює) сертифікат (бланк) неемісійного цінного паперу та бере на себе зобов'язання за таким цінним папером перед його власником.

Інвестори у фінансові інструменти – це фізичні та юридичні особи, у тому числі фізичні особи – іноземці та іноземні юридичні особи, які набули права власності на фінансові інструменти з метою отримання доходу від вкладених коштів та/або збереження вартості вкладених активів, та/або набуття відповідних прав, що надаються власнику фінансових інструментів відповідно до законодавства, або в межах виконання повноважень щодо державного управління у відповідній сфері, або які є сторонами деривативних контрактів.

Інституційні інвестори – це інвестори у фінансові інструменти, які є інститутами спільного інвестування (пайовими та корпоративними інвестиційними фондами), інвестиційними фондами, взаємними фондами інвестиційних компаній, недержавними пенсійними фондами, фондами банківського управління, страховими компаніями, іншими фінансовими установами, що здійснюють операції з фінансовими активами в інтересах третіх осіб за власний рахунок

чи за рахунок таких осіб, а у випадках, передбачених законодавством, - також за рахунок залучених від інших осіб фінансових активів.

Кваліфіковані інвестори у фінансові інструменти (професійні клієнти) – це інвестори у фінансові інструменти, які володіють вміннями, досвідом та знаннями в галузі ринків капіталу, достатніми для прийняття ними самостійних інвестиційних рішень та оцінки ризиків щодо вчинення правочинів щодо фінансових інструментів.

Саморегулювна організація професійних учасників ринків капіталу – це об'єднання професійних учасників ринків капіталу, що відповідає вимогам, встановленим Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку.

Професійні учасники ринків капіталу – це юридичні особи, що функціонують в організаційно-правовій формі акціонерного товариства, товариства з обмеженою відповідальністю або товариства з додатковою відповідальністю, що провадять на ринках капіталу професійну діяльність, види якої визначені законом. Центральний депозитарій цінних паперів має статус професійного учасника ринків капіталу.

Національний банк України провадить професійну діяльність на ринках капіталу відповідно до закону. Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку за погодженням з Національним банком України може встановлювати особливості провадження Національним банком України професійної діяльності на ринках капіталу.

9.2. Цінні папери та їх класифікація

Закон України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» дає визначення цінного паперу, а саме: цінним папером є документ установленої форми з відповідними реквізитами, що посвідчує грошове або інше майнове право, визначає взаємовідносини емітента цінного папера (особи, яка видала цінний папір) і особи, яка має права на цінний папір, та передбачає виконання зобов'язань за таким цінним папером, а також можливість передачі прав на цінний папір та прав за цінним папером іншим особам.

В Україні цінні папери за порядком їх розміщення або видачі поділяються на емісійні або неемісійні.

Емісійні цінні папери – це цінні папери, що посвідчують однакові права їх власників у межах одного випуску цінних паперів стосовно особи, яка бере на себе відповідні зобов'язання (емітента).

До емісійних цінних паперів належать:

- 1) акції;
- 2) акції корпоративних інвестиційних фондів;
- 3) корпоративні облігації;
- 4) облігації місцевих позик;
- 5) державні облігації України;
- 6) облігації міжнародних фінансових організацій;
- 7) депозитні сертифікати банків;
- 8) іпотечні облігації;
- 9) сертифікати фондів операцій з нерухомістю (сертифікати ФОН);
- 10) інвестиційні сертифікати;
- 11) казначейські зобов'язання України;
- 12) державні деривативи;
- 13) опціонні сертифікати;
- 14) фондові варанти;
- 15) кредитні ноти;
- 16) депозитарні розписки.

Цінні папери існують в електронній (електронні цінні папери) та паперовій (паперові цінні папери) формах.

Цінні папери за формою випуску (видачі) можуть бути на пред'явника, іменні або ордерні.

Права на цінний папір та права за цінним папером, що існує в паперовій формі, належать:

- пред'явникові цінного папера (цінний папір на пред'явника);
- особі, зазначеній у цінному папері (іменний цінний папір);
- особі, зазначеній у цінному папері, яка може сама реалізувати такі права або призначити своїм наказом іншу уповноважену особу (ордерний цінний папір). При цьому такий наказ (індосамент) може бути повним (із зазначенням імені особи, якій передаються права за таким ордерним цінним папером) або бланковим (без зазначення імені особи, якій передаються права за таким ордерним цінним папером).

Права на цінний папір та права за цінним папером, що існує в електронній формі, належать власникові рахунка в цінних паперах,

відкритого в депозитарній установі, або іншій особі у встановлених законодавством випадках.

Ордерні цінні папери можуть існувати виключно в паперовій формі.

Емісійні цінні папери можуть бути за формою випуску виключно іменними або на пред'явника.

Іменні емісійні цінні папери існують виключно в електронній формі.

Емісійні цінні папери на пред'явника можуть існувати в паперовій та електронній формах.

Неемісійні цінні папери можуть існувати в паперовій або електронній формі.

В Україні у цивільному обороті можуть бути такі групи цінних паперів:

1) Пайові цінні папери, які посвідчують участь власника таких цінних паперів (інвестора) у статутному капіталі та/або активах емітента (у тому числі активах, що знаходяться в управлінні емітента) та надають їх власнику (інвестору) право на отримання частини прибутку (доходу), зокрема у вигляді дивідендів, та інші права, встановлені законодавством, а також проспектом або рішенням про емісію, а для цінних паперів інститутів спільного інвестування – проспектом (рішенням про емісію) інституту спільного інвестування.

До пайових цінних паперів належать:

- акції;
- інвестиційні сертифікати;
- сертифікати ФОН;
- акції корпоративних інвестиційних фондів.

2) Боргові цінні папери, що посвідчують відносини позики і передбачають обов'язок емітента або особи, яка видала неемісійний цінний папір, сплатити у визначений строк кошти, передати товари або надати послуги, а також інші права власника та обов'язки емітента і осіб, які надають забезпечення за облігаціями. До боргових цінних паперів належать:

- корпоративні облігації;
- державні облігації України;
- облігації місцевих позик;
- казначейські зобов'язання України;
- ощадні сертифікати банків;
- депозитні сертифікати банків;

- векселі;
- облігації міжнародних фінансових організацій.

3) Іпотечні цінні папери – цінні папери, випуск яких забезпечено іпотечним покриттям та які посвідчують право власників на отримання від емітента належних їм коштів. До іпотечних цінних паперів належать:

- іпотечні облігації;
- заставні.

4) Деривативні цінні папери – цінні папери, що посвідчують право власника у визначених проспектом (рішенням про емісію цінних паперів) випадках та порядку вимагати від емітента придбання або продажу базового активу та/або реалізації встановлених проспектом (рішенням про емісію цінних паперів) прав щодо базового активу, та/або здійснення платежу (платежів) залежно від значення базового показника. До деривативних цінних паперів належать:

- опціонні сертифікати;
- фондові варанти;
- кредитні ноти;
- депозитарні розписки;
- державні деривативи.

Акція – це іменний цінний папір, що посвідчує майнові права його власника (акціонера), що стосуються акціонерного товариства, включаючи право на отримання частини прибутку акціонерного товариства у вигляді дивідендів та право на отримання частини майна акціонерного товариства у разі його ліквідації, право на управління акціонерним товариством, а також немайнові права, передбачені, Законом України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» та законом, що регулює питання створення, діяльності та припинення акціонерних товариств.

Акція є неподільною. Порядок реалізації прав співвласників акції (акцій) визначається Цивільним кодексом України та законом, що регулює питання створення, діяльності та припинення акціонерних товариств.

Акціонер приватного та публічного товариства має переважне право на придбання акцій додаткової емісії.

Переважним правом акціонера визнається:

- право акціонера – власника простих акцій придбавати у процесі емісії товариством прості акції пропорційно частці належних йому простих акцій у загальній кількості емітованих простих акцій,

крім випадку прийняття загальними зборами акціонерів рішення про невикористання такого права;

- право акціонера – власника привілейованих акцій придбавати у процесі емісії товариством привілейовані акції цього або нового класу, якщо акції такого класу надають їх власникам перевагу щодо черговості отримання дивідендів чи виплат у разі ліквідації товариства, пропорційно частці належних акціонеру привілейованих акцій певного класу в загальній кількості привілейованих акцій цього класу, крім випадку прийняття загальними зборами акціонерів рішення про невикористання такого права.

Порядок реалізації переважного права на придбання акцій додаткової емісії встановлюється Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку.

Емітентом акцій є тільки акціонерне товариство. Порядок прийняття відповідним органом акціонерного товариства рішення про розміщення акцій визначається законом, що регулює питання утворення, діяльності та припинення акціонерних товариств.

Акції існують виключно в електронній формі.

Акція має номінальну вартість, установлену в національній валюті. Мінімальна номінальна вартість акції не може бути меншою, ніж 1 копійка.

Акціонерне товариство розміщує тільки іменні акції.

Акціонерне товариство розміщує акції двох типів - прості та привілейовані.

Прості акції надають їх власникам право на отримання частини прибутку акціонерного товариства у вигляді дивідендів, на участь в управлінні акціонерним товариством, на отримання частини майна акціонерного товариства у разі його ліквідації та інші права, передбачені законом, що регулює питання створення, діяльності та припинення акціонерних товариств. Прості акції надають їх власникам однакові права.

Прості акції не підлягають конвертації у привілейовані акції або інші цінні папери акціонерного товариства.

Надання будь-яких гарантій щодо отримання доходу (дивідендів) за простими акціями забороняється.

Привілейовані акції надають їх власникам переважні, порівняно з власниками простих акцій, права на отримання частини прибутку акціонерного товариства у вигляді дивідендів та на отримання

частини майна акціонерного товариства у разі його ліквідації, а також надають права на участь в управлінні акціонерним товариством у випадках, передбачених статутом такого акціонерного товариства і законом, що регулює питання створення, діяльності та припинення акціонерних товариств.

Акціонерне товариство розміщує привілейовані акції різних класів (з різним обсягом прав), якщо така можливість передбачена його статутом. У такому разі у проспекті або рішенні про емісію зазначається черговість отримання дивідендів і виплат з майна ліквідованого акціонерного товариства для кожного класу привілейованих акцій, розміщених акціонерним товариством, яка встановлюється статутом такого товариства. Привілейовані акції певних класів можуть бути конвертовані у прості акції або у привілейовані акції інших класів, якщо це передбачено проспектом або рішенням про емісію.

Частка привілейованих акцій у статутному капіталі акціонерного товариства не може перевищувати 25 відсотків.

Реєстрацію випуску акцій здійснює Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку у встановленому нею порядку. Обіг акцій дозволяється після реєстрації Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку звіту про результати емісії акцій та видачі свідоцтва про реєстрацію випуску акцій.

Акція корпоративного інвестиційного фонду – це цінний папір, емітентом якого є корпоративний інвестиційний фонд, що посвідчує майнові права його власника (учасника корпоративного інвестиційного фонду), включаючи право на отримання дивідендів (для закритого корпоративного інвестиційного фонду), частини майна корпоративного інвестиційного фонду у разі його ліквідації, право на управління корпоративним інвестиційним фондом, а також немайнові права, передбачені законодавством про інститути спільного інвестування.

Акції корпоративного інвестиційного фонду є виключно простими та існують в електронній формі.

Строк розміщення акцій відкритого та інтервального корпоративних інвестиційних фондів не обмежується.

Акції корпоративного інвестиційного фонду можуть надавати його власнику право на отримання доходу у вигляді дивідендів, крім відкритого та інтервального корпоративних інвестиційних фондів.

Особливості емісії, обігу, обліку, викупу та погашення акцій корпоративного інвестиційного фонду визначаються законодавством про інститути спільного інвестування.

Облігація – це цінний папір, що посвідчує внесення його першим власником коштів, визначає відносини позики між власником облігації та емітентом, підтверджує обов’язок емітента повернути власникові облігації її номінальну вартість у передбачений проспектом або рішенням про емісію (для державних облігацій України - умовами їх розміщення) строк та виплатити дохід за облігацією, якщо інше не передбачено проспектом або рішенням про емісію (для державних облігацій України – умовами їх розміщення).

Перехід права власності на облігації емітента до іншої особи не є підставою для звільнення емітента від виконання зобов’язань, що підтверджуються облігацією.

Облігації можуть існувати виключно в електронній формі.

Облігації залежно від строку їх обігу можуть бути:

- довгостроковими – із строком обігу понад п’ять років;
- середньостроковими – із строком обігу від одного до п’яти років;
- короткостроковими – із строком обігу до одного року.

Облігації залежно від способу виплати доходу можуть бути відсотковими або дисконтними.

Відсоткові облігації – це облігації, за якими передбачається виплата відсоткових доходів або за якими відсоткова ставка дорівнює нулю.

Дисконтні облігації – це облігації, що розміщуються за ціною, нижчою за їхню номінальну вартість. Різниця між ціною придбання та номінальною вартістю облігації, яка виплачується власнику облігації під час її погашення, становить дохід (дисконт) за облігацією.

Облігації залежно від способу їх погашення можуть бути звичайними або цільовими.

Звичайні облігації – це облігації, погашення яких здійснюється шляхом сплати емітентом їх власнику номінальної вартості таких облігацій, крім конвертованих корпоративних облігацій.

Цільові облігації – це облігації, погашення яких здійснюється шляхом передачі товарів та/або надання послуг, та/або виконання робіт відповідно до вимог, встановлених проспектом (рішенням про емісію, а для державних облігацій України - умовами їх розмі-

щення), а у випадках та порядку, передбачених проспектом (рішенням про емісію, а для державних облігацій України – умовами їх розміщення), – шляхом сплати коштів власнику таких облігацій.

Облігації залежно від мети використання залучених коштів можуть бути ординарними, зеленими або інфраструктурними.

Ординарні облігації – це облігації, проспект (рішення про емісію, а для державних облігацій України – умови розміщення) яких не передбачає (не передбачають) мети використання залучених коштів для фінансування екологічного або інфраструктурного проєкту.

Інфраструктурні облігації – це облігації, проспект (рішення про емісію цінних паперів, а для державних облігацій України – умови розміщення) яких передбачає (передбачають) використання залучених коштів виключно на фінансування будівництва (реконструкції) об'єктів інфраструктури або реалізації інфраструктурного проєкту чи окремого його етапу.

Зелені облігації – це облігації, проспект (рішення про емісію, а для державних облігацій України – умови розміщення) яких передбачає (передбачають) використання залучених коштів виключно на фінансування екологічного проєкту або окремого його етапу.

Порядок розміщення облігацій, крім державних облігацій України, встановлюється Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку.

Продаж облігацій здійснюється в національній валюті, а якщо це передбачено законодавством та проспектом відповідного випуску облігацій (рішенням про емісію цінних паперів, а для державних облігацій України – умовами їх розміщення), – в іноземній валюті.

Корпоративні облігації – це іменні облігації, емітентом яких є юридична особа (крім міжнародної фінансової організації), що здійснює підприємницьку діяльність з метою одержання прибутку, а також інші юридичні особи у встановлених законом випадках.

Емісія корпоративних облігацій здійснюється юридичними особами тільки після повної сплати внесків до свого статутного капіталу.

Корпоративні облігації підтверджують обов'язки емітента за ними та не дають право на участь в управлінні емітентом.

Не допускається емісія корпоративних облігацій для формування і поповнення статутного капіталу емітента, а також для пок-

риття збитків від господарської діяльності шляхом зарахування доходу від продажу облігацій як результату поточної господарської діяльності.

Юридична особа має право здійснювати емісію відсоткових та/або дисконтних облігацій на суму, що не перевищує трикратний розмір власного капіталу або розмір забезпечення, що надається їй з цією метою третіми особами.

Порядок емісії, обігу та викупу цільових корпоративних облігацій встановлюється Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку. Рішення про емісію корпоративних облігацій приймається відповідним органом управління емітента згідно із законами, що регулюють порядок створення, діяльності та припинення юридичних осіб відповідної організаційно-правової форми.

До облігацій місцевих позик належать облігації внутрішніх та зовнішніх місцевих позик.

Рішення про емісію облігацій місцевих позик приймає Верховна Рада Автономної Республіки Крим або представницький орган місцевого самоврядування відповідно до вимог, установлених бюджетним законодавством.

Реєстрацію випуску облігацій місцевих позик здійснює Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку у встановленому нею порядку.

Особливості погашення та реалізації прав за облігаціями місцевих позик визначаються проспектом або рішенням про емісію.

Державні облігації України можуть бути:

- 1) довгостроковими – із строком обігу понад п'ять років;
- 2) середньостроковими – із строком обігу від одного до п'яти років;
- 3) короткостроковими – із строком обігу до одного року.

Державні облігації України поділяються на облігації внутрішньої державної позики України та облігації зовнішніх державних позик України.

Інфраструктурні облігації

Емісію інфраструктурних облігацій може здійснювати особа, що реалізує або фінансує інфраструктурний проєкт, у порядку, встановленому Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку. Кошти від розміщення інфраструктурних облігацій спрямовуються на фінансування та/або рефінансування витрат інфраструктурного проєкту.

Інфраструктурний проєкт – це проєкт будівництва (реконструкції, ремонту) об'єктів у сферах транспортної інфраструктури (доріг, мостів, переправ тощо) та газопроводів, у сферах соціально-культурного призначення (об'єктів охорони здоров'я, освіти, соціального призначення) та/або житлово-комунального господарства (водопровідних та каналізаційних споруд, систем тепло- та енергопостачання тощо).

Порядок відбору інфраструктурних проєктів, які фінансуються та/або витрати яких рефінансуються за кошти державного бюджету, встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Зелені облигації

Емісію зелених облигацій може здійснювати особа, що реалізує або фінансує проєкт екологічного спрямування.

Кошти від розміщення зелених облигацій спрямовуються на фінансування та/або рефінансування витрат проєкту екологічного спрямування. У разі якщо емітентом зелених облигацій є держава України, кошти від їх розміщення використовуються відповідно до Бюджетного кодексу України.

Проєкт екологічного спрямування – це проєкт у сфері альтернативної енергетики, енергоефективності, мінімізації утворення, утилізації та переробки відходів, впровадження екологічно чистого транспорту, органічного землеробства, збереження флори і фауни, водних і земельних ресурсів, адаптації до змін клімату, а також інший проєкт, спрямований на захист навколишнього природного середовища, впровадження екологічних стандартів, скорочення викидів у навколишнє природне середовище.

Облигації міжнародних фінансових організацій

Міжнародна фінансова організація – це міжнародна організація, яка згідно із своїми установчими документами та/або відповідно до міжнародного договору України здійснює емісію облигацій на території України.

Міжнародні фінансові організації вважаються іноземними емітентами.

Міжнародні фінансові організації можуть здійснювати в порядку, встановленому Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку, емісію відсоткових або дисконтних облигацій, у тому числі шляхом публічної пропозиції.

Емісії облигацій міжнародних фінансових організацій обслуговуються у депозитарній системі України.

Казначейські зобов'язання України

Казначейське зобов'язання України – це державний цінний папір, що розміщується виключно на добровільних засадах серед фізичних осіб та посвідчує факт заборгованості Державного бюджету України перед власником казначейського зобов'язання України, надає власнику право на отримання грошового доходу та погашається відповідно до умов розміщення казначейських зобов'язань України. Номінальна вартість казначейських зобов'язань України може бути визначена у національній або іноземній валюті.

Обсяг емісії казначейських зобов'язань України у сукупності з емісією облігацій внутрішньої державної позики України не може перевищувати граничного розміру державного боргу та обсягу пов'язаних з обслуговуванням державного боргу видатків, визначених законом про Державний бюджет України на відповідний рік.

Емісія казначейських зобов'язань України є частиною бюджетного процесу і не підлягає регулюванню Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку.

Погашення та сплата доходу за казначейськими зобов'язаннями України гарантується доходами Державного бюджету України.

Казначейські зобов'язання України можуть бути:

- 1) довгостроковими – із строком обігу понад п'ять років;
- 2) середньостроковими – із строком обігу від одного до п'яти років;
- 3) короткостроковими – із строком обігу до одного року.

Емітентом казначейських зобов'язань України виступає держава в особі центрального органу виконавчої влади, уповноваженого на реалізацію державної бюджетної політики у сфері управління державним боргом та гарантованим державою боргом, відповідно до законодавства.

Казначейські зобов'язання України можуть бути іменними або на пред'явника.

Казначейські зобов'язання України розміщуються у паперовій або електронній формі.

У разі розміщення казначейських зобов'язань України у паперовій формі видається сертифікат.

Інвестиційний сертифікат – це цінний папір, емісія якого здійснюється компанією з управління активами пайового інвестиційного фонду та який посвідчує право власності власника такого цінного

папера на частку в пайовому інвестиційному фонді, а також інші права у встановлених законом випадках.

Емітентом інвестиційних сертифікатів є компанія з управління активами пайового інвестиційного фонду.

Опціонний сертифікат – це деривативний цінний папір, що посвідчує право його власника на придбання у його емітента (опціонний сертифікат на придбання) або на продаж його емітенту (опціонний сертифікат на продаж) базового активу за ціною, у строк та на інших умовах, визначених проспектом (рішенням про емісію цінних паперів) опціонних сертифікатів. Опціонний сертифікат може передбачати розрахунки між сторонами залежно від ціни базового активу без його придбання або продажу.

Опціонні сертифікати можуть існувати виключно в електронній формі.

Фондовий варант – це деривативний цінний папір, який надає його власнику право на придбання у строк та за ціною, визначеними проспектом (рішенням про емісію цінних паперів) фондових варантів, у емітента акцій або облігацій такого емітента, емісія яких буде здійснена у терміни, визначені проспектом (рішенням про емісію цінних паперів) фондових варантів. Погашення фондових варантів може відбуватися шляхом передачі власнику фондового варанта права власності на акції та/або облігації емітента або шляхом сплати їх вартості, визначеної у встановленому сторонами порядку.

Фондові варанти можуть існувати виключно в електронній формі.

Порядок реєстрації випуску та затвердження проспекту фондових варантів устанавлюється Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку.

Кредитна нота – це емісійний деривативний цінний папір, що посвідчує обов'язок емітента здійснювати виплату відсоткових доходів власнику такого цінного папера у розмірі та строки, встановлені проспектом (рішенням про емісію), погашення якого здійснюється шляхом сплати емітентом власнику номінальної вартості такого цінного папера, за умови, що не відбулася подія, пов'язана із платоспроможністю третьої особи, зазначеної у проспекті (рішенні про емісію).

У разі настання події, пов'язаної із платоспроможністю третьої особи, зазначеної у проспекті (рішенні про емісію), власник кре-

дитної ноти втрачає право на одержання відсоткових доходів, а емітент цінного папера зобов'язаний здійснити викуп кредитної ноти за ціною, що визначається в порядку, передбаченому проспектом (рішенням про емісію).

Подією, пов'язаною із платоспроможністю третьої особи, є:

- 1) банкрутство такої третьої особи;
- 2) встановлена у порядку, визначеному проспектом (рішенням про емісію) кредитної ноти, невплата або несвоєчасна виплата третьою особою грошового зобов'язання за договором позики, кредиту або іншим договором, передбаченим проспектом (рішенням про емісію) кредитної ноти;

- 3) проведення процедури фінансової реструктуризації щодо зобов'язання такої третьої особи у порядку, передбаченому законом.

Кредитні ноти можуть існувати виключно в електронній формі.

Депозитарна розписка – це іменний деривативний цінний папір, що посвідчує право його власника на отримання від емітента депозитарної розписки доходів, які будуть одержані емітентом депозитарної розписки за певною кількістю цінних паперів іноземного емітента, розміщених за межами України, власником яких є емітент депозитарної розписки і які є базовим активом депозитарної розписки, а також право вимагати реалізації емітентом депозитарної розписки всіх інших прав за цінними паперами, які є базовим активом депозитарної розписки, у тому числі права на управління емітентом цінних паперів, які є базовим активом депозитарної розписки, згідно з інструкціями власника депозитарної розписки.

Базовим активом одного випуску депозитарних розписок можуть виступати цінні папери іноземного емітента, що забезпечують їх власникові однакові права за такими цінними паперами.

Ощадний сертифікат банку – це цінний папір, який підтверджує суму вкладу, внесеного в банк, і права вкладника (власника сертифіката) на одержання після спливу встановленого строку суми вкладу та процентів, встановлених сертифікатом, у банку, який його видав.

Ощадний сертифікат банку є неемісійним цінним папером, що видається на певний строк (під проценти, передбачені умовами його видачі).

Ощадні сертифікати банків можуть бути виключно ордерними та існують виключно у паперовій формі.

Депозитний сертифікат банку – це цінний папір, який підтверджує суму вимоги до банку, що дорівнює номінальній вартості відповідного сертифіката, і права власника сертифіката на одержання після спливу встановленого строку номінальної вартості сертифіката та відсоткового доходу (якщо виплата відсоткового доходу передбачена сертифікатом) у банку, який здійснив його емісію.

Депозитний сертифікат банку є емісійним цінним папером. Емісія депозитних сертифікатів банку здійснюється на певний строк. Депозитний сертифікат банку може бути відсотковим або дисконтним.

Вексель – це цінний папір, який посвідчує безумовне грошове зобов'язання векселедавця або його наказ третій особі сплатити після настання строку платежу визначену суму власнику векселя (векселедержателю).

Векселі можуть бути прості або переказні та існують виключно у паперовій формі.

Особливості видачі та обігу векселів, здійснення операцій з векселями, погашення вексельних зобов'язань та стягнення за векселями визначаються Законом України «Про обіг векселів в Україні».

Особливості видачі, обігу, викупу, погашення та обліку заста-вних і порядок розкриття інформації щодо них визначаються Законом України «Про іпотеку».

Державний дериватив – це деривативний цінний папір, що розміщується державою на міжнародних ринках капіталу і підтверджує зобов'язання України відповідно до умов розміщення цього цінного папера здійснити виплати власнику цього цінного папера у разі досягнення певних показників валового внутрішнього продукту України, а також здійснити інші виплати.

Емісія державних деривативів є частиною бюджетного процесу і не підлягає регулюванню Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку.

Рішення про розміщення державних деривативів та умови їх розміщення приймаються згідно з Бюджетним кодексом України та законами України.

9.3. Державне регулювання ринків капіталу та організованих товарних ринків

Відповідно до Закону України «Про державне регулювання ринків капіталу та організованих товарних ринків» державне регулювання ринків капіталу та організованих товарних ринків це здійснення державою в особі Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку комплексних заходів щодо упорядкування, контролю, нагляду за ринками капіталу, регулювання правил функціонування організованих товарних ринків і провадження клірингової діяльності щодо правочинів, вчинених на таких ринках, а також заходів щодо запобігання і протидії зловживанням і порушенням на ринках капіталу та організованих товарних ринках.

Державне регулювання ринків капіталу та організованих товарних ринків здійснюється з метою:

- реалізації єдиної державної політики у сфері емісії (видачі) та обігу цінних паперів, укладення і виконання деривативних контрактів, вчинення правочинів щодо інших фінансових інструментів, а також організації діяльності професійних учасників організованих товарних ринків;
- створення умов для ефективної мобілізації та розміщення учасниками ринків капіталу фінансових ресурсів з урахуванням інтересів суспільства;
- забезпечення прозорості функціонування ринків капіталу, їх учасників та організованих товарних ринків;
- забезпечення рівних можливостей для доступу осіб, що мають намір провадити професійну діяльність на ринках капіталу та організованих товарних ринках, емітентів та інвесторів до ринків капіталу та організованих товарних ринків;
- гарантування прав власності на цінні папери;
- захисту прав учасників ринків капіталу (у тому числі споживачів фінансових послуг) щодо фінансових послуг, які надаються особами, які провадять професійну діяльність на ринку капіталу;
- інтеграції в європейський та світовий ринки капіталу;
- дотримання учасниками ринків капіталу та організованих товарних ринків вимог актів законодавства;
- запобігання монополізації та створення умов розвитку добросовісної конкуренції на ринках капіталу та організованих товарних ринках;

- контролю за прозорістю та відкритістю ринків капіталу та організованих товарних ринків.

Державне регулювання ринків капіталу та організованих товарних ринків здійснюється у випадках і в межах, встановлених законом, у таких формах:

- прийняття актів законодавства з питань діяльності учасників ринків капіталу та організованих товарних ринків;

- провадження нагляду, здійснення регулювання та контролю щодо реалізації прав та виконання обов'язків учасниками ринків капіталу та організованих товарних ринків;

- регулювання емісії (видачі), обігу, викупу та погашення цінних паперів, укладення і виконання деривативних контрактів та вчинення і виконання правочинів щодо інших фінансових інструментів;

- видача ліцензій на провадження відповідного виду діяльності в межах професійної діяльності на ринках капіталу та організованих товарних ринках, а також забезпечення контролю за такою діяльністю;

- заборона здійснення професійної діяльності на ринках капіталу та організованих товарних ринках у разі відсутності ліцензії на відповідну діяльність або зупинення такої діяльності на певний строк (до одного року) відповідно до законодавства, а також притягнення до відповідальності за порушення правил здійснення такої діяльності згідно із законом;

- реєстрація випусків цінних паперів, звітів про результати емісії цінних паперів та затвердження проспектів цінних паперів;

- контроль за дотриманням емітентами порядку реєстрації випуску цінних паперів, звіту про результати емісії цінних паперів та затвердження проспекту цінних паперів;

- створення системи захисту прав інвесторів у фінансові інструменти і контролю за дотриманням цих прав емітентами цінних паперів та особами, які провадять професійну діяльність на ринках капіталу;

- контроль за достовірністю та повнотою розкриття інформації емітентами та особами, які провадять професійну діяльність на ринках капіталу та організованих товарних ринках;

- встановлення правил і стандартів здійснення операцій на ринках капіталу та організованих товарних ринках, а також провадження контролю за дотриманням таких правил і стандартів;

- пруденційний нагляд за професійними учасниками ринків капіталу та організованих товарних ринків у межах діяльності, яка провадиться такими учасниками на підставі виданої Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку ліцензії;

- реєстрація специфікацій деривативних контрактів, які укладаються на організованому ринку деривативних контрактів;

- контроль за діяльністю осіб, які провадять діяльність, пов'язану з ринками капіталу та організованими товарними ринками;

- проведення інших заходів відповідно до закону.

Принцип мовчазної згоди не застосовується при здійсненні державного регулювання ринку цінних паперів Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку лише у встановлених законом випадках.

Діяльність на ринках капіталу та організованих товарних ринках, що підлягає ліцензуванню.

Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку у встановленому нею порядку в межах відповідних видів професійної діяльності на ринках капіталу видає ліцензії на такі види діяльності:

- 1) субброкерська діяльність;
- 2) брокерська діяльність;
- 3) дилерська діяльність;
- 4) діяльність з управління портфелем фінансових інструментів;

- 5) інвестиційне консультування;

- 6) андеррайтинг;

- 7) діяльність з розміщення з наданням гарантії;

- 8) діяльність з розміщення без надання гарантії;

- 9) діяльність з організації торгівлі цінними паперами на регульованому фондовому ринку;

- 10) діяльність з організації укладення деривативних контрактів на регульованому ринку деривативних контрактів;

- 11) діяльність з організації торгівлі інструментами грошового ринку на регульованому грошовому ринку;

- 12) діяльність з організації торгівлі цінними паперами на фондовому багатосторонньому торговельному майданчику;

- 13) діяльність з організації укладення деривативних контрактів на багатосторонньому торговельному майданчику деривативних контрактів;

14) діяльність з організації торгівлі облігаціями на організованому торговельному майданчику облігацій;

15) діяльність з організації укладення деривативних контрактів на організованому торговельному майданчику деривативних контрактів;

16) діяльність з управління активами;

17) діяльність з управління іпотечним покриттям;

18) депозитарна діяльність депозитарної установи;

19) діяльність із зберігання активів інститутів спільного інвестування;

20) діяльність із зберігання активів пенсійних фондів;

21) клірингова діяльність з визначення зобов'язань;

22) клірингова діяльність центрального контрагента;

23) діяльність з управління майном для фінансування об'єктів будівництва та/або здійснення операцій з нерухомістю;

24) діяльність з надання послуг у накопичувальній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування;

25) діяльність з адміністрування недержавних пенсійних фондів.

Органи, що здійснюють державне регулювання ринку цінних паперів

Державне регулювання ринку цінних паперів здійснює Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку. Інші державні органи здійснюють контроль за діяльністю учасників ринку цінних паперів у межах своїх повноважень, визначених чинним законодавством.

З метою забезпечення державного регулювання ринків капіталу та організованих товарних ринків Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку створює комплексну інформаційну систему (KIC) як інтегровану систему, складові (підсистеми) якої забезпечують, зокрема, здійснення Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку нагляду за діяльністю учасників ринків капіталу та організованих товарних ринків, надання нею послуг (у тому числі електронних), пов'язаних із здійсненням державного регулювання ринків капіталу та організованих товарних ринків, фізичним та юридичним особам, а також розкриття інформації учасниками ринків капіталу та професійними учасниками організованих товарних ринків.

Порядок функціонування КІС встановлюється Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку. Доступ учасників ринків капіталу та професійних учасників організованих товарних ринків до КІС здійснюється на безоплатній основі.

Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку (НКЦПФР) є державним колегіальним органом, підпорядкованим Президенту України, підзвітним Верховній Раді України.

Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку складається з Комісії як колегіального органу та центрального апарату.

Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку може утворювати територіальні органи у випадках, передбачених у положенні про Національну комісію з цінних паперів та фондового ринку.

Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку здійснює повноваження через центральний апарат і свої територіальні органи.

Голова, члени Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, керівні працівники та спеціалісти центрального апарату і відповідних територіальних органів є державними службовцями.

Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку як колегіальний орган утворюється у складі Голови Комісії та шести членів Комісії.

Голова та члени Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку призначаються на посади та звільняються з посад Президентом України шляхом видання відповідного указу.

Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку є правомочною з моменту призначення більше половини її загального кількісного складу.

Основною формою роботи Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку як колегіального органу є засідання.

Головою та членом Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку можуть бути громадяни України, які мають повну вищу (профільну, економічну або юридичну) освіту, досвід роботи на керівних посадах не менше трьох років упродовж останніх десяти років.

Голова та член Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку не можуть бути власниками корпоративних прав професійних учасників фондового ринку.

Строк повноважень Голови та членів Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку становить шість років. Одна й та ж особа не може бути Головою та/або членом Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку більше двох строків підряд.

Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку розробляє програми розвитку фондового ринку, які затверджуються Президентом України.

Основними завданнями Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку є:

1) формування та забезпечення реалізації єдиної державної політики щодо розвитку та функціонування ринків капіталу та організованих товарних ринків в Україні, сприяння адаптації національних ринків капіталу до міжнародних стандартів;

2) координація діяльності державних органів з питань функціонування в Україні ринків капіталу та організованих товарних ринків;

3) здійснення державного регулювання та контролю за емісією (видачею) і обігом цінних паперів, укладенням і виконанням деривативних контрактів і вчиненням та виконанням правочинів щодо інших фінансових інструментів на організованих ринках, а також у сфері спільного інвестування тощо.

Контрольні питання

1. Дайте характеристику учасників ринків капіталу та організованих товарних ринків

2. Назвіть види цінних паперів

3. Дайте характеристику форм державного регулювання ринку цінних паперів

4. Охарактеризуйте органи, що здійснюють державне регулювання ринку цінних паперів

Рекомендовані нормативно-правові акти та література для підготовки до семінарського заняття, написання доповідей

Основні нормативно-правові акти

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. Про державне регулювання ринків капіталу та організованих товарних ринків: Закон України від 30.10.1996 р. № 448/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/448/96-%D0%B2%D1%80>
3. Про ринки капіталу та організовані товарні ринки: Закон України від 23.02.2006 р. № 3480-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/3480-15>
4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення залучення інвестицій та запровадження нових фінансових інструментів : Закон України від 19.06.2020 р. № 738-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/738-20>
5. Про санкції : Закон України від 14.08.2014 р. № 1644-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1644-18>
6. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15>

Додаткова література

1. Варцаба В. І. Сучасне банківництво: теорія і практика: навчальний посібник; Міністерство освіти і науки України, Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет». Ужгород: Говерла, 2018. 363 с.
2. Голуб Г. М. Банківське право: навчальний посібник. Укоопспілка, Львівська комерційна академія Львів: Видавництво Львівської комерційної академії, 2016. 231 с.
3. Регурецька О. В. Банківське право: навчальний посібник; Міністерство освіти та науки України, Київський національний торговельно-економічний університет Київ: Київський національний торговельно-економічний університет, 2010. 267 с.
4. Фомін Г. Ф. Банківське право України: навчальний посібник; Міністерство внутрішніх справ України, Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків: Вид. Харківського національного університету внутрішніх справ, 2008. 359 с.

Розділ 10

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА НАЦІОНАЛЬНОГО ВАЛЮТНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

10.1. Правові засади здійснення валютних операцій

Складовою частиною грошової системи країни є національна валютна система.

Валютна система – це форма організації валютних відносин. Під валютним регулюванням слід розуміти діяльність держави в особі уповноважених нею органів (органів валютного регулювання і контролю) із застосування адміністративних та економічних методів впливу на учасників валютних правовідносин щодо здійснення валютної політики в державі.

На національному рівні валютне регулювання здійснюється на базі принципів і методів, які визначаються МВФ та регіональними союзами, до яких входять окремі країни.

Валютну систему можна охарактеризувати як форму організації валютних відносин. Валютна система прямо пов'язана з типом економічної системи. В економічній теорії виділяють адміністративно-командний та ринковий типи економічної системи.

Розрізняють світову, регіональну та національну валютну системи. Світова валютна система розвивається на регіональному та глобальносвітовому рівнях. У свою чергу, регіональні, світові та національні валютні системи активно взаємодіють між собою, утворюючи єдину цілісну систему міжнародних валютних відносин.

Світова валютна система – це сукупність способів, інструментів і міждержавних органів, за допомогою яких здійснюється взаємний платіжно-розрахунковий оборот у рамках світового господарства; вона є формою організації міжнародних валютних (грошових) відносин, що історично склалася і закріплена міжнародною домов-

леністю. Іншими словами, світова валютна система є функціональною формою організації валютних відносин на рівні міждержавних зв'язків.

Світова валютна система містить такі елементи:

Світові гроші – виступають носієм міжнародних валютно-грошових відносин і приймаються кожною державою як еквівалент вивезеного з неї багатства.

Валютний курс – це мінова вартість національних грошей однієї держави, виражена в грошових одиницях іншої держави.

Валютні ринки – це офіційні центри, де відбувається купівля-продаж іноземних валют на основі попиту і пропозиції.

Національна валютна система – це форма організації економічних відносин держави, за допомогою яких здійснюються міжнародні розрахунки, утворюються та використовуються валютні кошти всередині держави.

До елементів національної валютної системи можна віднести:

- валютні відносини;
- суб'єктів валютних відносин;
- об'єкт валютних відносин;
- інститути, які здійснюють обслуговування обігу валюти та валютних цінностей (валютні ринки);
- режим курсу національної валюти;
- валютні обмеження;
- правове регулювання міжнародних розрахунків;
- регулювання міжнародної ліквідності країни.

Закон України «Про валюту та валютні операції» № 2473-VIII від 21 червня 2018 року набув чинності 7 липня 2018 року та введений в дію 7 лютого 2019 року. Прийняття Закону є першою спробою внести суттєві зміни в порядок українського валютного регулювання з часу прийняття в 1993 році Декрету Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання та валютного контролю». Закон спрямований на істотну оптимізацію регулювання валютних операцій шляхом заміни обмежувального режиму ліцензування на обов'язок інформування в окремих випадках. Основним принципом, на якому ґрунтуються положення Закону, є «дозволено все, що прямо не заборонено законодавством».

Закон скасовує всі види індивідуальних ліцензій, які видаються Національним банком України, в тому числі ліцензій на здійснення інвестицій за кордон, а також спеціальні санкції, пов'язані з

тимчасовим обмеженням на проведення українськими резидентами зовнішньоекономічних операцій з нерезидентами у зв'язку з порушенням експортно-імпортних правил.

Разом із веденням в дію Закону України «Про валюту та валютні операції» Національний банк прийняв 8 основних постанов затверджених Правлінням Національного банку, які є основою для нової ліберальної системи валютного регулювання. Норми цих документів спрямовані на дерегуляцію інвестицій, спрощення проведення транскордонних операцій з валютними цінностями і розширення переліку доступних валютних операцій. Зокрема, це такі постанови Правління Національного банку:

1) «Про затвердження Положення про структуру валютного ринку України, умови та порядок торгівлі іноземною валютою та банківськими металами на валютному ринку України» від 02 січня 2019 року № 1;

2) «Про затвердження Положення про здійснення операцій із валютними цінностями» від 02 січня 2019 року № 2;

3) «Про затвердження Положення про транскордонне переміщення валютних цінностей» від 02 січня 2019 року № 3;

4) «Про затвердження Положення про перелік заходів захисту, порядок та критерії їх запровадження, подовження та дострокового припинення» від 02 січня 2019 року № 4;

5) «Про затвердження Положення про заходи захисту та визначення порядку здійснення окремих операцій в іноземній валюті» від 02 січня 2019 року № 5;

6) «Про затвердження Положення про порядок надання банками Національному банку України інформації щодо договорів, які передбачають виконання резидентами боргових зобов'язань перед нерезидентами-кредиторами за залученими резидентами кредитами, позиками» від 02 січня 2019 року № 6;

7) «Про затвердження Інструкції про порядок валютного нагляду банків за дотриманням резидентами граничних строків розрахунків за операціями з експорту та імпорту товарів» від 02 січня 2019 року № 7;

8) «Про затвердження Положення про порядок здійснення уповноваженими установами аналізу та перевірки документів (інформації) про валютні операції» від 02 січня 2019 року № 8.

В рамках нової системи валютного регулювання Національний банк також здійснює перехід від системи тотального валютного

контролю за кожною операцією до валютного нагляду, побудованого за принципом «більше ризиків – більше уваги, менше ризиків – менше уваги».

Отже, Закон України «Про валюту і валютні операції» визначає правові засади здійснення валютних операцій, валютного регулювання та валютного нагляду, права та обов'язки суб'єктів валютних операцій і уповноважених установ та встановлює відповідальність за порушення ними валютного законодавства.

Валютна операція – операція, що має хоча б одну з таких ознак:

- а) операція, пов'язана з переходом права власності на валютні цінності та (або) права вимоги і пов'язаних з цим зобов'язань, предметом яких є валютні цінності, між резидентами, нерезидентами, а також резидентами і нерезидентами, крім операцій, що здійснюються між резидентами, якщо такими валютними цінностями є національна валюта;

- б) торгівля валютними цінностями;

- в) транскордонний переказ валютних цінностей та транскордонне переміщення валютних цінностей.

Валютне регулювання – діяльність Національного банку України та в установлених цим Законом випадках Кабінету Міністрів України, спрямована на регламентацію здійснення валютних операцій суб'єктами валютних операцій і уповноваженими установами;

Валютний нагляд – система заходів, спрямованих на забезпечення дотримання суб'єктами валютних операцій і уповноваженими установами валютного законодавства;

Валютні цінності – національна валюта (гривня), іноземна валюта та банківські метали.

Положення про структуру валютного ринку України, умови та порядок торгівлі іноземною валютою та банківськими металами на валютному ринку України встановлює структуру валютного ринку України, загальний порядок та умови торгівлі іноземною валютою та банківськими металами на валютному ринку України.

Також, в даному Положенні визначено поняття :

- міжнародний валютний ринок – це сукупність відносин у сфері торгівлі іноземною валютою та банківськими металами за межами України між банками та іноземними контрагентами, між іноземними контрагентами;

- валютний ринок України – це сукупність відносин у сфері торгівлі валютними цінностями в Україні між суб'єктами валютного ринку України, між суб'єктами ринку та їх клієнтами (уключаючи банки-нерезиденти), між суб'єктами ринку і Національним банком України, а також між Національним банком і його клієнтами, у яких суб'єкти ринку або Національний банк є стороною договору з купівлі, продажу або обміну валютних цінностей.

Суб'єктами валютного ринку є:

- 1) банки, що отримали банківську ліцензію;
- 2) небанківські фінансові установи, що отримали ліцензію;
- 3) оператори поштового зв'язку, що отримали ліцензію.

Торгівлю іноземною валютою та/або банківськими металами на валютному ринку України дозволяється здійснювати виключно Національному банку та суб'єктам ринку або через таких суб'єктів.

Національний банк визначає структуру валютного ринку України та організовує торгівлю валютними цінностями на ньому відповідно до валютного законодавства.

Положення про здійснення операцій із валютними цінностями встановлює:

- порядок здійснення валютних операцій із купівлі, продажу, обміну безготівкової іноземної валюти/банківських металів без фізичної поставки та оформлення і подання суб'єктами валютних операцій до банку заяв про купівлю або продаж іноземної валюти або банківських металів, їх виконання;

- порядок та особливості проведення операцій із торгівлі банківськими металами з фізичною поставкою та валютно-обмінних операцій;

- порядок проведення розрахунків за валютними операціями;

- порядок проведення операцій із переказу іноземної валюти;

- порядок проведення розрахунків за валютними операціями з використанням готівкової іноземної валюти.

Зокрема, п. 27 Положення про здійснення операцій із валютними цінностями встановлено, що усі розрахунки на території України проводяться виключно у гривнях, крім розрахунків за:

1) операціями, зазначеними в ч. 2 ст. 5 Закону України «Про валюту і валютні операції» від 21.06.2018 р. № 2473-VIII, а саме:

а) операціями зі здійснення іноземних інвестицій та повернення іноземному інвестору прибутків, доходів (у тому числі дивідендів) та інших коштів, одержаних на законних підставах у результаті здійснення іноземних інвестицій;

б) операціями банків з надання банківських та інших фінансових послуг на підставі банківської ліцензії;

в) операціями з надання фінансових послуг, визначених пунктами 1 - 5 частини другої та частиною третьою статті 9 цього Закону, що надаються небанківськими фінансовими установами та операторами поштового зв'язку, які мають ліцензію Національного банку України на здійснення валютних операцій;

г) операціями з розміщення, виплати грошового доходу та погашення облігацій, казначейських зобов'язань України, номінованих в іноземній валюті, якщо це передбачено проспектом цінних паперів (умовами їх розміщення);

д) операціями з купівлі-продажу державних цінних паперів, номінованих в іноземній валюті, якщо ініціатором або отримувачем за такою валютною операцією є банк;

е) іншими операціями, визначеними Митним кодексом України та (або) нормативно-правовими актами Національного банку України.

Розрахунки за операціями, визначеними цією частиною, можуть проводитися в іноземній валюті, у гривні, а також у банківських металах.

2) операціями, які здійснюються міжнародними фінансовими організаціями або на їх користь, якщо Україна є членом такої міжнародної фінансової організації;

3) операціями у випадках, передбачених міжнародним договором України.

Відповідно до Положення про здійснення операцій із валютними цінностями виділяють :

- поточні валютні операції (оплата фізичними особами лікування в медичних закладах в іноземній державі, а також оплата транспортування хворих на лікування за кордоном; оплата фізичними особами навчання і стажування в навчальних закладах в іноземній державі, витрат пов'язаних із ними; оплата витрат, пов'язаних із від'їздом таких осіб за кордон; операції фізичних осіб у разі оформлення виїзду таких осіб за кордон на постійне місце проживання; та інші);

- валютні операції, пов'язані із рухом капіталу (операції, пов'язані з наданням та отриманням резидентами позик і кредитів; операції, пов'язані з виконанням зобов'язань за гарантіями, поруками та заставою; операції зі здійснення іноземних інвестицій в Україну; операції зі здійснення резидентами інвестицій за кордон; операції, пов'язані з виконанням зобов'язань за договорами страхування життя; та інші).

У розрахунках між резидентами і нерезидентами за поточними торговельними операціями та операціями, пов'язаними з рухом капіталу (крім операцій зі здійснення іноземних інвестицій та повернення іноземному інвестору прибутків, доходів (уключаючи дивіденди) та інших коштів, одержаних на законних підставах у результаті здійснення іноземних інвестицій), використовуються як засіб платежу іноземна валюта і гривня.

Розрахунки за операціями зі здійснення іноземних інвестицій та повернення іноземним інвесторам прибутків, доходів (уключаючи дивіденди) та інших коштів, одержаних у результаті здійснення іноземних інвестицій, проводяться у гривнях та/або іноземній валюті 1 та/або 2 групи Класифікатора іноземних валют та банківських металів. («Про затвердження Класифікатора іноземних валют та банківських металів» Постанова Правління Національного банку України від 04.02.1998 року № 34).

Нерезиденти можуть проводити розрахунки в іноземній валюті та/або гривнях за правочинами з іншими нерезидентами з використанням власних рахунків, відкритих в Україні, а також здійснювати перекази між власними рахунками.

Забороняється на території України:

1) здійснювати розрахунки за валютними операціями з використанням готівкової іноземної валюти та банківських металів як платіжного засобу (за винятком випадків сплати процентів (відсотків) за вкладами (депозитами) або кредитами (позиками) в іноземній валюті або банківських металах);

2) використовувати як заставу готівкову іноземну валюту і банківські метали (за винятком операцій із застави майнових прав на кошти в іноземній валюті та/або банківських металах, які знаходяться на рахунках у банках).

10.2. Валютний нагляд

Валютний нагляд це система заходів, спрямованих на забезпечення дотримання суб'єктами валютних операцій і уповноваженими установами валютного законодавства.

Основні засади здійснення Національним банком та уповноваженими установами валютного нагляду в Україні, підстави та порядок застосування Національним банком до уповноважених установ заходів впливу за порушення вимог валютного законодавства визначає Положення про валютний нагляд від 03.01.2019 р. № 13.

Відповідно до даного Положення валютний нагляд за уповноваженими установами це нагляд, що здійснюється Національним банком за уповноваженими установами, їх структурними підрозділами, уключаючи проведення виїзних перевірок та здійснення безвиїзного нагляду, з урахуванням ризик-орієнтованого підходу з метою забезпечення дотримання уповноваженими установами валютного законодавства та встановлення відповідності здійснюваних валютних операцій валютному законодавству України.

Валютний нагляд в Україні здійснюється органами валютного нагляду та агентами валютного нагляду з метою встановлення відповідності здійснюваних валютних операцій валютному законодавству з урахуванням ризик-орієнтованого підходу.

Залежно від змісту й обсягу прав та обов'язків суб'єктів валютного нагляду можна виділити дві їх категорії:

- 1) контролюючі;
- 2) підконтрольні.

До контролюючих суб'єктів слід відносити спеціальні органи та агентів валютного нагляду, які наділені відповідною компетенцією у сфері валютного нагляду. Підконтрольними суб'єктами валютного нагляду є ті суб'єкти, діяльність яких підпадає під валютний нагляд.

Органами валютного нагляду є Національний банк України та центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику. Органи валютного нагляду в межах своєї компетенції здійснюють нагляд за дотриманням резидентами та нерезидентами валютного законодавства.

Національний банк України у визначеному ним порядку здійснює валютний нагляд за уповноваженими установами.

Національний банк організовує та здійснює валютний нагляд за уповноваженими установами шляхом проведення виїзних перевірок та безвиїзного нагляду в порядку, визначеному нормативно-правовим актом Національного банку з питань організації та здійснення нагляду у сфері фінансового моніторингу, валютного нагляду, нагляду з питань реалізації і моніторингу ефективності персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій), та застосування до них у разі виявлення порушень валютного законодавства заходів впливу, адекватних цим порушенням.

Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику, здійснює валютний нагляд за дотриманням резидентами (крім уповноважених установ) та нерезидентами вимог валютного законодавства.

Уповноважені установи є агентами валютного нагляду, підзвітними Національному банку України.

Відповідно до Положення про валютний нагляд від 03.01.2019 р. № 13 уповноважена установа – це банк, філія іноземного банку, небанківська фінансова установа, оператор поштового зв'язку, який (яка) отримав (отримала) банківську ліцензію або ліцензію.

Уповноважена установа як агент валютного нагляду здійснює нагляд за дотриманням валютного законодавства резидентами та нерезидентами під час проведення операцій через цю установу. Цей нагляд полягає в установленні уповноваженою установою відповідності валютних операцій її клієнтів (резидентів і нерезидентів) вимогам валютного законодавства України, запобіганні уповноваженою установою проведенню її клієнтами через цю установу валютних операцій, що не відповідають вимогам валютного законодавства, та/або своєчасному інформуванні уповноваженою установою Національного банку у випадках і в порядку, установлених законодавством України, уключаючи нормативно-правові акти Національного банку, про валютні операції, що не відповідають вимогам валютного законодавства.

Уповноважені установи під час проведення ними валютних операцій, крім валютних операцій, пов'язаних з експортом та імпортом товару на суму, що є меншою за розмір, передбачений статтею 20 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення»,

(Стаття 20. Порогові фінансові операції 1. Фінансові операції є пороговими, якщо сума, на яку здійснюється кожна із них, дорівнює чи перевищує 400 тисяч гривень (для суб'єктів господарювання, які проводять лотереї та/або азартні ігри, – 55 тисяч гривень) або дорівнює чи перевищує суму в іноземній валюті, банківських металах, інших активах, еквівалентну за офіційним курсом гривні до іноземних валют і банківських металів 400 тисяч гривень на момент проведення фінансової операції (для суб'єктів господарювання, які проводять лотереї та/або азартні ігри, – 55 тисяч гривень)) здійснюють безпосередній нагляд за виконанням вимог валютного законодавства резидентами (крім інших уповноважених установ) та нерезидентами, що здійснюють валютні операції через ці уповноважені установи.

Агенти валютного нагляду мають право вимагати у суб'єктів валютних операцій документи, пов'язані із здійсненням валютних операцій, а суб'єкти валютних операцій зобов'язані надавати такі документи на вимогу агентів валютного нагляду у визначений ними строк.

Органи валютного нагляду мають право проводити перевірки з питань дотримання вимог валютного законодавства визначеними частинами п'ятою і шостою цієї статті суб'єктами здійснення таких операцій. Під час проведення перевірок з питань дотримання вимог валютного законодавства органи валютного нагляду мають право вимагати від агентів валютного нагляду та інших осіб, які є об'єктом таких перевірок, надання доступу до систем автоматизації валютних операцій, підтвердних документів та іншої інформації про валютні операції, а також пояснень щодо проведених валютних операцій, а агенти валютного нагляду та інші особи, які є об'єктом таких перевірок, зобов'язані безоплатно надавати відповідний доступ, пояснення, документи та іншу інформацію.

Інформація про банки та (або) клієнтів банків, що збирається під час здійснення валютного нагляду за банками, становить банківську таємницю.

Інформація про небанківські фінансові установи та операторів поштового зв'язку, а також їхніх клієнтів, що збирається під час здійснення валютного нагляду за небанківськими фінансовими установами та операторами поштового зв'язку, які отримали ліцензію Національного банку України на здійснення валютних операцій, є інформацією з обмеженим доступом.

У разі виявлення порушень валютного законодавства органи валютного нагляду мають право вимагати від агентів валютного нагляду та інших осіб, які є об'єктом таких перевірок і допустили такі порушення, дотримання вимог валютного законодавства та застосувати заходи впливу, передбачені законом.

У разі виявлення агентом валютного нагляду порушення суб'єктом валютної операції валютного законодавства агент валютного нагляду запобігає проведенню такої валютної операції та інформує про таку валютну операцію орган валютного нагляду у порядку, встановленому Національним банком України.

Органи валютного нагляду обмінюються інформацією щодо виявлених порушень валютного законодавства, отриманою ними під час здійснення валютного нагляду, з метою реалізації повноважень у сфері валютного регулювання та нагляду.

Органи валютного нагляду та агенти валютного нагляду, їх посадові особи зобов'язані в порядку, передбаченому законодавством України, запобігати розголошенню комерційної таємниці та іншої інформації, доступ до якої відповідно до законодавства України є обмеженим та яка стала їм відомою під час здійснення ними своїх повноважень. За розголошення такої інформації органи валютного нагляду та агенти валютного нагляду, їх посадові особи несуть відповідальність, передбачену законодавством України.

За невиконання обов'язків, встановлених цим Законом, а також за порушення прав резидентів та нерезидентів органи валютного нагляду та агенти валютного нагляду, їх посадові особи несуть відповідальність, передбачену законодавством України.

Статтею 44 Закону України «Про Національний банк України» передбачено, що до компетенції Національного банку України у сфері валютного регулювання та нагляду належать:

- 1) видання нормативно-правових актів щодо ведення валютних операцій;
- 2) видача, переоформлення, зупинення, поновлення, відкликання (анулювання) ліцензій на здійснення валютних операцій, здійснення валютного нагляду відповідно до Закону України «Про валюту і валютні операції»;
- 3) встановлення лімітів відкритої валютної позиції для банків та інших установ, що купують та продають іноземну валюту;
- 4) запровадження заходів захисту відповідно до Закону України «Про валюту і валютні операції»;

5) застосовування за порушення вимог валютного законодавства заходів впливу до уповноважених установ.

10.3. Відповідальність за порушення валютного законодавства

Закон України «Про валюту і валютні операції», зокрема, стаття 14 визначає особливості та види відповідальності за порушення вимог валютного законодавства.

За порушення вимог валютного законодавства (крім порушення строків за операціями з експорту та імпорту товарів, відповідальність за яке встановлюється згідно із статтею 13 цього Закону) можуть бути застосовані:

1. До банків – заходи впливу згідно із ст. 73 Законом України «Про банки і банківську діяльність»:

- письмове застереження;
- скликання загальних зборів учасників, ради банку, правління банку;
- укладення письмової угоди з банком, за якою банк зобов'язується сплатити визначене грошове зобов'язання та вжити заходів для усунення та/або недопущення в подальшій діяльності порушень, поліпшення фінансового стану банку, підвищення ефективності функціонування системи управління ризиками тощо. За невиконання або неналежне виконання банком умов письмової угоди Національний банк України має право застосувати інші заходи впливу, передбачені цією частиною;
- зупинення виплати дивідендів чи розподілу капіталу в будь-якій іншій формі;
- обмеження, зупинення чи припинення здійснення окремих видів здійснюваних банком операцій, у тому числі операцій із пов'язаними з банком особами;
- заборона надання бланкових кредитів;
- накладення штрафів на: банк, власників істотної участі у банку, особу, яка набула або збільшила істотну участь у банку з порушенням вимог;
- тимчасова, до усунення порушення, заборона використання власником істотної участі у банку права голосу (тимчасова заборона права голосу);

- вимога до власника істотної участі у банку про відчуження акцій (паїв) банку у випадках, передбачених цим Законом;
- відсторонення посадової особи банку від посади;
- віднесення банку до категорії проблемних або неплатоспроможних;
- відкликання банківської ліцензії та ліквідація банку.

2) До уповноважених установ (крім банків) – такі заходи впливу:

- а) письмове застереження;
- б) обмеження, зупинення чи припинення здійснення окремих видів валютних операцій;
- в) штрафні санкції;
- г) зупинення або відкликання (анулювання) ліцензії на здійснення валютних операцій.

3) До юридичних осіб (крім уповноважених установ) - заходи впливу у вигляді штрафних санкцій.

4) До фізичних осіб, посадових осіб уповноважених установ, посадових осіб юридичних осіб – заходи впливу у вигляді штрафів, передбачені Кодексом України про адміністративні правопорушення.

Національний банк України має право адекватно вчиненому порушенню застосувати до уповноважених установ передбачені пунктами 1 і 2 частини першої 14 статті заходи впливу.

Національний банк України має право застосувати до уповноважених установ (крім банків) заходи впливу у вигляді штрафних санкцій у розмірі не більш як 20 відсотків суми власного капіталу відповідної уповноваженої установи.

Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику, має право адекватно вчиненому порушенню застосувати до юридичних осіб (крім уповноважених установ) захід впливу у вигляді штрафних санкцій у розмірі до 100 відсотків суми операцій, проведеної з порушенням валютного законодавства.

Стаття 15. Порядок застосування заходів впливу за порушення вимог валютного законодавства

1. Порядок застосування заходів впливу, передбачених статтею 14 Закону України «Про валюту і валютні операції», у тому числі розмір штрафних санкцій, встановлюється:

- до уповноважених установ – Національним банком України;

- до юридичних осіб (крім уповноважених установ) – Кабінетом Міністрів України.

Порядок застосування заходів впливу до фізичних осіб, посадових осіб уповноважених установ, посадових осіб юридичних осіб визначається Кодексом України про адміністративні правопорушення.

Заходи впливу можуть бути застосовані протягом шести місяців з дня виявлення порушення, але не пізніше ніж через три роки з дня його вчинення.

За кожне порушення вимог валютного законодавства може бути застосований тільки один із заходів впливу, передбачений законом.

Рішення Національного банку України про застосування заходу впливу у вигляді штрафних санкцій є виконавчим документом та набирає законної сили з дня його прийняття.

Суми стягнених штрафних санкцій спрямовуються до державного бюджету.

Контрольні питання

1. Дайте визначення валютних операцій, валютних цінностей та валютного нагляду
2. Охарактеризуйте органи, які здійснюють валютний нагляд
3. Назвіть види відповідальності за порушення вимог валютного законодавства
4. Охарактеризуйте порядок застосування заходів впливу за порушення вимог валютного законодавства

Рекомендовані нормативно-правові акти та література для підготовки до семінарського заняття, написання доповідей

Основні нормативно-правові акти

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. Про валюту і валютні операції: Закон України від 21.06.2018 р. № 2473-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2473-19>

3. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/2121-14/sp:max25/ed20150401/stru>
4. Про Національний банк України: Закон України від 20.05.1999 р. № 679-XIV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/679-14>
5. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984 р. № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>
6. Положення про структуру валютного ринку України, умови та порядок торгівлі іноземною валютою та банківськими металами на валютному ринку України: Постанова Правління Національного банку України від 02.01.2019 р. № 1. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0001500-19#Text
7. Положення про здійснення операцій із валютними цінностями : Постанова Правління Національного банку України від 02.01.2019 р. № 2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002500-19#Text>

Додаткова література

1. Банківська система: навчальний посібник / О. І. Береславська ... та ін.; за загальною редакцією О. І. Береславської; Державна фіскальна служба України, Університет державної фіскальної служби України. Ірпінь: Університет ДФС України, 2018. 485 с.
2. Варцаба В. І. Сучасне банківництво: теорія і практика: навчальний посібник; Міністерство освіти і науки України, Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет». Ужгород: Говерла, 2018. 363 с.
3. Голуб Г. М. Банківське право: навчальний посібник. Укоопспілка, Львівська комерційна академія Львів: Видавництво Львівської комерційної академії, 2016. 231 с.
4. Качан О. О. Банківське право: навч. посіб. Національна академія внутрішніх справ України. К.: Школа, 2004. 320 с.
5. Регурецька О. В. Банківське право: навчальний посібник; Міністерство освіти та науки України, Київський національний торговельно-економічний університет Київ: Київський національний торговельно-економічний університет, 2010. 267 с.
6. Фомін Г. Ф. Банківське право України: навчальний посібник; Міністерство внутрішніх справ України, Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків: Вид. Харківського національного університету внутрішніх справ, 2008. 359 с.

Розділ 11

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ БАНКІВСЬКОЇ ТАЄМНИЦІ

11.1. Поняття та правове регулювання банківської таємниці

Для стабільного та ефективного функціонування банківської системи держава створює умови та надає гарантії зайняття банківською діяльністю. Однією з таких гарантій є банківська таємниця.

Банківська таємниця є різновидом комерційної таємниці.

Поняття комерційної таємниці наведене в ст. 505 Цивільного кодексу України: комерційною таємницею є інформація, яка є секретною в тому розумінні, що вона загалом чи в певній формі та сукупності її складників є невідомою та не є легкодоступною для осіб, які зазвичай мають справу з видом інформації, до якого вона належить, у зв'язку з цим має комерційну цінність та була предметом адекватних наявним обставинам заходів щодо збереження її секретності, вжитих особою, яка законно контролює цю інформацію.

Існує проблемне питання розмежування «банківської» і «комерційної» таємниці та відмежування їх від суміжних за значенням понять. Проте аналіз чинного законодавства дає нам можливість визначити принципові відмінності між банківською та комерційною таємницею.

1. Банківська таємниця належить до категорії таємної інформації в силу своєї назви, а комерційна – належить до конфіденційної.

2. На відміну від банківської таємниці, зміст та обсяг якої визначається лише законодавчо, перелік відомостей, що є комерційною таємницею, фізичні чи юридичні особи визначають на власний розсуд.

3. Банківську таємницю становлять чужі відомості, тобто відомості про клієнтів та кореспондентів банку, і тому банк не має права на свій розсуд розпоряджатися зазначеними відомостями без наданої на те згоди. У той же час відомості, що становлять комерційну таємницю, можуть перебувати у власності банку.

Банківська таємниця є надзвичайно важливим елементом відносин у банківській практиці.

За своїм змістом та значенням банківська таємниця є інформацією з обмеженим доступом, належний захист якої формує високий рівень довіри клієнтів до банків.

Науковці вважають, що банківська таємниця – це комплексний інститут, а сам термін припускає дві інтерпретації.

У вузькому розумінні банківська таємниця – це обов’язок банку зберігати в таємниці операції клієнтів від сторонніх осіб, насамперед конкурентів того чи іншого клієнта банку, операції, рахунки та вклади (депозити) своїх клієнтів і кореспондентів.

У широкому розумінні, це різновид службової таємниці, тобто конфіденційна інформація щодо клієнта, яка стала відома службовцю банку. Положення, присвячені основним засадам банківської таємниці, містяться як у загальному, так і у професійному банківському законодавстві.

Посягання на банківську таємницю почали здійснюватись практично одночасно з появою банків. Історики стверджують, що банківська таємниця як конфіденційність відомостей про вклади у банках має майже 300-літню історію. Вона народилася у Швейцарії, а з 1713 р. банківська таємниця вперше почала тлумачитись у зв’язку з гарантуванням недоторканності банківських вкладів.

Правове регулювання банківської таємниці визначається:

1. Цивільним кодексом України
2. Законом України «Про банки і банківську діяльність»
3. Законом України «Про Національний банк України»
4. Законом України «Про інформацію»
5. Правилами зберігання, захисту, використання та розкриття банківської таємниці

Основою правового регулювання банківської таємниці є стаття 60 Закону України «Про банки і банківську діяльність», яка визначає банківську таємницю як інформацію щодо діяльності та фінансового стану клієнта, яка стала відомою банку у процесі обслуговування клієнта та взаємовідносин з ним або стала відомою третім особам при наданні послуг банку або виконанні функцій, визначених законом, а також визначена у цій статті інформація про банк є банківською таємницею.

Правова охорона прав власника банківської таємниці починається з моменту укладення в письмовій формі договору між клієнтом, з одного боку, та банківською установою – з іншого. Внаслідок укладення договору між клієнтом і банком інформація, виключним носієм якої є особа, набуває виду документованої інформації та стає банківською таємницею. Власником цієї інформації залишається клієнт, а банківська установа, відповідно, виступає її утримувачем.

Після укладання договору власник банківської таємниці набуває таких прав :

1) на письмовий запит отримувати від банку довідки про свою банківську таємницю;

2) розпоряджатися відомостями, які становлять банківську таємницю, на свій розсуд (якщо це не суперечить зобов'язанням, що передбачені договором);

3) вимагати захисту банківської таємниці від Національного банку України та банку, з яким укладений договір, протягом строку її правової охорони;

4) вимагати від банку у разі розголошення ним банківської таємниці та порушення своїх прав відшкодування завданих збитків (частина 3 статті 1076 ЦК);

5) вимагати притягнення осіб, які винні в розголошенні банківської таємниці, до дисциплінарної, цивільно-правової або кримінальної відповідальності.

Водночас банківська установа в особі утримувача банківської таємниці після укладання договору з власником банківської таємниці набуває певних обов'язків, а саме:

1) банк зобов'язаний забезпечувати зберігання та захист інформації, яка містить банківську таємницю, з метою недопущення її незаконного розкриття і завдання внаслідок цього матеріальної чи моральної шкоди своїм вкладникам, кредиторам та іншим клієнтам;

2) банк зобов'язаний за погодженням із клієнтом відображати в договорах, що укладаються між банком і клієнтом, застереження щодо збереження банківської таємниці та відповідальності за її незаконне розголошення або використання;

3) банк зобов'язаний встановити та дотримуватись особливого порядку реєстрації, використання, зберігання та доступу до документів, що містять банківську таємницю;

4) банк у разі надходження до нього письмової вимоги про надання інформації, що містить банківську таємницю, зобов'язаний

розкрити цю інформацію або дати мотивовану відповідь про неможливість надання відповідної інформації протягом 10 робочих днів із дня отримання вимоги, якщо інші строки не встановлені законодавством України.

11.2. Порядок та обсяги розкриття банківської таємниці

Порядок та обсяги розкриття Національним банком України та банками інформації, яка містить банківську таємницю, визначаються Цивільним кодексом України, Законом України «Про банки і банківську діяльність» та Правилами зберігання, захисту, використання та розкриття банківської таємниці.

Цивільний кодекс України, стаття 1076. Банківська таємниця.

1. Банк гарантує таємницю банківського рахунка, операцій за рахунком і відомостей про клієнта.

Відомості про операції та рахунки можуть бути надані тільки самим клієнтам або їхнім представникам. Іншим особам, у тому числі органам державної влади, їхнім посадовим і службовим особам, такі відомості можуть бути надані виключно у випадках та в порядку, встановлених законом про банки і банківську діяльність.

2. У разі розголошення банком відомостей, що становлять банківську таємницю, клієнт має право вимагати від банку відшкодування завданих збитків та моральної шкоди.

3. Банк зобов'язаний за письмовою вимогою обтяжувача за обтяженням, предметом якого є майнові права на грошові кошти, що знаходяться на банківському рахунку, надавати йому інформацію про залишок коштів на відповідному рахунку, операції за ним, обтяження, стосовно яких до банку надійшли повідомлення та/або які взяті банком на облік, інші обмеження права розпоряджання рахунком у строк, за який така інформація надається клієнту, якщо право обтяжувача на отримання відповідної інформації передбачене правомочиною, на підставі якого виникає таке обтяження.

Під час визначення банківської таємниці варто виходити з такого:

1) банки прагнуть приховати відомості про свої операції з метою одержання високих прибутків;

2) установи банків зберігають у таємниці відомості про клієнтів і про операції банків, а працівники банківських установ в інтересах клієнтів не мають права розголошувати відомості про стан їхніх рахунків і здійснюваних ними операцій тощо. Під банківською таємницею мають на увазі відомості, пов'язані з інформацією щодо діяльності й фінансового становища клієнта, яка стала відомою банку в процесі обслуговування клієнта та взаємовідносин з ним або третім особам під час надання послуг банку й розголошення якої може заподіяти матеріальної чи моральної шкоди клієнту.

У частині 2 ст. 60 Закону України «Про банки і банківську діяльність» подається перелік відомостей, які становлять банківську таємницю, а саме:

1) відомості про банківські рахунки клієнтів, у тому числі кореспондентські рахунки банків у Національному банку України;

2) інформація про операції, проведені на користь чи за дорученням клієнта, вчинені ним правочини;

3) фінансово-економічний стан клієнтів;

4) системи охорони банку та клієнтів;

5) інформація про організаційно-правову структуру юридичної особи-клієнта, її керівників, напрями діяльності;

6) відомості стосовно комерційної діяльності клієнтів чи комерційної таємниці, будь-якого проєкту, винаходів, зразків продукції та інша комерційна інформація;

7) інформація щодо звітності по окремому банку, за винятком тієї, що підлягає опублікуванню;

8) коди, які використовуються банками для захисту інформації;

9) інформація про фізичну особу, яка має намір укласти договір про споживчий кредит, отримана під час оцінки її кредитоспроможності;

10) інформація про організацію та здійснення інкасації коштів та/або перевезення валютних цінностей;

11) інформація про банки чи клієнтів банків, що збирається від банків під час здійснення банківського нагляду, валютного нагляду, нагляду (оверсайту) платіжних систем та систем розрахунків, а також нагляду у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення;

12) інформація про банки чи клієнтів банків, отримана Національним банком України відповідно до міжнародного договору або за принципом взаємності від органу банківського нагляду іншої держави;

13) рішення Національного банку України про застосування заходів впливу, крім рішень про накладення штрафів, про віднесення банку до категорії неплатоспроможних, про відкликання банківської ліцензії та ліквідацію банку.

Інформація про банки чи клієнтів, що збирається під час проведення банківського нагляду, становить банківську таємницю.

Банки зобов'язані забезпечити збереження банківської таємниці шляхом:

1) обмеження кола осіб, які мають доступ до інформації, що становить банківську таємницю;

2) організації спеціального діловодства з документами, що містять банківську таємницю;

3) застосування технічних засобів для запобігання несанкціонованому доступу до електронних та інших носіїв інформації;

4) застосування застережень щодо збереження банківської таємниці й відповідальності за її розголошення в договорах та угодах між банком і клієнтом.

Службовці банку під час вступу на посаду підписують зобов'язання щодо збереження банківської таємниці. Керівники та службовці банків зобов'язані не розголошувати й не використовувати з вигодою для себе чи третіх осіб конфіденційну інформацію, яка стала відома їм під час виконання своїх службових обов'язків.

Приватні особи та організації, які під час виконання своїх функцій або надання послуг банку безпосередньо чи опосередковано отримали конфіденційну інформацію, зобов'язані не розголошувати цю інформацію й не використовувати її на свою користь чи на користь третіх осіб.

У разі заподіяння банку чи його клієнту збитків шляхом витоку інформації про банки та їхніх клієнтів з органів, які уповноважені здійснювати банківський нагляд, збитки відшкодовуються винними органами.

Інформація щодо юридичних і фізичних осіб, яка містить банківську таємницю, розкривається банками:

1) на письмовий запит або з письмового дозволу власника такої інформації;

2) за рішенням суду;

3) органам прокуратури України, Служби безпеки України, Державному бюро розслідувань, органам Національної поліції України, Національному антикорупційному бюро України, Бюро економічної безпеки України, Антимонопольному комітету України, Національному агентству з питань запобігання корупції, Національному агентству України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, - на їхні запити щодо банківських рахунків клієнтів та операцій, проведених на користь чи за дорученням клієнта;

4) центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику;

5) центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму, на його запит у випадках, встановлених Законом України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення»;

6) органам державної виконавчої служби, приватним виконавцям – на їхні запити з питань виконання рішень судів та рішень, що підлягають примусовому виконанню відповідно до Закону України «Про виконавче провадження»;

7) Національній комісії з цінних паперів та фондового ринку у разі самостійного подання банком інформації про банк як емітент та адміністративних даних відповідно до законів про цінні папери та фондовий ринок;

8) іншим банкам - на їхні запити у випадках, передбачених цим Законом та Законом України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення»;

9) центральному органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну фінансову та бюджетну політику, з метою здійснення верифікації та моніторингу державних виплат;

10) особам, зазначеним власником рахунку (вкладу)/електронного гаманця у відповідному розпорядженні банку, у разі смерті такого власника рахунку (вкладу)/електронного гаманця - на їхній

запит щодо наявності рахунків (вкладів)/електронних гаманців померлого власника та залишку коштів/електронних грошей на рахунках (вкладах)/електронних гаманцях;

11) державним нотаріальним конторам, приватним нотаріусам, посадовим особам органів місцевого самоврядування, уповноваженим на вчинення нотаріальних дій, іноземним консульським установам (для вчинення такими особами нотаріальних дій з охорони спадкового майна, з видачі свідоцтв про право на спадщину, про право власності на частку в спільному майні подружжя в разі смерті одного з подружжя) – на їхні запити;

12) держателю Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань у випадках, передбачених Законом України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення».

Вимога відповідного державного органу на отримання інформації, яка містить банківську таємницю, повинна:

1) бути викладена на бланку державного органу встановленої форми;

2) бути надана за підписом керівника державного органу (чи його заступника), скріпленого гербовою печаткою;

3) містити передбачені Законом підстави для отримання цієї інформації;

4) містити посилання на норми закону, відповідно до яких державний орган має право на отримання такої інформації.

Довідки по рахунках (вкладах) у разі смерті їх власників надаються банком особам, зазначеним власником рахунку (вкладу) в заповідальному розпорядженні банку, державним нотаріальним конторам або приватним нотаріусам, іноземним консульським установам у справах спадщини за рахунками (вкладами) померлих власників рахунків (вкладів).

Банку забороняється надавати інформацію про клієнтів іншого банку, навіть якщо їхні імена зазначені в документах, угодах та операціях клієнта.

Банк має право надавати інформацію, що становить банківську таємницю, іншим банкам і Національному банку України в обсягах, необхідних у разі надання кредитів, банківських гарантій.

Банк має право розкривати інформацію, що містить банківську таємницю, особі (в тому числі тій, яка уповноважена діяти від імені держави), на користь якої відчужуються активи та зобов'язання банку під час виконання заходів, передбачених програмою фінансового оздоровлення банку, або під час здійснення процедури ліквідації.

Національний банк України (тимчасовий адміністратор) має право надавати Міністерству фінансів України інформацію, яка містить банківську таємницю, щодо банків, участь у капіталізації яких бере держава.

Обмеження стосовно отримання інформації, що містить банківську таємницю, передбачені цією статтею, не поширюються на службовців Національного банку України або уповноважених ними осіб, які в межах повноважень, наданих Законом України «Про Національний банк України», здійснюють функції банківського нагляду або валютного контролю.

Національний банк України, відповідно до міжнародного договору України або за принципом взаємності, має право надавати інформацію, отриману під час здійснення нагляду за діяльністю банків, органу банківського нагляду іншої держави, а також отримувати від органу банківського нагляду іншої держави таку інформацію. Надана (отримана) інформація може бути використана виключно з метою банківського нагляду або запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, чи фінансуванню тероризму.

З метою забезпечення зберігання та захисту банківської таємниці банки зобов'язані у внутрішніх положеннях встановити спеціальний порядок ведення діловодства з документами, що містять банківську таємницю, зокрема визначити: порядок реєстрації вихідних документів, роботи з документами, що містять банківську таємницю, відправлення та зберігання документів, які містять банківську таємницю, а також особливості роботи з електронними документами, які містять банківську таємницю.

Під час опрацювання вихідних документів виконавець документа визначає потребу проставляння на ньому грифа «Банківська таємниця».

Банк розкриває інформацію, що становить банківську таємницю, на письмовий запит власника або з його письмового дозволу

в обсязі, визначеному в такому письмовому запиті або дозволі. Письмовий запит та/або дозвіл клієнта до банку про розкриття інформації, що становить банківську таємницю і власником якої є такий клієнт, складається за довільною формою в паперовому або електронному вигляді.

Банки зобов'язані виконувати рішення суду про розкриття інформації, що становить банківську таємницю, у порядку, установленому законодавством України.

За рішенням суду про розкриття інформації, що становить банківську таємницю, банк розкриває інформацію в обсязі, визначеному рішенням суду.

Запит органу державної влади, його посадових і службових осіб на отримання інформації, що становить банківську таємницю, має відповідати певним вимогам.

Банк у разі надходження до нього запиту про надання інформації, що становить банківську таємницю, зобов'язаний розкрити цю інформацію або дати мотивовану відповідь про неможливість надання відповідної інформації протягом 10 робочих днів із дня отримання вимоги, якщо інші строки не встановлені законодавством України.

Банк має право надавати інформацію, що становить банківську таємницю, іншим банкам та Національному банку в обсягах, потрібних у разі надання кредитів, банківських гарантій, а також під час здійснення валютного нагляду, у разі запровадження Національним банком заходів захисту відповідно до Закону України «Про валюту і валютні операції».

Банк у разі надходження запиту від іншого банку (у межах банківської групи) щодо надання інформації, потрібної для забезпечення ідентифікації ним свого клієнта, з'ясування суті та мети проведення клієнтом фінансової (фінансових) операції (операцій) або перевірки наданої клієнтом інформації протягом 10 робочих днів із дня отримання запиту зобов'язаний безоплатно надати банку, що зробив такий запит, відповідну інформацію.

Фонд гарантування вкладів фізичних осіб під час здійснення заходів щодо підготовки до запровадження процедури виведення неплатоспроможного банку з ринку, тимчасової адміністрації або ліквідації неплатоспроможного банку має право розкривати інформацію, що становить банківську таємницю, попередньо кваліфікованим особам, банку, що приймає, перехідному банку, інвестору, що

придбаває неплатоспроможний або перехідний банк, іншим особам, задіяним у процесі здійснення тимчасової адміністрації та ліквідації банку. Зазначені особи зобов'язані забезпечувати збереження банківської таємниці.

*Особливості розкриття інформації, що містить
банківську таємницю*

Для здійснення своїх функцій Національний банк має право безоплатно одержувати від банків інформацію, що містить банківську таємницю, та пояснення стосовно отриманої інформації і проведених операцій.

Банки зобов'язані надавати Національному банку інформацію, що містить банківську таємницю, у формі:

- документів і копій документів – носіїв відповідної інформації (договори, установчі документи, виписки за рахунками тощо) як під час проведення інспекційних перевірок, так і на письмовий запит під час здійснення безвиїзного нагляду;

- пояснень щодо проведених банком операцій та з окремих питань діяльності банку;

- звітності тощо.

Банки зобов'язані забезпечити інспекторам Національного банку та іншим уповноваженим ним особам вільний доступ до всіх документів та інформації, що містить банківську таємницю, під час здійснення перевірок банків, у тому числі вільний і повний доступ до документів, що ведуться в електронному вигляді у форматі та режимі їх ведення (роботи з ними).

Інститут банківської таємниці у світі має тенденції до змін у бік збільшення можливостей щодо розкриття інформації.

Контрольні питання

1. Визначте мету, підстави та обсяг банківського нагляду.
2. Охарактеризуйте систему бухгалтерського обліку в банках України
3. Проаналізуйте особливості розкриття інформації, що містить банківську таємницю, Національному банку
4. Дайте визначення банківської таємниці

Рекомендовані нормативно-правові акти та література для підготовки до семінарського заняття, написання доповідей

Основні нормативно-правові акти

1. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000 р.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/2121-14/sp:max25/ed20150401/stru>
2. Господарський Кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. URL:
<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/436-15>
3. Про Національний банк України: Закон України від 20.05.1999 р.
№ 679-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/679-14>
4. Цивільний Кодекс України: Закон України від 15.01.2003 р. № 435-IV.
URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
5. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-XII. URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>
6. Про затвердження Правил зберігання, захисту, використання та розкриття банківської таємниці: Постанова Правління Національного банку України від 14.07.2006 р. № 267. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0935-06#Text>

Додаткова література

1. Кузнецова С. А. Банківська система : навч. посіб. / за ред. С. А. Кузнецової. К. : ЦУЛ, 2014. 400 с.
2. Марущак А. І. Охорона банківської таємниці: навчальний посібник. Національна академія правових наук України, Науково-дослідний інститут інформатики і права. Луганськ: Янтар, 2013.
3. Міжнародно-правові стандарти банківської діяльності : монографія / С. С. Савчук ; Ін-т міжнар. відносин Київ. нац. ун-ту ім. Т. Г. Шевченка. Київ ; Одеса : Фенікс, 2019. 256 с.

Розділ 12

ПРОТИДІЯ ВІДМИВАННЮ ДОХОДІВ ОДЕРЖАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ

12.1. Тіньовий капітал у системі економічних категорій

З розширенням масштабів втручання держави в економіку суттєво розрісся пласт господарських відносин, що характеризуються ухиленням від правових зобов'язань щодо реєстрації діяльності або сплати податків. Такі відносини, які стосуються тіньової економіки, присутні у виробництві дозволених товарів та послуг та у злочинній діяльності. Масштаби тіньової економіки, незважаючи на державну протидію, свідчать про наявність об'єктивних факторів, які забезпечують відтворення.

Тіньову економіку трактують як підпільну, нереєстровану, неофіційну, неформальну, кримінальну, приховану, сіру, і це не повний перелік. Зіткнувшись зі складністю уніфікації визначення тіньової економіки, дослідники перейшли до класифікації її видів. Найбільш відомими класифікаціями поділяють тіньову економіку на два сектори – законну та незаконну діяльність.

Незаконна діяльність – будь-яка діяльність, яка створює додану вартість і має бути включена до національного доходу відповідно до національних стандартів обліку.

Вчені розглядають тіньову економіку як усвідомлений вид діяльності, заснованої на ринкових принципах. Тіньова економіка як специфічний різновид професійної підприємницької діяльності представлена різними об'єктами тіньових відносин: угода (транзакція), контракт (договір), ділове підприємництво тощо.

Під тіньовою економікою розуміємо діяльність, яка приносить прибуток, отриманий антигромадським способом. Саме на виявлення антигромадських доходів націлена протидія відмиванню грошей – новий напрям боротьби з тіньовою економікою, регулюва-

ний міжурядової організації – Групою розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (Financial Action Task Force – FATF).

Слід зазначити, що «дохід» – це не єдиний термін, який використовується для позначення економічного результату тіньової економіки. Дослідники застосовують термінологію міжнародних стандартів FATF та національних законів, де поряд із «доходами» зустрічаються «доходи, одержані злочинним шляхом» або «відмите майно».

Об'єктом міжнародних конвенцій та національних законів, націлених на виявлення економічних злочинців, виступає майно («доходи», «доходи, отримані злочинним шляхом», незаконно перерозподілені внаслідок злочину. Ці документи встановлюють заходи та процедури, що дозволяють контролюючим органам відняти ті, які мають ознаки відмивання, блокувати такі трансакції та вести пошук осіб, причетних до трансакції та майна, тобто до вихідного злочину.

У 40 Рекомендаціях FATF, мета яких полягає у формуванні та вдосконаленні інструментів протидії, як об'єкт регулювання виступають уразливі місця національних систем, що перешкоджають захисту міжнародної фінансової системи від зловживань у відмиванні грошей, використовуються поняття «відмите майно», «дохід від відмивання грошей», що відбивають результат процесу відмивання злочинно перерозподіленого майна.

Об'єктом конвенцій і законів виступає потік (доходи від злочинів), а об'єктом 40 Рекомендацій FATF – джерело («відмите» майно, тобто доходи від злочину, які пройшли процедури відмивання) та інвестовані злочинцями в легальну економіку.

За кордоном термін «тіньовий капітал» (shadow capital) з'явився у 2000-ті роки, проте використовується специфічно в контексті небанківського фінансового посередництва (shadow banking), яке розвинене поза звітністю комерційних банків. «Тіньові банки» визначені як фінансові посередники, які здійснюють функції без доступу до ліквідності центрального банку або кредитною порукою державного сектора. Shadow capital – це капітал «тіньових банків», якій формально до тіньової економіки не належать.

Термін «доходи, отримані злочинним шляхом» більшою мірою, відповідає прикладним завданням, пов'язаним із боротьбою зі злочинністю, тоді як поняття «тіньовий капітал» набагато ширше та може використовуватися при побудові теоретичних основ наукових

знань, пов'язаних із накопиченням, перерозподілом та використанням коштів тіньової економіки.

Капітал зазвичай розглядають як найважливішу частину ринкового методу виробництва, заснованого на прагненні отримання надприбутку, вільного підприємництва, товарної форми первинних чинників виробництва (земля, знаряддя виробництва, робоча сила).

Ринкові відносини є основою тіньової економічної діяльності. Незаконне підприємництво – це розширення законної ринкової діяльності у галузях, які заборонені – тобто поза існуючими правовими межами – для отримання прибутку у відповідь на незаконний попит.

Публікації, присвячені найбільш стійкій формі протизаконної діяльності – організованої злочинності наголошують на таких ринкових характеристиках тіньової економічної діяльності, як: прагнення до максимізації прибутку; ретельне планування; розподіл праці; створення фінансових запасів; комерційні чи подібні комерційні структури.

Тіньовий капітал може бути класифікований на: основний і оборотний, постійний та змінний, грошовий і фінансовий. Основний тіньовий капітал у формі землі, будівель, приміщень, обладнання, транспортних засобів використовується у всіх циклах виробництва дозволених товарів і послуг, які не реєструються, а також у забороненому виробництві. У виробничому циклі у тіньовому секторі застосовується оборотний тіньовий капітал (сировина для нелегального виробництва наркотиків, алкогольної продукції, тютюнових виробів тощо).

Створення надвисокої додаткової вартості у тіньовій економіці досягається шляхом експлуатації. Усі витрати, що не реєструються, крім пов'язаних з оплатою «праці», переносяться на результат нелегального виробництва без зміни, можуть бути віднесені до постійного тіньового капіталу. Тоді як вартість нелегальної «праці», яка створює у процесі виробництва нову вартість, що багаторазово перевищує спожиту, можна кваліфікувати як змінний тіньовий капітал.

Тіньовий виробничий капітал як сукупність факторів виробництва функціонує у сфері матеріального та нематеріального незаконного виробництва (наприклад, вирощування наркотиків, виробництво у синтетичній формі у лабораторних умовах, нелегальні перевезення мігрантів, виробництво порнографії тощо).

Тіньовий торгово-товарний капітал представляє перехідну стадію безперервного процесу, у ході якого постійно витягується з товарного ринку і постійно повертається як новий продукт процесу виробництва. Наприклад, озброєння, викрадене злочинцями, є у розпорядженні до продажу терористам.

Тіньовий людський капітал у вигляді фізичних і розумових здібностей людини, отриманих за допомогою освіти чи практичного досвіду, приносить дохід у злочинах в інформаційній, фінансовій сфері, у відмиванні грошей.

У грошовому вираженні тіньовий капітал використовується для купівлі та оренди факторів виробництва – судноплавних засобів для незаконного затоплення токсичних та інших відходів, лабораторного обладнання для синтезу наркотиків, оренди складів, квартир, приміщень, опосередковує торгівлю зброєю, нелегальне розповсюдження заборонених товарів: наркотиків, порнографії та інших.

Тіньовий фінансовий капітал приносить дохід від незаконних позик і розміщень на легальному фінансовому ринку. Накопичені наукою знання в галузі історії злочинної тіньової економіки свідчать, що етапи еволюції капіталу при формуванні та розвитку нелегальної діяльності аналогічні відповідним фазам накопичення та зростання капіталу легальних суб'єктів господарювання.

За певного рівня накопичення капіталу злочинна група набуває здатності до виробництва заборонених товарів і послуг, до саморозвитку незалежно від легальної економіки. На накопичення тіньового капіталу впливають ті самі чинники, як при накопичення капіталу легальної економіки: концентрація та централізація виробництва; конкуренція всередині одного виду діяльності та з суміжними видами; науково-технічний прогрес.

Загальні властивості тіньового капіталу багато в чому ідентичні властивостям капіталу легальної економіки. Розглядаючи специфічні риси тіньового капіталу, звернемо увагу на скритність як основну рису, яка потребує максимальної мобільності основних засобів, не сприяє інвестиціям у землю чи інші великі дорогі стаціонарні об'єкти для злочинної діяльності.

Найбільш ємний сектор злочинності – нелегальне виробництво та обіг наркотиків, який є основним джерелом доходів організованої злочинної діяльності, стрімко перепрофілює матеріальну базу у напрямі малих форм виробництва. Така мобільність забезпечується грошовою чи фінансовою формою тіньового капіталу.

Зростання масштабу організації дозволяє злочинній групі мінімізувати частину витрат, підвищувати ефективність управління капіталом, що надає групі певні переваги серед злочинних конкурентів і додаткові доходи. Однак зростання масштабу не дозволяє надійно та довго приховувати тіньове виробництво та доходи від контролюючих і правоохоронних органів.

Організована злочинна діяльність веде до формування великих фінансових фондів, що дозволяє з їх допомогою здійснювати ті види діяльності, які приносять максимальний дохід.

Тіньовий капітал, незважаючи на сутнісну спорідненість з капіталом легальної економіки, характеризується специфічними рисами: скритністю, переважанням грошової форми та прагненням до надприбутку. Тіньовий капітал необхідно розглядати як сукупність грошових коштів, що формуються незаконним шляхом з подальшим приховуванням від усіх форм легального обліку та оподаткування на державному рівні з метою отримання доходів для задоволення особистих чи групових потреб обмежених соціальних груп.

12.2. Специфіка фінансових відносин при відмиванні тіньового капіталу

Фінансова природа відносин, що виникають у процесі кругообігу тіньового капіталу, переважно відображають два вектори стадії відмивання. Перший вектор представлений досить вузько: використання обмеженої кількості фінансових активів у одному чи кількох фінансових інститутах, переважно у банках. Другий вектор присвячений виробленню універсальної моделі відмивання тіньового капіталу як об'єкта контролю.

Найбільш широко відома модель відмивання тіньового капіталу Казначейства США включає три стадії:

1. Розміщення (placement) – тіньовий капітал вводиться у фінансову систему в такий спосіб, щоб приховати джерело походження. Якщо первинною формою накопичення тіньового капіталу є готівка, зарахування на банківський рахунок дозволяє максимально швидко перевести практично будь-якому одержувачу в любую країну. Якщо тіньовий капітал формується в безготівковій формі, то переведення в готівку (зняття з рахунку в готівковій формі) і вивезення з місця злочину розриває ланцюг, за яким законний власник і

правоохоронні органи могли б простежити рух коштів. На цьому етапі тіньовий капітал зберігає ознаки, що вказують на нелегальне походження.

2. Нашаровування – відділення доходів від незаконного джерела з метою утруднення роботи правоохоронних органів та заплутування слідів злочину. На цій стадії злочинці переривають ланцюжок, що пов'язує злочин, факт володіння тіньовим капіталом та місцезнаходження. Після первинного розміщення грошей злочинці переказують з рахунку в одному банку на рахунок в іншому, часто використовуючи рахунки офшорних компаній, заплутуючи переміщення з метою приховування джерела походження. На цьому етапі тіньовий капітал втрачає зв'язок із злочином.

3. Інтеграція (integration) – перетворення незаконних доходів у формально законні кошти. У разі успішного проходження двох попередніх стадій інтеграція дозволяє пустити «відмиті» гроші в економічний оборот разом із законно одержаними коштами.

Придбання об'єктів нерухомості або творів мистецтва та подальший продаж дозволяють отримати кошти, які офіційно виглядають як дохід від законної угоди на ринку нерухомості або виручка від операцій на легальному арт ринку. У результаті таких угод забезпечується збільшення тіньового капіталу.

Трифазна модель Казначейства США застосовна на дослідження процесів відмивання тіньового капіталу будь-якої форми походження. Спроби її модифікації ведуть до обмежень, або до зайвої деталізації, що ускладнює ідентифікацію конкретних фаз процесу відмивання і побудову системи протидії.

Розвиток банківських технологій дав можливість злочинцям замінювати контрабанду готівки фінансовими операціями. У масштабах капіталу, що відмивається, частка готівки постійно скорочується.

Протидія відмиванню тіньового капіталу веде до розриву його кругообігу, обмеження ресурсної бази відтворення тіньової економіки, зокрема кримінальної складової.

Зараз у міжнародних офіційних документах та наукових публікаціях використовується декілька визначень «відмивання грошей».

Відмивання грошей – діяльність злочинців та їх посібників щодо використання фінансової системи:

- для здійснення платежів та переказів коштів, отриманих злочинним шляхом, з одного рахунку на інший;
- для приховування джерела походження та бенефіціарного власника коштів;
- зберігання банкнот у банківських сейфах.

Конвенція Ради Європи про відмивання, виявлення, вилучення та конфіскацію доходів від злочинної діяльності (ETS № 141, стаття 168) визначає, що відмивання майна – конверсія чи передача власності, знаючи, що така власність отримана внаслідок серйозного злочину, з метою приховування чи приховування незаконного походження власності чи допомоги будь-якій особі, причетній до скоєння такого злочину чи правопорушень, з метою ухилення від законного наслідку його дії, та приховування чи приховування реального характеру, джерела, місцезнаходження, розташування, переміщення, прав щодо власності чи володіння.

Боротьба з відмиванням грошей – міжнародний рух, методологія якого та механізми примусу країн до дотримання розробляються міжнародним органом – FATF.

До функцій відмивання тіншового капіталу пропонуємо відносити:

- функцію відмивання грошей, що реалізується за допомогою організації певної послідовності фінансових відносин, в які суб'єкти тіншової економіки вступають з офіційно діючими фінансовими інститутами з метою надання тіншовому капіталу зовнішнього вигляду законно одержаних доходів для подальшого використання в легальній економіці;

- функцію страхування кримінальних ризиків через зниження рівня та зміни спрямування загроз з боку офіційних інститутів стосовно процесів обігу тіншового капіталу. Згідно з незаконним характером злочинна тіншова діяльність несе специфічні кримінальні ризики, страхування яких – одна з важливих проблем у відтворенні кримінальної тіншової економіки. Відмивання тіншового капіталу спрямоване на припинення витоку інформації про діяльність злочинної організації. Страхування кримінальних ризиків, у тому числі формування та підтримання фондів для компенсації збитків, на оперативне подолання тимчасових труднощів у діяльності, корупційні виплати, потребує суттєвих витрат, що перевищують усі інші витрати злочинних організацій;

- мобілізуючу, що забезпечує акумулювання фінансових ресурсів у суб'єктів тіньової економіки шляхом незаконного перерозподілу.

Функції відмивання тіньового капіталу реалізуються за принципами його організації. Організуючи процедури відмивання тіньового капіталу, злочинці дотримуються принципів:

- функціональності: потребують стабільних каналів відмивання тіньового капіталу;

- стійкості до дій офіційних інститутів: методи відмивання тіньового капіталу мають бути націлені на максимальне страхування ризику втрати тіньового капіталу внаслідок діяльності правоохоронних і наглядових органів;

- адаптивності до змін у законодавстві: безперервне вдосконалення державами норм та процедур протидії відмиванню коштів визначає необхідність перегляду методів відмивання тіньового капіталу.

Негативний вплив відмивання грошей на фінансову систему проявляється у: – волатильності процентних ставок¹³. Кримінальні фінансові потоки під час відмивання часто переходять кордони держав. У разі фінансова система-донор злочинних потоків втрачає ресурси, її фінансові організації скорочують обсяг кредитування, відсоткові ставки схильні зростати;

- спотворення валютного курсу. Оскільки відмивання грошей ведеться у великих масштабах, перетікання капіталу відбивається на попиті на іноземну валюту, національна валюта стає слабшою;

- зниження якості інвестицій. Відмивання, будучи частиною кругообігу капіталу тіньової економіки, націленої надприбутки, перенаправляє тіньовий капітал з розумних інвестицій у ризиковані, неякісні. Приховані від оподаткування доходи, призначені для національних економічних проєктів, інвестуються у надприбуткові сектори бізнесу, наприклад, азартні ігри;

- ухиляння від оподаткування. Кошти, призначені для сплати до бюджету, але приховані від оподаткування, у процесі відмивання

¹³ Волатильність – міра мінливості ринкових цін (наприклад, курсів іноземних валют, процентних ставок, цін фінансових інструментів і товарів), що характеризує тенденцію ринкових цін змінюватися з часом та яку оцінюють за допомогою стандартного відхилення темпів приросту ринкових цін.

прямують у високоприбуткові сектори бізнесу, спотворюючи бюджетну політику держави. Тіньовий капітал, сформований іншими засобами при відмиванні схильний уникати податкових зобов'язань;

- загальне погіршення стану фінансової системи в країні. Країни, які заохочують відмивання грошей, ризикують фінансовими установами та національною фінансовою системою. Негативний макроекономічний ефект від відмивання грошей позначається на зростанні інфляції під впливом втечі злочинного капіталу з країни та подальшого ослаблення курсу національної валюти; уповільнення зростання економіки.

Відмивання грошей дестабілізує суспільство, породжуючи:

- ослаблення соціальної структури: кошти, отримані злочинними організаціями, у внаслідок ухилення від сплати податків, є основою відтворення та розширення могутності організованих злочинних груп, зростання доходів злочинців і втрати прибутку легальної економіки;

- ослаблення соціальних і демократичних інститутів суспільства. Високі незаконні доходи можуть надати злочинцям економічну і навіть політичну владу у такому обсязі, що дозволить послабити соціальну структуру, колективні етичні норми, демократичні інститути суспільства.

12.3. Правові засади запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення

Основою законодавчої бази у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення є:

1. Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму (09.12.1999 р.) ратифікована Україною 12.09.2002 р. Зокрема, п. 1 ст. 8 Конвенції передбачає, що кожна держава-учасниця вживає відповідно до принципів свого внутрішнього законодавства необхід-

них заходів для того, щоб визначити, виявити, заблокувати або заарештувати будь-які кошти, які використовуються або виділяються з метою вчинення злочинів, зазначених у статті 2 цієї Конвенції, а також надходження, отримані в результаті таких злочинів, з метою можливої конфіскації.

2. Конвенція Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму (16.05.2005 р.) ратифікована Україною 17.11.2010 р., набрала чинності для України 01.06.2011 р. У Конвенції зазначено, що кожна Сторона забезпечує свою спроможність здійснювати пошук, відстежувати, визначати, заблоковувати, заарештовувати й конфісковувати майно, законного або незаконного походження, використане або призначене для використання будь-яким чином цілком або частково, для фінансування тероризму, або доходи, одержані в результаті цього злочину, та забезпечити із цією метою співробітництво в якомога більшому обсязі.

3. Рекомендації Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF).

FATF – міжурядовий орган, який визначає стандарти та розробляє політику з метою боротьби з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму. На сьогодні до його складу входить 33 члени: 31 країна та 1 уряд, 2 міжнародні організації, а також понад 20 спостерігачів: 5 регіональних органів FATF та більше як 15 інших міжнародних організацій або органів. Базові Сорок Рекомендацій FATF були розроблені у 1990 році як ініціатива щодо боротьби з протиправним використанням фінансових систем особами, які відмивають гроші, одержані від реалізації наркотиків. У 1996 році Рекомендації вперше були переглянуті з метою відображення типів відмивання грошей, які змінюються. Сорок Рекомендацій у редакції 1996 року були схвалені більш як 130 країнами і є міжнародним стандартом у сфері боротьби з відмиванням грошей.

3. Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення».

27.12.2019 р. Президентом України В. Зеленським було підписано Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню те-

роризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення». Закон направлений на імплементацію в законодавство України вимог Директиви (ЄС) 2015/849 Європейського парламенту та Ради від 20 травня 2015 року «Про запобігання використанню фінансової системи для відмивання грошей та фінансування тероризму» та Регламенту (ЄС) 2015/847 «Про інформацію, що супроводжує перекази», а також впровадження рекомендацій зазначених в Звіті експертів Комітету Ради Європи MONEYVAL, наданих за результатами 5 раунду взаємної оцінки України у сфері протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму, який затверджений на 55-му Пленарному засіданні MONEYVAL.

Комітет експертів Ради Європи із взаємної оцінки заходів протидії відмиванню коштів та фінансування тероризму (MONEYVAL) був створений у 1997 році. Метою діяльності Комітету MONEYVAL є забезпечення того, що його країни-члени мають ефективні системи протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму та відповідають міжнародним стандартам у цій сфері.

4. Закон України «Про банки і банківську діяльність».

У статті 63 Запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, вказано, що Національний банк України під час здійснення нагляду за діяльністю банків проводить перевірку банків з питань дотримання ними вимог законодавства, яке регулює відносини у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, та достатності заходів для запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму.

5. Кримінальний кодекс України.

Відповідно до статті 209 КК України, легалізація (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом – набуття, володіння, використання, розпорядження майном, щодо якого фактичні обставини свідчать про його одержання злочинним шляхом, у тому числі здійснення фінансової операції, вчинення правочину з таким майном, або переміщення, зміна форми (перетворення) такого майна, або вчинення дій, спрямованих на приховування, маскування походження такого майна або володіння ним, права на таке майно, джерела його походження, місцезнаходження, якщо ці діяння вчинені

особою, яка знала або повинна була знати, що таке майно прямо чи опосередковано, повністю чи частково одержано злочинним шляхом, -

караються позбавленням волі на строк від трьох до шести років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до двох років та з конфіскацією майна.

Відповідно до статті 209¹ КК України, умисне порушення вимог законодавства про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення – умисне неподання, несвоєчасне подання або подання недостовірної інформації про фінансові операції, що відповідно до закону підлягають фінансовому моніторингу, центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, якщо такі діяння заподіяли істотну шкоду охоронюваним законом правам, свободам чи інтересам окремих громадян, державним чи громадським інтересам або інтересам окремих юридичних осіб, -

караються штрафом від однієї тисячі до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

6. Кодекс України про адміністративні правопорушення.

Стаття 166⁹ КУпАП Порушення законодавства щодо запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення передбачає наступне – порушення вимог щодо здійснення належної перевірки, вимог щодо виявлення належності клієнтів та інших визначених законом осіб до політично значущих осіб, членів їх сімей, осіб, пов'язаних з політично значущими особами; неподання, несвоєчасне подання, порушення порядку подання або подання центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, недостовірної інформації у випадках, пе-

редбачених законодавством; порушення вимог щодо створення (ведення) та зберігання документів (у тому числі електронних), записів, даних, інформації; порушення вимог щодо супроводження переказів інформацією про ініціатора та одержувача переказу; порушення вимог щодо відмови від встановлення (підтримання) ділових відносин (проведення фінансової операції); порушення порядку зупинення фінансових (фінансової) операцій (операції), а також порядку замороження або розмороження активів, що пов'язані з тероризмом та його фінансуванням, розповсюдженням зброї масового знищення та його фінансуванням; порушення вимог щодо виявлення та реєстрації фінансових операцій, що підлягають фінансовому моніторингу, -

тягнуть за собою накладення штрафу на посадових осіб суб'єктів первинного фінансового моніторингу, ліквідаторів або уповноважену особу Фонду гарантування вкладів фізичних осіб від трьохсот до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Ненадання, несвоєчасне подання або подання недостовірної інформації, пов'язаної з аналізом фінансових операцій, що стали об'єктом фінансового моніторингу, довідок та копій документів (у тому числі тих, що містять інформацію з обмеженим доступом) на запит центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, -

тягнуть за собою накладення штрафу на посадових осіб підприємств, установ, організацій, громадян - суб'єктів підприємницької діяльності, які не є суб'єктами первинного фінансового моніторингу, від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

7. Положення про Державну службу фінансового моніторингу України від 29 липня 2015 р. № 537.

Державна служба фінансового моніторингу України є спеціальним органом уповноваженим Україною на виконання функцій підрозділу фінансової розвідки (ПФР, Financial Intelligence Unit, FIU) та є національним центром для отримання та аналізу: повідомлень про підозрілі операції, іншої інформації, яка має відношення до відмивання коштів, пов'язаних предикатних злочинів, фінансування тероризму та фінансування розповсюдження зброї масового знищення.

8. Положення про здійснення банками фінансового моніторингу, затвердженого Постановою Правління Національного банку України від 19.05.2020 р. № 65. Надаючи банківські послуги банки зобов'язані здійснювати фінансовий моніторинг, зокрема, забезпечити належну організацію внутрішньобанківської системи ПВК/ФТ та проведення первинного фінансового моніторингу, з метою запобігання використанню банківської системи для легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму та фінансування розповсюдження зброї масового знищення.

Важливого значення для покращення співробітництва у сфері протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму має діяльність Егмонтської групи підрозділів фінансової розвідки. Метою діяльності Егмонтської групи є проведення засідань для ПФР (підрозділів фінансової розвідки) з усього світу з метою покращення співробітництва у сфері протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму, а також сприяння впровадженню національних програм у цій сфері.

Серед основних завдань Егмонтської групи:

- розширення та систематизацію міжнародного співробітництва щодо взаємного обміну інформацією;
- підвищення ефективності ПФР шляхом проведення навчань та сприяння обміну персоналом з метою покращення досвіду та можливостей персоналу ПФР;
- сприяння кращому та захищеному зв'язку між ПФР шляхом використання технологій, зокрема, таких як Захищений веб-сайт Егмонтської групи;
- сприяння кращій координації та допомозі між операційними підрозділами ПФР – членів;
- покращення операційної автономії ПФР;
- сприяння утворенню ПФР в юрисдикціях з наявними програмами протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму, чи з програмами, які знаходяться на ранніх стадіях розвитку.

12.4. Поняття фінансового моніторингу, суб'єкти фінансового моніторингу в Україні

Фінансовий моніторинг – діяльність із виявлення незаконно отриманих доходів та запобігання фінансуванню тероризму.

Відповідно до Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» державний фінансовий моніторинг – сукупність заходів, що вживаються суб'єктами державного фінансового моніторингу і спрямовуються на виконання вимог цього Закону та іншого законодавства у сфері запобігання та протидії.

Система фінансового моніторингу складається з первинного та державного рівнів.

Суб'єктами первинного фінансового моніторингу є:

1) банки, страховики (перестраховики), страхові (перестрахові) брокери, кредитні спілки, ломбарди та інші фінансові установи;

2) оператори платіжних систем;

3) товарні та інші біржі, що проводять фінансові операції з товарами;

4) професійні учасники фондового ринку (ринку цінних паперів), крім осіб, які провадять діяльність з організації торгівлі на фондовому ринку;

5) оператори поштового зв'язку, які надають фінансові платіжні послуги та/або послуги поштового переказу, та/або послуги із здійснення валютних операцій;

6) філії або представництва іноземних суб'єктів господарської діяльності, що надають фінансові послуги на території України;

7) спеціально визначені суб'єкти первинного фінансового моніторингу;

8) постачальник послуг, пов'язаних з обігом віртуальних активів;

9) інші юридичні особи, які за своїм правовим статусом не є фінансовими установами, але надають окремі фінансові послуги.

Суб'єкт первинного фінансового моніторингу зобов'язаний у своїй діяльності застосовувати ризик-орієнтований підхід, враховуючи відповідні критерії ризику, зокрема, пов'язані з його клієнтами,

географічним розташуванням держави реєстрації клієнта або установи, через яку він здійснює передачу (отримання) активів, видом товарів та послуг, що клієнт отримує від суб'єкта первинного фінансового моніторингу, способом надання (отримання) послуг.

Суб'єкт первинного фінансового моніторингу з урахуванням вимог законодавства, результатів національної оцінки ризиків та оцінки ризиків, притаманних його діяльності, розробляє, впроваджує та оновлює правила фінансового моніторингу, програми проведення первинного фінансового моніторингу та інші внутрішні документи з питань фінансового моніторингу і призначає працівника, відповідального за його проведення.

Суб'єктами державного фінансового моніторингу в Україні є:

- 1) Національний банк України;
- 2) Міністерство фінансів України як центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення;
- 3) Міністерство юстиції України;
- 4) Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку;
- 5) Міністерство цифрової трансформації України;
- 6) Державна служба фінансового моніторингу як спеціально уповноважений орган.

Національний банк України є суб'єктом державного фінансового моніторингу, що здійснює державне регулювання і нагляд у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення щодо небанківських фінансових установ-резидентів, які є платіжними організаціями та/або членами чи учасниками платіжних систем у частині надання ними фінансової послуги щодо переказу коштів на підставі відповідних ліцензій, зокрема Національного банку України (крім операторів поштового зв'язку в частині здійснення ними переказу коштів), філій іноземних банків, банків.

Національний банк здійснює фінансовий моніторинг, щоб запобігти використанню банківської системи України для легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом.

Національний банк встановлює до банків та небанківських установ вимоги щодо протидії відмиванню незаконно отриманих доходів та перевіряє їх дотримання.

Національний банк діє відповідно до Міжнародних стандартів з протидії відмиванню доходів та фінансуванню тероризму і розповсюдженню зброї масового знищення FATF.

Відповідно до Міжнародних Стандартів Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF) (29-та Рекомендація) та Конвенції Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму ст. 12, яка ратифікована Україною 17.11.2010 р., у кожній країні має функціонувати підрозділ фінансової розвідки (ПФР), який є національним центром для отримання та аналізу повідомлень про підозрілі операції та іншої інформації, яка має відношення до відмивання коштів, пов'язаних предикатних злочинів і фінансування тероризму, та для розповсюдження результатів цього аналізу. «Предикатний злочин» означає будь-який злочин, у результаті якого виникли доходи, що можуть стати предметом злочину, зазначеного в статті 9 цієї Конвенції, а саме :

1) перетворення або передачі майна, з усвідомленням того, що таке майно є доходом, з метою приховування або маскуванню незаконного походження майна або з метою сприяння будь-якій особі, причетній до вчинення предикатного злочину, в уникненні правових наслідків її дій;

2) приховування або маскування справжнього характеру, джерела, місцезнаходження, стану, переміщення, прав стосовно майна або власності на нього, з усвідомленням того, що таке майно є доходом; та, з урахуванням її конституційних принципів і основних засад її правової системи;

3) набуття майна, володіння ним або його використання, з усвідомленням під час одержання того, що таке майно є доходом;

4) участі у вчиненні, об'єднання або змови з метою вчинення, замаху на вчинення, пособництва, підмови, сприяння й надання порад стосовно вчинення будь-якого зі злочинів, установлених відповідно до цієї статті.

Здійснюючи фінансовий моніторинг, банки і небанківські фінансові установи перевіряють клієнтів та аналізують їхні фінансові операції. У разі виявлення підозрілих операцій банки інформують

Державну службу фінансового моніторингу та правоохоронні органи України.

Міністерство фінансів України є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення.

Міністерство фінансів, відповідно до покладених на нього завдань, здійснює державне регулювання і нагляд у сфері запобігання та протидії щодо :

- суб'єктів аудиторської діяльності;
- бухгалтерів;
- суб'єктів господарювання, що надають послуги з бухгалтерського обліку; суб'єктів господарювання, що здійснюють консультування з питань оподаткування;
- суб'єктів господарювання, що надають посередницькі послуги під час здійснення операцій з купівлі-продажу нерухомого майна;
- суб'єктів господарювання, що надають за винагороду консультативні послуги, пов'язані з купівлею-продажем нерухомого майна;
- суб'єктів господарювання, що здійснюють торгівлю за готівку дорогоцінними металами і дорогоцінним камінням та виробами з них;
- суб'єктів господарювання, які проводять лотереї та/або азартні ігри.

Міністерство юстиції України є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України. Важливим завданням Міністерства юстиції України є запобігання та протидія легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення (щодо адвокатських бюро, адвокатських об'єднань та адвокатів, які здійснюють адвокатську діяльність індивідуально; нотаріусів; суб'єктів господарювання, що надають юридичні послуги; осіб, які надають послуги щодо створення, забезпечення діяльності або управління юридичними особами). А також Міністерство юстиції України:

- здійснює регулювання і нагляд за діяльністю суб'єктів первинного фінансового моніторингу - адвокатських бюро, адвокатських об'єднань та адвокатів, які здійснюють адвокатську діяльність індивідуально; нотаріусів; суб'єктів господарювання, що надають юридичні послуги; осіб, які надають послуги щодо створення, забезпечення діяльності або управління юридичними особами, шляхом проведення планових та позапланових перевірок, у тому числі безвиїзних;

- забезпечує надання методологічної, методичної та іншої допомоги суб'єктам первинного фінансового моніторингу - адвокатським бюро, адвокатським об'єднанням та адвокатам, які здійснюють адвокатську діяльність індивідуально; нотаріусам; суб'єктам господарювання, що надають юридичні послуги; особам, які надають послуги щодо створення, забезпечення діяльності або управління юридичними особами (в тому числі надає рекомендації та роз'яснення з питань застосування законодавства у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення);

- проводить перевірку наявності професійної підготовки відповідальних працівників та організації професійної підготовки інших працівників суб'єктів первинного фінансового моніторингу, залучених до проведення первинного фінансового моніторингу.

Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку є державним колегіальним органом, підпорядкованим Президенту України, підзвітним Верховній Раді України та здійснює державне регулювання ринку цінних паперів. Серед основних завдань Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку здійснення у межах компетенції державного регулювання і нагляду у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму. Крім того, визначає порядок та строки розгляду НКЦПФР справ про порушення юридичними особами вимог законодавства щодо запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму, застосовує відповідні санкції щодо юридичних осіб та визначає порядок складання протоколів про адміністративні правопорушення та подання їх до суду.

Державна служба фінансового моніторингу створена як підрозділ фінансової розвідки – призначений для протидії відмиванню

коштів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму. Держфінмоніторинг належить до різновидів фінансової розвідки так званого «адміністративного типу».

Згідно із Законом України «Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму» Державна служба фінансового моніторингу України (Держфінмоніторинг) є органом, уповноваженим Україною на виконання функцій підрозділу фінансової розвідки (ПФР, Financial Intelligence Unit, FIU).

Відповідно до Положення про Державну службу фінансового моніторингу України – Державна служба фінансового моніторингу України (Держфінмоніторинг) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра фінансів і який реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення.

Держфінмоніторинг створений та розпочав свою діяльність у 2002 р. у складі Міністерства фінансів України у статусі Державного департаменту фінансового моніторингу. З 2005 р. Держфінмоніторинг є центральним органом виконавчої влади. Указом Президента України від 15.06.2006 р. № 526/2006 встановлена символіка Держфінмоніторингу.

Основними завданнями Держфінмоніторингу є:

1. реалізація державної політики у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення;
2. збирання, оброблення та проведення аналізу (операційного і стратегічного) інформації про фінансові операції, що підлягають фінансовому моніторингу, інші фінансові операції або інформації, що може бути пов'язана з підозрою в легалізації (відмиванні) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванні тероризму чи фінансуванні розповсюдження зброї масового знищення;
3. забезпечення функціонування та розвитку єдиної інформаційної системи у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення;
4. проведення національної оцінки ризиків;

5. налагодження співпраці, взаємодії та інформаційного обміну з державними органами, Національним банком, компетентними органами іноземних держав та міжнародними організаціями у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення;

6. забезпечення в установленому порядку представництва України в міжнародних організаціях з питань запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення.

Держфінмоніторинг очолює Голова, який призначається на посаду та звільняється з посади Кабінетом Міністрів України відповідно до законодавства про державну службу.

Відповідно до Положення Про здійснення банками фінансового моніторингу Банк зобов'язаний забезпечити належну організацію внутрішньобанківської системи ПВК/ФТ (ПВК/ФТ – запобігання та протидія легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення;) та проведення первинного фінансового моніторингу.

Метою належної організації внутрішньобанківської системи ПВК/ФТ та проведення первинного фінансового моніторингу є:

1) виконання вимог законодавства України у сфері ПВК/ФТ;
2) можливість належним чином виявляти порогові та підозрілі фінансові операції (діяльність) та повідомляти про них СУО (спеціально уповноважений орган);

3) запобігання використанню послуг та продуктів банку для проведення клієнтами фінансових операцій з метою ВК/ФТ (ВК/ФТ - легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму та/або фінансування розповсюдження зброї масового знищення);).

Банк з метою належної організації внутрішньобанківської системи ПВК/ФТ та проведення первинного фінансового моніторингу вживає, зокрема, таких заходів:

1) призначає відповідального працівника банку згідно з вимогами законодавства України у сфері ПВК/ФТ на рівні керівництва банку;

2) створює окремий структурний підрозділ з ПВК/ФТ, який очолює відповідальний працівник банку або який безпосередньо підпорядковується відповідальному працівникові банку;

3) забезпечує функціонування системи управління ризиками ВК/ФТ;

4) розробляє та затверджує внутрішні документи банку з питань ПВК/ФТ в обсязі, необхідному для ефективного функціонування внутрішньобанківської системи ПВК/ФТ та розуміння працівниками банку своїх обов'язків та повноважень у сфері ПВК/ФТ;

5) забезпечує функціонування на постійній основі колегіального органу щодо розгляду проблемних та актуальних питань функціонування внутрішньобанківської системи ПВК/ФТ;

6) забезпечує достатні ресурси для функціонування внутрішньобанківської системи ПВК/ФТ (у тому числі окремого структурного підрозділу з ПВК/ФТ);

7) забезпечує достатню інформованість та обізнаність голови, членів ради і правління банку щодо їхніх обов'язків у сфері ПВК/ФТ, а також щодо притаманних ризик-профілю банку ризиків ВК/ФТ;

8) забезпечує інформування керівників банку щодо важливості вимог законодавства України з питань ПВК/ФТ з метою забезпечення належної системи управління ризиками, необхідності вжиття дієвих заходів для ефективного запобігання використанню послуг банку з метою ВК/ФТ та розуміння наслідків, на які наражається банк у разі невиконання вимог законодавства України з питань ПВК/ФТ;

9) ефективно розподіляє функції з питань ПВК/ФТ між трьома лініями захисту, забезпечує належну обізнаність та виконання працівниками банку, уключно з працівниками бізнес-підрозділів, визначених їм обов'язків у сфері ПВК/ФТ, розуміння такими працівниками своєї відповідальності за невиконання обов'язків та/або бездіяльність;

10) запроваджує та постійно вдосконалює внутрішній контроль з питань ПВК/ФТ, зокрема забезпечує своєчасне виявлення внутрішнім аудитом проблемних питань та ознак неналежної системи управління ризиками ВК/ФТ;

11) вивчає нові продукти/послуги, включаючи нові канали продажу, використання або розроблення нових технологій для наявних або нових продуктів з метою належної оцінки притаманних їм

ризиків ВК/ФТ та належного контролю за ризиками ВК/ФТ для наявних продуктів/послуг;

12) забезпечує здійснення на постійній основі проведення навчальних заходів для працівників банку та агентів банку (їх працівників) з метою розуміння ними покладених на них обов'язків та порядку дій;

13) забезпечує перевірку наявності бездоганної ділової репутації в усіх працівників банку, залучених до проведення первинного фінансового моніторингу;

14) створює та забезпечує функціонування дієвої та своєчасної системи ескалації підозр та проблемних питань у сфері ПВК/ФТ та порядку їх розгляду, уключно з повідомленням інформації/фактів, що стосуються випадків порушення або можливого порушення законодавства України у сфері ПВК/ФТ, в порядку, передбаченому внутрішніми документами банку;

15) запроваджує СА (система автоматизації банку) – комплексна інтегрована система автоматизації процесів фінансового моніторингу, яка може складатися з кількох окремих систем або підсистем, які забезпечують функціонування належної системи управління ризиками ВК/ФТ банку;), що забезпечує своєчасне та в повному обсязі виконання банком обов'язків СПФМ (зокрема виявлення фінансових операцій, що підлягають фінансовому моніторингу, замороження активів, пов'язаних з тероризмом та/або його фінансуванням/розповсюдженням зброї масового знищення та/або його фінансуванням, унеможливлення здійснення операцій особами з переліку терористів);

16) забезпечує своєчасне виявлення фінансових операцій, що підлягають фінансовому моніторингу, та належний інформаційний обмін з СУО;

17) розробляє та здійснює заходи з НПК (НПК – належна перевірка клієнта) з метою розуміння суті діяльності клієнта, мети та очікуваного характеру ділових відносин з ним, що дає змогу банку бути впевненим, що фінансові операції клієнта відповідають наявній в банку інформації про нього, його бізнес, ризик-профіль, уключаючи у разі потреби джерела походження його коштів/статків, встановлення КБВ (КБВ - кінцевий бенефіціарний власник) для оперативного виявлення незвичайної поведінки та підозрілих фінансових операцій (діяльності);

18) належно документує дії працівників банку та фіксує події, що стосуються виконання банком обов'язків СПФМ (СПФМ – суб'єкт первинного фінансового моніторингу;);

19) зберігає всі документи, дані, інформацію (у тому числі відповідні звіти, розпорядження, файли), що стосуються виконання банком обов'язків СПФМ, протягом строків, визначених законодавством України;

20) своєчасно та в повному обсязі надає на запити Національного банку необхідні документи/інформацію/пояснення/аргументи, що належним чином підтверджують виконання банком вимог законодавства України з питань ПВК/ФТ;

21) вживає заходів із постійного вдосконалення внутрішньобанківської системи ПВК/ФТ.

Відповідальність за неналежну організацію внутрішньобанківської системи ПВК/ФТ та проведення первинного фінансового моніторингу несе голова правління банку / керівник філії іноземного банку (крім банків, віднесених до категорії неплатоспроможних, щодо яких запроваджена процедура тимчасової адміністрації або ліквідації), а також відповідальний працівник банку.

Банк зобов'язаний у своїй діяльності застосовувати ризик-орієнтований підхід, що має бути пропорційним характеру та масштабу діяльності банку.

Банкам, які є учасниками банківських груп, уключно з міжнародними банківськими групами (материнські компанії яких не є українськими банками), дозволяється здійснювати розкриття та взаємний обмін інформацією, що є таємницею фінансового моніторингу, в межах такої групи (включаючи материнську компанію та інших учасників групи) для забезпечення дотримання групою вимог міжнародних стандартів у сфері ПВК/ФТ за умови, що такі учасники групи дотримуються єдиних правил із питань ПВК/ФТ (уключно з процедурами обміну інформацією в межах групи), які забезпечують конфіденційність обігу такої інформації.

СА (система автоматизації банку) – комплексна інтегрована система автоматизації процесів фінансового моніторингу, яка може складатися з кількох окремих систем або підсистем, які забезпечують функціонування належної системи управління ризиками ВК/ФТ банку;

ВК/ФТ – легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму та/або фінансування розповсюдження зброї масового знищення.

Суб'єкти державного фінансового моніторингу забезпечують надання методологічної, методичної та іншої допомоги суб'єктам первинного фінансового моніторингу у сфері запобігання та протидії (в тому числі надають рекомендації та роз'яснення з питань застосування законодавства у цій сфері).

Контрольні питання

1. Дайте коротку характеристику нормативно-правовим актам, які регулюють діяльність у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення

2. Охарактеризуйте тіньову економіку
3. Функції відмивання тіньового капіталу
4. Дайте визначення поняття фінансового моніторингу
5. Охарактеризуйте правовий статус Держфінмоніторингу
6. Що є метою належної організації внутрішньобанківської системи ПВК/ФТ та проведення первинного фінансового моніторингу?

Рекомендовані нормативно-правові акти та література для підготовки до семінарського заняття, написання доповідей

Основні нормативно-правові акти

1. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України від 06.12.2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text>

2. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/2121-14/sp:max25/ed20150401/stru>

3. Про Національний банк України: Закон України від 20.05.1999 р. № 679-XIV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/679-14>

4. Про затвердження Положення про здійснення банками фінансового моніторингу : Постанова Правління Національного банку України 19.05.2020 р. № 65. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0065500-20#Text>
5. Про затвердження Положення про Державну службу фінансового моніторингу України : Постанова Кабінету Міністрів України від 29 липня 2015 р. № 537. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/537-2015-%D0%BF#Text>
6. Про затвердження Положення про Міністерство фінансів України : Постанова Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2014 р. № 375. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/375-2014-%D0%BF#Text>
7. Про Національну комісію з цінних паперів та фондового ринку : Указ Президента України від 23 листопада 2011 р. № 1063/2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1063/2011#Text>
8. Про затвердження Положення про Міністерство юстиції України : Постанова Кабінету Міністрів України від 02 липня 2014 р. № 228. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2014-%D0%BF#Text>
9. Питання Міністерства цифрової трансформації : Постанова Кабінету Міністрів України від 18 вересня 2019 р. № 856. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/856-2019-%D0%BF#n12>

Додаткова література

1. Варцаба В. І. Сучасне банківництво: теорія і практика: навчальний посібник; Міністерство освіти і науки України, Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет». Ужгород: Говерла, 2018. 363 с.
2. Голуб Г. М. Банківське право: навчальний посібник. Укоопспілка, Львівська комерційна академія Львів: Видавництво Львівської комерційної академії, 2016. 231 с.
3. Банківська система: навчальний посібник / О. І. Береславська ... та ін.; за загальною редакцією О. І. Береславської; Державна фіскальна служба України, Університет державної фіскальної служби України. Ірпінь: Університет ДФС України, 2018. 485 с.
4. Регурецька О. В. Банківське право: навчальний посібник; Міністерство освіти та науки України, Київський національний торговельно-економічний університет Київ: Київський національний торговельно-економічний університет, 2010. 267 с.
5. Фомін Г. Ф. Банківське право України: навчальний посібник; Міністерство внутрішніх справ України, Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків: Вид. Харківського національного університету внутрішніх справ, 2008. 359 с.

Розділ 13

МІЖНАРОДНА ДІЯЛЬНІСТЬ БАНКІВ

13.1. Розвиток системи міжнародних банків розвитку

Сучасна міждержавна система відрізняється нерівномірністю розвитку поряд з розвиненими виділяються малорозвинені держави. Для подолання диспропорцій у розвитку держави створюють спеціальні інститути, до яких належать банки розвитку.

Міжнародні банки розвитку створюють умови для взаємодії між державами в питаннях фінансування важливих для цих держав сфер економіки, відображають еволюційні процеси розвитку та вирівнюють економічний потенціал. Банки розвитку створювалися як міжнародні організації на основі багатосторонніх угод для спільного управління міжнародними розрахунками в особливо важливих сферах фінансового співробітництва. Міжнародні банки розвитку сприяють розвитку науково-технічного прогресу.

Створення системи міжнародних банків розвитку пов'язані з необхідністю задоволення зростаючих потреб світового співтовариства. Необхідно провести класифікацію всіх існуючих банків розвитку щодо виділення загальних і відмінних рис.

До першої групи міжнародних банків розвитку – глобальні міжнародні банки розвитку зараховують міжнародні організації Групи Світового Банку.

Міжнародний банк реконструкції та розвитку, створений у період закінчення Другої світової війни. Міжнародний банк реконструкції та розвитку є спеціалізованою установою Організації Об'єднаних Націй і формально став частиною системи ООН у листопаді 1947 року.

Міжнародний банк реконструкції та розвитку було створено для сприяння довгостроковому економічному розвитку та скороченню масштабів злиднів шляхом надання технічної та фінансової

підтримки країнам у реалізації конкретних проєктів, наприклад, будівництва шкіл і центрів охорони здоров'я, забезпечення водою та електроенергією. Банк є універсальною міжнародною організацією, до якої входять 189 держав.

Кредитування проєктної діяльності банку здійснюється за рахунок коштів учасників фінансових ринків шляхом випуску облігацій. Кредитна діяльність Міжнародного банку реконструкції та розвитку з часом трансформувалася від фінансування великих інфраструктурних проєктів до фінансування інституційних проєктів.

Міжнародна асоціація розвитку створена 1960 року як «додатковий» інститут Міжнародного банку реконструкції та розвитку для надання дешевих коштів шляхом пільгового кредитування найменш розвинених країн.

З кінця 1950-х і до середини 1960-х було створено організації, які можна віднести до другої групи міжнародних банків розвитку – регіональні банки розвитку. Розвиток системи міжнародних банків розвитку призвело до того що, що регіональні банки розвитку стали основою системи післявоєнного економічного розвитку.

У даний час існують п'ять регіональних банків розвитку: Міжамериканський банк розвитку, Африканський банк розвитку, Азійський банк розвитку, Європейський інвестиційний банк, Європейський банк реконструкції та розвитку.

Практично всі регіональні банки розвитку виникли у період із 1958 по 1966 рік, лише Європейський банк реконструкції та розвитку, створений 1991 року. Усі регіональні банки розвитку схожі з Міжнародним банком реконструкції та розвитку у організаційно-правовій структурі, проте розрізняються за метою функціонування, особливо з повноважень у сфері регіонального розвитку, співробітництва та інтеграції. Спільним для всіх регіональні банки розвитку є прагнення до регіонального економічного розвитку за допомогою зростання загальних ринків (Європейський інвестиційний банк), індивідуального та колективного економічного та соціального розвитку (Міжамериканський банк розвитку, Африканський банк розвитку, Азійський банк розвитку).

Регіональні банки розвитку сприяють процесам регіональної інтеграції. Основна мета регіональних банків розвитку – це сприяння регіональному розвитку, у зв'язку з цим тісно взаємодіють із регіональними державами позичальниками. Регіон лежить в основі

функціонування регіональних банків розвитку, нормативно-закріплюючи у кожній угоді про створення міжнародного банку розвитку регіональний аспект.

Європейський інвестиційний банк і Європейський банк реконструкції та розвитку просувають європейську ідентичність, Міжамериканський банк розвитку спонсорує розвиток латиноамериканської та карибської спільнот, Африканський банк розвитку відстоює інтереси Африки, Азійський банк розвитку позиціонує як міжнародну організацію, створену та функціонуючу для захисту прав Азіатсько-Тихоокеанського регіону.

Одне з важливих завдань регіональних банків розвитку є збалансування регіонального аспекту за умов зміни членства, розширення повноважень організацій, оскільки вони взаємодіють із нерегіональними державами-членами.

Створення Міжамериканського банку розвитку було зумовлено необхідністю розвитку країн Латинської Америки. Офіційно банк створено у 1959 році.

Африканський банк розвитку був створений для сприяння розвитку африканського континенту офіційно розпочав діяльність у 1966 році. Африканський банк розвитку тісно співпрацює з іншими міжнародними банками розвитку, особливо із Світовим банком.

Банк розвитку Азіатсько-Тихоокеанського регіону створений на початку 1960-х років з метою створення фінансового інституту «азіатського характеру», що сприяє економічному зростанню та співробітництву в регіоні. Азіатсько-Тихоокеанського банку розвитку здійснює діяльність шляхом надання фінансових позик, технічної допомоги, інвестиційної діяльності спрямованої на розвиток акціонерного капіталу. Банк надає грошові кошти виключно з метою розвитку, більшість кредитування спрямовано у державний сектор.

Європейський банк реконструкції та розвитку, який був створений майже через п'ять десятиліть після заснування Міжнародного банку реконструкції та розвитку було створено для сприяння побудові нової економічної системи у країнах Центральної та Східної Європи, які звільнилися від економічного впливу Росії. Банк відрізняється від інших міжнародних банків розвитку тим, що однією з основних цілей є побудова демократії в державах реципієнтах фінансових коштів. У межах банку відсутня система пільгового кредитування, значної частини кредитів орієнтована на розвиток приватного сектора.

Основними сферами кредитування банку є продовольча безпека, виробництво продуктів харчування, розвиток приватного сектора. Унікальною відмінністю Європейського банку реконструкції та розвитку від інших банків розвитку є наявність політичних повноважень, оскільки лише ті країни, які віддані принципам багатопартійної демократії, плюралізму та ринкової економіки, можуть отримувати необхідне фінансування.

До третьої групи міжнародних банків розвитку необхідно віднести субрегіональні банки розвитку. Зростаючі потреби країн, що економічно розвиваються, у період деколонізації (1960 роки) призвели до створення великої кількості субрегіональних банків розвитку.

У період з 1960-х по 2006 рік з'явилися 15 відносно невеликих банків розвитку. Їхня основна мета полягала у задоволенні потреб її держав-членів у капіталі, у зв'язку з тим, що Світовий Банк та існуючі регіональні банки розвитку не відповідали їхнім інтересам.

Субрегіональні банки мали сприяти субрегіональній інтеграції. Субрегіональні банки розвитку обслуговують держави усередині регіону Східної Африки та Карибського басейну.

Порівняно зі Світовим Банком та регіональними банками розвитку, субрегіональні банки розвитку різноманітніші щодо діяльності та організаційної стабільності. Деякі субрегіональні організації змагаються з регіональними колегами, а інші перебувають на межі ліквідації у зв'язку з неналежним управлінням.

До субрегіональних банків розвитку належать: Центральнопівнічноамериканський банк економічної інтеграції, Міжнародний банк економічного співробітництва, Східноафриканський банк розвитку, Карибський банк розвитку, Банк розвитку Латинської Америки, Міжнародний інвестиційний банк, Західноафриканський банк розвитку, Банк розвитку для розвитку басейну річки Ла-Плата., Банк інвестицій та розвитку ЕКОВАС¹⁴, Банк розвитку центральноафриканських держав, Банк торгівлі та розвитку Східної та Південної Африки, Банк розвитку тихоокеанських островів, Чорноморський банк торгівлі та розвитку, Банк торгівлі та розвитку Організації економічного співробітництва та розвитку, Євразійський банк розвитку.

¹⁴ ЕКОВАС засновано у 1975 році (оновлений договір щодо ЕКОВАС набув чинності у 1995 році). До його складу входять 15 держав Західної Африки: Бенін, Буркіна-Фасо, Кабо-Верде, Кот-Д'Івуар, Гамбія, Гана, Гвінея, Гвінея-Біссау, Лівія, Малі, Нігер, Нігерія, Сенегал, Сьєрра-Леоне та Того.

Між субрегіональними банками та міжнародними банками розвитку є суттєві відмінності. Їх створення пов'язане з чинниками: діяльність спрямована на потреби позичальників; країни-члени, які мають право на одержання позик, є основними акціонерами; країни з низькими кредитними рейтингами можуть покращити фінансове становище.

До четвертої групи міжнародних банків розвитку слід віднести спеціалізовані банки розвитку. Порівняно із відносно загальними рисами Групи Світового банку, регіональними банками розвитку та субрегіональними банками розвитку, спеціалізовані банки розвитку відрізняються за функціями та діяльністю. Деякі з спеціалізованих банків розвитку можна класифікувати як регіональні чи субрегіональні банки розвитку. Статuti спеціалізованих банків відрізняються, фокусуючись на вузьких завданнях.

Спеціалізовані банки вперше з'явилися у 1956 році, після створення першого банку розвитку – Міжнародного банку реконструкції та розвитку, Банку розвитку Ради Європи. Заснування спеціалізованих банків розвитку тривало до 2015 року, коли було створено останній на сьогоднішній момент спеціалізований банк розвитку – NORDEA BANK ABP.

У даний час існує дев'ять спеціалізованих банків розвитку. Два з них, Банк розвитку Ради Європи та Міжнародний фонд сільськогосподарського розвитку, працюють як самостійні міжнародні організації, сім можна поділити на три блоки: група арабських банків розвитку, група банків розвитку країн Північної Європи та група банків розвитку БРІКС¹⁵.

Група арабських спеціалізованих банків розвитку включає: Арабський фонд економічного та соціального розвитку, Арабський банк економічного розвитку в Африці, Ісламський банк розвитку та Фонд міжнародного розвитку ОПЕК¹⁶. Вони тісно пов'язані між собою, виникли з різницею у кілька років у період з 1968 по 1976 рік, завдяки швидкому накопиченню капіталу в арабських країнах-експортерах нафти.

Група банків розвитку країн Північної Європи почала функціонувати з створення Північного інвестиційного банку у 1975 року. Північний інвестиційний банк створено на основі договору між Данією, Фінляндією, Ісландією, Норвегією та Швецією за підтримки

¹⁵ BRICS (БРІКС) від англ. Brazil, Russia, India, China, South Africa.

¹⁶ Організація країн експортерів нафти

країн Балтії: Латвії, Литви і Естонії. Організація сприяє економічному розвитку країн Північно-Балтійського регіону.

13.2. Організаційна структура міжнародного банку розвитку

Структура та компетенція органів міжнародної організації є важливим чинником, визначальним функціонування. Коло прав, якими наділені, відповідно до установчого документа міжнародної організації її органи є проявом компетенцією, якою наділена ця організація. Організаційна структура міжнародних організацій визначається цілями та завданнями у зв'язку з тим, що забезпечує основу процедури функціонування організації, визначає який орган бере участь у процесі прийняття рішень та у реалізації цілей, які були закладені установчим документом.

Основні органи приймають рішення від імені організації мають право створювати допоміжні органи, які сприяють виробленню основними органами рішень, або приймають рішення самостійно від свого імені в межах компетенцій.

До основних органів відносяться: представницький орган всіх країн-членів (асамблея, конференція чи сесія); орган більш вузького складу (рада чи адміністративна рада), куди входить кілька держав-членів, обраних чи призначених з урахуванням певних критеріїв; секретаріат, куди входять адміністративні служби.

Внутрішня структура міжнародної організації повинна включати органи: вищий, або представницький, орган; виконавчий орган; адміністративний орган (що включає секретаріат); допоміжні органи: консультативні комітети та комісії.

Існують винятки з наведеної структури, найбільш відомим є ООН, що має два найвищі органи – Генеральну асамблею та Раду безпеки. Проте міжнародні банки розвитку не є винятком.

Організаційна структура міжнародних банків розвитку практично однакова з невеликими змінами. Заснована на структурі Світового Банку та Міжнародного валютного фонду має три рівні: Рада керуючих, Рада директорів та найвище керівництво (менеджмент) Президент, віце-президент. Установчі документи та внутрішні правові норми організацій визначають порядок діяльності органів управління.

Важливим є питання розподілу компетенції органів щодо прийняття рішень, які є обов'язковими для держав-членів. У міжнародних банках розвитку компетенція з вироблення рішень поділена за предметною ознакою між Радою управляючих, як вищим органом, і виконавчим органом, що постійно діє, Радою директорів, що належить, поряд з іншими оперативними органами – департаментами, комітетами, експертними та робочими групами до допоміжних органів.

Рада керуючих має широку предметну компетенцію, право визначення пріоритетів і стратегії розвитку банків, виняткове право прийняття нових членів та виключення членів зі складу Банку.

Рада керуючих складаються з представників держав-членів Банку. Збираються один раз на рік на щорічні засідання, де відбувається спільна дискусія, обмін думками з питань діяльності Банку та вироблення стратегії розвитку фінансової установи.

Рада директорів керує спільною діяльністю Банку, готує матеріали для Ради управляючих, приймає рішення, відповідно до вказівок Ради управляючих, з питань надання кредитів, гарантій, інвестицій в акціонерний капітал Банку, надання технічного сприяння. Рада директорів може рекомендувати Раді керуючих призупинити право користування грошима.

На відміну від традиційних міждержавних організацій, включаючи ООН, у яких діє принцип суверенної рівності та прийнята система «одна нація – один голос», при прийнятті рішень у міжнародних фінансових організаціях діє принцип найбільшого фінансового внеску та система «один долар – один голос».

Голосування у Раді управляючих проводиться, з принципу найбільшого фінансового внеску: 20% всіх голосів розподіляється порівну між державами-учасницями, 80%, що залишилися, – пропорційно частці участі у статутному капіталі кожної країни. Для кворуму на засіданні Ради управляючих потрібна кваліфікована більшість управителів, які мають не менше ніж дві третини від загальної кількості голосів, за винятком Міжамериканського банку розвитку (три чверті голосів) та Африканського банку розвитку (70% голосів).

Практично у всіх великих міжнародних банках розвитку країни Групи семи (далі – G7) мають надзвичайно високу частку голосуючих акцій, що дозволяє мати право вето при вирішенні певних питань. Наприклад, Японія разом із США мають право вето в Азіатському банку розвитку.

Усі країни G7 та більшість країн G20 є великими донорами, які не є акціонерами-позичальниками у більшості міжнародних банках розвитку. Традиційний підхід полягає в тому, що переважне право на прийняття рішень має належати країнам-донорам для забезпечення більш сприятливих умов кредитування, оскільки країни-позичальники зацікавлені у прийнятті рішень щодо фінансування проектів із вищим ризиком або на більш пільгових умовах кредитування.

Такий підхід, у поєднанні з невдоволенням країн-позичальників щодо концентрації влади в руках країн-донорів призвів до створення нових регіональних міжнародних банків розвитку, наприклад, Новий банк розвитку та Азіатський банк інфраструктурних інвестицій.

Хоча всі повноваження у міжнародних банках розвитку покладено на Раду управляючих, більшість їх фактично делеговані Раді директорів.

Рада управляючих може делегувати Раді директорів будь-які повноваження, за винятком питань прийняття та виключення членів, зменшення або збільшення акціонерного капіталу Банку, надання повноважень щодо укладання договорів про співпрацю з іншими міжнародними організаціями, обрання Президента Банку, затвердження загального балансу та звіту про прибутки та збитки Банку, розподілу чистого прибутку, визначення резервів, ухвалення рішення про припинення діяльності Банку тощо.

Рада директорів представляє головний механізм здійснення операційних функцій, оскільки практично виконує основні функціональні обов'язки органів Банків розвитку. Рада директорів приймає рішення та контролює практичну діяльність організації. Ради управляючих формально виконують роль вищих органів.

Керівники Рад управляючих уповноважені діяти та виступати від імені своїх урядів на сесіях, решта часу вони висловлюють думку щодо повсякденних питань роботи організації через представників у Виконавчому Директораті.

Сутність роботи та прийнятих рішень практично не змінюється залежно від органу, що цим займається. Основна роль Ради директорів полягає у забезпеченні належного управління банком відповідно до затверджених положень установчих угод.

Рада директорів є виконавчим органом банку. Затверджує ключові напрями діяльності Банку з питань кредитування, набір персоналу, подання необхідної інформації Раді управляючих.

Практично будь-яке питання, яке розглядає Рада управляючих, спочатку вирішується в Раді директорів. Члени Ради директорів призначаються групою країн через велику кількість акціонерів (і обмеженого числа директорів). Незважаючи на те, що багато директорів представляють групу країн-акціонерів у цих Банках, деякі країни представлені безпосередньо (призначеними чи обраними членами), що відображає їхній вагомий внесок до установчого капіталу міжнародного банку розвитку. Інші директори обираються групою країн відповідно до регіональної належності.

Організація міжнародного банку розвитку відображає модель Світового Банку. Вищим органом є Рада управляючих, яка делегує більшу частину повноважень Раді виконавчих директорів. Рада директорів кожного Банку набагато менша, ніж рада керуючих. Число директорів варіюється від 7 до 20. Кожна держава-член представлена у Раді директорів виконавчим директором.

Держави, що вклали найбільшу кількість коштів у капітал Банку, часто представлені власним директором. Інші акціонери входять до групи країн, представлених одним виконавчим директором. Кожен міжнародний банк розвитку очолюється головою (президентом), який обирається Радою керуючих за рекомендацією Ради директорів та є головою Ради директорів, яка відповідає за операційну діяльність організації.

13.3. Характеристика функцій міжнародних банків розвитку

Міжнародна організація створюється для реалізації конкретних цілей та завдань, що розглядаються як пріоритетні, що є підтвердженням наявності у міжнародної організації компетенції.

Основна функція міжнародних банків розвитку полягає у наданні фінансових коштів державам, які розвиваються, з метою економічного розвитку або задоволення інвестиційних потреб. Міжнародні банки розвитку надають грошові кошти у формі кредитів або позик урядам держав-членів для використання в реалізації інфраструктурних проєктів.

У статті 1 Статуту Міжнародного банку реконструкції та розвитку викладено цілі Банку, які охоплюють напрями: надання допомоги у реконструкції та розвитку територій шляхом сприяння здійсненню капіталовкладень у продуктивних цілях, для відновлення економіки, що зруйнована чи постраждала внаслідок війни; організація позик або їх гарантій, що надаються у зв'язку з міжнародними позиками через інші канали для того, щоб забезпечити пріоритет здійснення найбільш корисних і невідкладних проектів, незалежно від масштабів; сприяння перспективному збалансованому зростанню міжнародної торгівлі та підтримка рівноваги платіжних балансів шляхом стимулювання міжнародних інвестицій з метою розвитку виробничих ресурсів членів, сприяючи підвищенню продуктивності, життєвого рівня та покращенню умов праці.

Метою Європейського банку реконструкції та розвитку є сприяння переходу до відкритої економіки, орієнтованої на ринок, розвиток підприємницької ініціативи в країнах Центральної та Східної Європи, які віддані принципам багатопартійної демократії, плюралізму та ринкової економіки. Місія Банку полягає у підтримці колишніх соціалістичних країн у процесах створення приватного сектору. Незважаючи на те, що акціонерами виступають держави, Банк надає ресурси переважно приватним підприємствам.

Європейський банк реконструкції та розвитку має відразу дві функції. Він не має окремих установ для приватного та державного кредитування. Діяльність Банку полягає в тому, щоб надавати кредити, здійснювати інвестиції в акціонерний капітал надавати інші фінансові продукти клієнтам у країнах Центральної та Східної Європи. Основна діяльність Банку – це надання кредитів не державному сектору, оскільки може виділяти 40 % коштів державному сектору. Таке фінансування обмежується розвитком інфраструктури, яка потрібна для переходу до ринкової економіки. Банк здійснює інвестиції у державні компанії з метою приватизації та реструктуризації компаній.

Можна виділити дві характерні риси цілей діяльності міжнародних банків розвитку: сприяння економічному розвитку країн-членів; надання фінансів на цілі, пов'язані з економічним розвитком держав-членів. Надання фінансових коштів державі-члену здійснюється на основі кредитної угоди між міжнародним банком розвитку та урядом країни-отримувача коштів або її органом.

Кредитний договір, кредитна угода між міжнародним банком розвитку та державою-членом містить інформацію про суму, строк кредиту, збори, необхідні для сплати згідно з укладеною кредитною угодою, процентна ставка за кредитом, умови погашення, включаючи валюту погашення кредиту, цілі використання кредитних коштів.

По суті, кредитна угода – це міжнародний комерційний (контрактний) договір. На відміну від міжнародного договору, у якому сам документ є угодою, комерційний (контрактний) договір є доказом угоди.

Кредитна угода не може бути анульована на основі внутрішнього законодавства держави та на основі установчого договору банку. У багатьох державах міжнародні договори можуть мати пріоритет над національним правом, але не над конституцією. Статус кредитної угоди як міжнародного комерційного договору означає, що ця угода не може порушувати принцип міжнародного права, згідно з яким кожен чинний міжнародний договір є обов'язковим для сторін і повинен сумлінно виконуватися.

Кредитна угода визначає умови взаємодії міжнародного банку розвитку та позичальника, уточнює відповідні права. Згідно положень типової кредитної угоди, банк розвитку погоджується надати кошти за умови сплати позичальником одночасно комісії, а позичальник зобов'язується використовувати кошти за призначенням і погасити позику за графіком, зазначеним у кредитному договорі.

В умовах розвитку міжнародних економічних відносин міжнародні банки розвитку почали здійснювати нормотворчі функції. Такий процес відбувається трьома способами. Перший спосіб стосується оперативної стратегії та процедур здійснення операційної діяльності. Другий – це підвищення підзвітності перед суспільством. Третій спосіб – банки стають учасниками міжнародних угод.

Реалізуючи оперативну стратегію, міжнародні банки розвитку формують і застосовують нові норми міжнародного права. Стандарти, закріплені в оперативних стратегіях і процедурах банків, можуть застосовувати інші суб'єкти міжнародного права. Оскільки міжнародні банки розвитку здійснюють проектну діяльність у різних країнах, кількість проектів досягає сотень, стандарти, викладені в оперативних стратегіях і процедурах, розглядаються як передова практика у конкретних галузях.

У результаті стандарти встановлюють базові критерії, які потім використовуються іншими суб'єктами права – приватними корпораціями та державами у законах чи правозастосовній політиці. Реалізація стандартів міжнародного банку розвитку сприяє формуванню державної політики у певних галузях. Другий спосіб участі міжнародних банків розвитку у розвитку міжнародного права пов'язано з розвитком механізмів підзвітності міжнародних організацій. З огляду на зростання взаємодії з політичними структурами та структурами управління держав-членів, одержувачів коштів, існує проблема висловлювати державам-членам пропозицій безпосередньо у радах директорів, де немає прямого представництва. Зазначене усувається за рахунок звітності банків перед державами-членами.

Наслідком розширення сфери діяльності міжнародних банків розвитку є те, що вони впливають на процеси формування політики у державах-членах. Це призводить до встановлення прямих контактів банків розвитку з громадянами та іншими приватними суб'єктами держав-членів, які користуються капіталом.

Міжнародні банки розвитку доклали значних зусиль для підвищення підзвітності перед зацікавленими приватними особами, які безпосередньо мають відношення до діяльності банку, але не мають прямих договірних відносин.

Вплив на діяльність міжнародних банків розвитку надає положення щодо заборони політичної діяльності. Заборона включає дві окремі, але взаємопов'язані вимоги. Банк і його посадові особи не повинні втручатися у політичні справи держави-члена; будь-які рішення Банку та посадових осіб мають виходити з економічних міркувань.

При інтерпретації економічних і політичних факторів операційної діяльності, генеральний юрисконсульт Міжнародного банку реконструкції та розвитку виходить з впливу, який фактор чинить на економічний розвиток.

Міжнародний банк реконструкції та розвитку визначив критерії визначення економічного ефекту. Економічний ефект від діяльності Банку має бути явним, винятковим, якщо діяльність асоціюється з політичною, економічний ефект має бути настільки актуальним, що нівелює політичну спрямованість. Для інтерпретації політичних чинників генеральний юрисконсульт Міжнародного банку реконструкції та розвитку зазначив, що термін «політичний» належить до практики управління державою.

Практика Світового Банку демонструє поступове розширення та розвиток повноважень, відповідно, операційна діяльність охоплює сфери соціального розвитку, освіти, державного управління та захисту навколишнього середовища, реалізації прав людини. Акцент операційної діяльності Банку змінився від інфраструктурних проєктів до соціального розвитку.

Банк продемонстрував зрушення у концепції розвитку, яка полягає у наявності нових принципів економічного розвитку та скорочення бідності. Принципи вказують на те, що цілі розвитку повинні визначатися державами-членами¹⁷, а не Світовим Банком. Розвиток має носити цілісний характер, наголос має бути зроблений на економічні, соціальні та політичні зміни; процес розвитку повинен включати всіх учасників, які торкнулися операційної діяльності Банку; політика розвитку має ґрунтуватися на довгострокових стратегіях.

Установчий документ Європейського банку реконструкції та розвитку не містить положення про заборону політичної діяльності. У преамбулі викладено основи створення та функціонування Банку, відданість договірних сторін основним принципам багатопартійної демократії, правової держави, поваги до прав людини та ринкової економіки.

Європейський банк реконструкції та розвитку – перший міжнародний банк розвитку, який має на меті дотримання прав людини, демократизації суспільства та верховенства права. Це передбачає, що Банк здійснюватиме операційну діяльність у державах, які віддані демократичним принципам і дотримуються прав людини. Банк вимагає ухвалення принципів екологічно здорового розвитку у всіх сферах діяльності.

На основі цілей Європейського банку реконструкції та розвитку можна виділити три основні риси Банку: наявність двох цілей – економічний розвиток та розвиток демократичного суспільства; зацікавлений у розвитку та зміцненні приватного сектору; має політичні повноваження, які прямо вказані у меті діяльності. Європейський банк реконструкції та розвитку дотримується взаємодоповнюючих цілей економічного розвитку та демократизації держав-членів. При

¹⁷ Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року: Указ Президента України від 30.09.2019 р. № 722/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text>

здійсненні фінансової діяльності приділяє увагу стану правової системи держави-позичальника.

Положення про політичні повноваження Європейському банку реконструкції та розвитку призначені для того, щоб ресурси Банку використовувалися у державах, де спостерігається прогрес у розвитку орієнтованої на ринок економіки та багатопартійної демократії.

13.4. Правовий статус Європейського центрального банку

Відповідно до § 1 ст. 282 Договору про функціонування Європейського Союзу Європейський Центральний банк (далі – Банк) створений у 1998 р. і національні центральні банки утворюють Європейську систему центральних банків. Європейський Центральний банк і національні центральні банки держав-членів, грошовою одиницею яких є євро, утворюють Євросистему.

Лісабонський договір, підписаний на саміті ЄС 13 грудня 2007 року, вніс зміни до чинних угод про Європейський Союз з метою реформування системи управління ЄС, торкнувся правового статусу Європейського Центрального банку. Європейський Центральний банк набув статусу інституту Союзу, офіційно визнаного ключовим елементом механізму управління Європейським Союзом.

Банк наділяється повноваженням, властивим центральному банку будь-якої країни, визначати та проводити єдину валютну політику. Має статус квазінаціонального банку. Специфіка та особливості правового статусу Банку полягають у тому, що на практиці він є не адміністративним органом, а банківською установою, яка має власний капітал (5 мільярдів євро) та ресурси.

Європейський Центральний банк – це центральний банк, який здійснює функції властиві банківській установі, наділений розпорядчою владою та правом видання нормативних приписів. Банк – це не звичайна банківська установа, тому на Європейський Центральний банк не можна поширити класичне поняття банку як установи, яка займається прийняттям вкладів і видачею кредитів, зокрема з допомогою чужих коштів, коштів вкладників.

Діяльність Європейської системи центральних банків, Європейського Центрального банку та Європейського інвестиційного банку регулюється не нормами банківського права ЄС, а нормами про статус органів ЄС. Банк має статус юридичної особи. Відповідно до § 3 ст. 282 Договору про функціонування Європейського Союзу наділений правосуб'єктністю, користується у державах-членах максимально широкою правоздатністю, яка визнається національними законодавствами за юридичними особами. Банк може набувати або відчужувати рухоме та нерухоме майно, виступати стороною в суді.

Статут Європейський Центральний банк закріплює керівну роль Банку над національними центральними банками у міжнародних відносинах. Національні центральні банки можуть брати участь у міжнародних валютних організаціях лише за згодою Європейського Центрального банку (ст. 6 Статуту Європейської системи центральних банків та Європейського Центрального банку у редакції Лісабонського договору). Якщо, на думку Європейського Центрального банку, національний центральний банк не виконав покладених обов'язків, то Банк виносить мотивований висновок, попередньо давши можливість подати зауваження. У разі, якщо зацікавлений національний центральний банк не приведе діяльність у відповідність щодо пропозицій у межах терміну, встановленого Банком, то останній може звернутися до Суду Європейського Союзу (п. 35.6 ст. 35 Статуту Європейської системи центральних банків). Керівна роль Банку у відносинах, які складаються в Європейській системі центральних банків, призводить до того, що національні центральні банки держав-членів відіграють в Європейській системі центральних банків підлеглу роль.

Домінування Банку у правовідносинах, що складаються в Європейській системі центральних банків, позначається на тому, що для входження до зони євро державам-членам довелося змінити правове становище центральних банків таким чином, щоб гарантувати достатній ступінь незалежності, щоб вони могли виконувати обов'язки в Європейській системі центральних банків.

Принцип незалежності Європейського центрального банку

На Банк поширюється принцип незалежності. Відповідно до Договору про функціонування Європейського Союзу ні національні центральні банки, ні члени керівних органів Європейського центрального банку не повинні отримувати вказівки від інститутів ЄС та

від національної влади держав-членів. Інститути Союзу та національна влада зобов'язані утримуватися від дій, спрямованих на те, щоб вплинути на керуючих Банку або національних центральних банків під час виконання завдань.

При формулюванні положень Маастрихтського договору, що стосуються Європейської системи центральних банків, вважалося важливим зробити так, щоб Європейський Центральний банк не міг бути підпорядкованим короткостроковим інтересам держав-членів ЄС або інститутів Співтовариства.

Банк має п'ять видів незалежності центральних банків: цільовий; функціональний; інституційно-фінансовий; особистою; юридичною.

Цільова незалежність полягає в тому, що перед Банком поставлена основна мета Європейської системи центральних банків – підтримка стабільності цін, підтримка здійснення основних економічних політик ЄС, якщо це не суперечить основній меті. Рада керуючих Банку встановила, що стабільність цін має бути визначена як щорічне збільшення гармонізованого індексу споживчих цін у зоні євро на суму менше 2%.

Визначення терміну «стабільність цін» не дається в Договорі ЄС та Статуті Європейської системи центральних банків, хоча розуміється утримання інфляції на найнижчому рівні. Це внутрішня стабільність цін, а не захист єдиної валюти євро від валют третіх країн. Підтримка стабільності цін не єдина мета Банку, оскільки за Статутом Європейської системи центральних банків іншою основною метою є виконання інших завдань.

Перелік завдань Європейської системи центральних банків, виконання яких має забезпечуватись Банк, містить Протокол № 1 про Статут Європейської системи центральних банків та Європейського Центрального банку (до Лісабонського договору). До них належать визначення та здійснення грошової політики Союзу; проведення валютних операцій відповідно до ст. 219 Договору; зберігання офіційних валютних резервів держав-членів та управління ними; сприяння нормальному функціонуванню платіжних систем.

Установчі документи ЄС та Статут Європейської системи центральних банків встановлюють, що Банк може виконувати завдання самостійно та за допомогою центральних банків держав-членів, які мають діяти відповідно до орієнтирів і вказівок Банку (п. 35.6 ст. 35 Статуту Європейської системи центральних банків).

Функціональна незалежність Банку проявляється у двох аспектах: наявність певних функцій до виконання цілей; наявність відповідних механізмів, інструментів і методів здійснення.

Основним функціональним завданням Європейської системи центральних банків ЄСЦБ відповідно до ст. 111 Договору ЄС є здійснення єдиної кредитно-грошової політики ЄС, для виконання якої Банк може використовувати низку фінансових механізмів: здійснювати операції на відкритому ринку, включаючи надання позик; здійснювати купівлю-продаж цінних паперів і дорогоцінних металів; проводити кредитні операції із учасниками ринкових відносин, включаючи кредитні установи; встановлювати основні відсоткові ставки, включаючи ставку рефінансування; встановлювати вимоги щодо мінімальних резервів кредитних організацій, встановлених у державах-членах ЄС.

Функціональна незалежність Банку проявляється у наявності інших функцій (нормотворча, емісійна, консультативна, збору статистичної інформації, контрольна, міжнародного співробітництва).

Договір ЄС та Статут описують процедури, що становлять підзвітність Банку, до якої входять обов'язки: публікувати щотижневий зведений фінансовий звіт Європейської системи центральних банків; готувати та публікувати щоквартальну доповідь про діяльність Європейської системи центральних банків; готувати щорічний звіт про діяльність Європейської системи центральних банків та грошову політику за звітний рік та рік, що передує звітному, представляти Європейському Парламенту, Раді ЄС, Комісії ЄС та Європейській раді (ст. 113, п. 3, Договору ЄС). Європейський Парламент має право обговорювати щорічний звіт Європейської системи центральних банків, а комітети Європейського Парламенту мають право вимагати від Президента або члена Дирекції Банку виступити перед ними (п. 3 ст. 113 Договору ЄС).

Інституційно-фінансова незалежність впливає зі статусу юридичної особи, яка має максимальну правоздатність у державах-членах ЄС. Специфіка статусу Банку робить інституційну незалежність одним із компонентів незалежності Банку та Європейської системи центральних банків. Органи ЄС і національні владні органи не мають повноважень давати інструкції, схвалювати, призупиняти, анулювати чи відхиляти рішення Банку та національних центральних банків, брати участь у керівних органах Банку та національних

центральных банків з правом голосу, консультувати перед прийняттям рішень чи впливати на виконання. Згідно з Договором ЄС, лише Суд ЄС має право здійснювати контроль за діяльністю Банку (ст. 107 Договору ЄС).

Договір ЄС містить заборону на необґрунтований пільговий доступ до фінансів органами ЄС та держав-членів, що робить зміст інституційно-фінансової незалежності найбільш повним (ст. 101 та 102 Договору ЄС).

Особиста незалежність Банку проявляється у гарантії особистої незалежності членів керівних органів Банку і керуючих національних центральных банків.

Статут Європейської системи центральных банків встановлює п'ятирічний мінімальний термін служби керуючого національного центрального банку. Його звільнення з посади можливе у разі невідповідності службовим обов'язкам чи винності у скоєнні серйозної провини (п. 14.2 ст. 14 Статуту Європейської системи центральных банків). Зменшення п'ятирічного терміну може бути у двох випадках: якщо новий член призначається на частину строку попередника, що залишилася, або якщо на менший термін призначаються один або кілька членів з метою дотримання принципу безперервності управління національним центральним банком. Деякі питання виникають при застосуванні повторного призначення та тривалості терміну повноважень керуючих національних центральных банків, оскільки національні уряди мають можливість вплинути на ці процедури.

Юридична незалежність закріплена у Договорі ЄС та у Статуті Європейської системи центральных банків. Юридична незалежність впливає із загального незалежного статусу Банку та Європейської системи. Цей унікальний юридичний статус обумовлений декількома чинниками: Європейська система центральных банків і Європейський Центральний банк були започатковані Маастрихтським договором, актом міжнародно-правового рівня, а не актом вторинного права ЄС; у Договорі ЄС передбачаються положення щодо гарантії незалежності Банку та Європейської системи центральных банків, у тому числі щодо процедури внесення змін до цих положень; для вирішення питань про зміну Статуту Європейської системи центральных банків щодо незалежності передбачено складну процедуру, яка вимагає проведення переговорів про перегляд текстів відповідних документів, а потім укладення нових договорів і ратифікації всіма державами-членами ЄС (ст. 107 Договору ЄС). Банк не несе

відповідальності за прийняті акти, хоч би які негативні економічні та фінансові наслідки вони мали.

Суд ЄС має право розглянути акти Банку, які можуть порушувати право ЄС, в інших випадках акти не можуть бути оскаржені органами ЄС і держав-членів ЄС.

*Структура та повноваження керівних органів
Європейського Центрального банку*

Керівними органами Банку згідно з Договором про Європейський Союз та Статутом Європейської системи центральних банків є Рада керуючих і Дирекція. Рада керуючих є вищим керівним органом Банку. Рада керуючих складається з членів Дирекції (6 осіб) та з керуючих національних центральних банків держав-членів, грошовою одиницею яких є євро. Кожен член Ради керуючих має один голос.

Рада керуючих є керівним органом міжнародного характеру. Він є вищим органом, який має право приймати юридично обов'язкові рішення. Національні центральні банки можуть впливати на рішення Ради керуючих лише непрямым шляхом – надаючи відповідну інформацію та аналітичні матеріали керуючим.

Рада керуючих визначає основні орієнтири та приймає рішення, що забезпечують виконання завдань, поставлених перед Договором ЄС і Статутом; визначає валютну політику ЄС, включаючи рішення, що стосуються проміжних валютних завдань, ключових процентних ставок і резервних запасів і основні орієнтири для їх здійснення; приймає правила процедури, що визначають структуру Банку та керівних органів; виконує консультативні функції. Рада керуючих консультує запропонований акт ЄС, що входить до сфери компетенції Банку. Договір та Статут не містять вичерпного переліку питань, з яких може приймати рішення Рада керуючих.

Відповідно до § 1 ст. 128 Договору про функціонування Європейського Союзу Рада керуючих уповноважена в Союзі санкціонувати емісію банківських банкнот у євро. Банк і національними центральними банками можуть випускати банкноти. Банківські банкноти, випущені Банком і національними центральними банками є законними засобами платежу у ЄС.

Право голосу здійснюється особисто. У відступ від правила внутрішній регламент може передбачити допустимість голосування членів Ради керуючих через відео конференцію. Регламент передба-

чає право члена Ради керуючих, який не може брати участь у засіданнях протягом тривалого терміну, призначати заступника для заміни як член Ради керуючих.

Рішення Ради керуючих приймаються простою більшістю членів, які мають право голосу. У разі рівності голосів голос Голови є вирішальним. Для того, щоб Рада керуючих мала можливість проводити голосування, встановлюється кворум у дві третини членів, які мають право голосу. Якщо кворум не досягнуто, то Голова має право скликати позачергове засідання, на якому рішення можуть прийматися за відсутності кворуму.

Для всіх рішень, що підлягають ухваленню, голоси членів Ради керуючих зважуються відповідно до частин національних центральних банків у підписному капіталі Банку. Рішення, яке вимагає кваліфікованої більшості, приймається, якщо голоси «за» представляють не менше двох третин підписного капіталу Банку і не менше половини власників часток. Засідання Ради керуючих є конфіденційними. Рада керуючих може приймати рішення про оприлюднення результатів обговорень. Рада керуючих збирається на засідання не рідше десяти разів на рік.

Структура та повноваження Дирекції

Другим керівним органом управління Банку, покликаним займатися втіленням прийнятих Радою керуючих рішень, є Дирекція. Склад Дирекції (Голова Банку, Віце-голова Банку та чотири інших члени) призначається Європейською радою на основі кваліфікованої більшості (§ 2 ст. 283 Договору про функціонування ЄС).

У прийнятті відповідних рішень беруть участь представники держав-членів, які входять до зони євро. Усі члени Дирекції є штатними працівниками Банку не можуть займати інші оплачувані та не оплачувані посади, якщо з конкретних причин таке право не надано члену Дирекції Радою керуючих.

Усі члени Дирекції призначаються за спільною згодою урядів держав-членів на рівні глав держав або урядів за рекомендацією Ради ЄС після консультацій з Європейським парламентом. Голову, Віце-голову і інших членів Дирекції призначає Європейська рада, приймаючи рішення кваліфікованою більшістю за рекомендацією Ради керуючих.

Кандидати у члени Дирекції мають відповідати високим професійним вимогам, закріпленим у ст. 112 Договору ЄС та ст. 11 Ста-

туту, мати широко визнаний авторитет, досвід і репутацію у фінансових і банківських справах. Термін повноважень членів Дирекції – 8 років не підлягає продовженню. Членами Дирекції можуть бути лише громадяни держав-членів.

Терміни та умови найму членів Дирекції, зокрема оклади, пенсії і інші соціальні гарантії, є предметом контрактів з Банком фіксуються Радою керуючих за пропозицією Комітету, що складається з трьох членів, призначених Радою. Дострокове звільнення члена Дирекції з посади може мати місце лише за рішенням Суду ЄС у разі скоєння серйозної провини та звернення до Суду Ради керуючих або Дирекції.

Кожен член Дирекції, присутній особисто, має право голосувати та наділяється одним голосом. Дирекція ухвалює рішення простою більшістю голосів. У разі рівності Голова має вирішальний голос.

Процедура голосування визначається Правилами процедури. Дирекція відповідає за поточні справи Банку. Дирекція має повноваження здійснювати валютну політику відповідно до основних орієнтирів і рішень, прийнятих Радою керуючих. Дирекція дає необхідні інструкції національним центральним банкам; готує засідання Ради керуючих; може мати інші повноваження, делеговані рішенням Ради керуючих.

Контрольні питання

1. Які функції виконують міжнародні банки розвитку?
2. Якими нормативно-правовими актами визначається компетенція міжнародних банків розвитку?
3. Які повноваження має Рада керуючих Європейського центрального банку ?
4. Система міжнародних банків розвитку

Рекомендовані нормативно-правові акти та література для підготовки до семінарського заняття, написання рефератів

Основні нормативно-правові акти

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text
3. Про Національний банк України: Закон України від 20.05.1999 р. № 679-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/679-14>
4. . Договір про заснування Європейської Спільноти. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_017#Text
5. . Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text
6. Протокол про Статут Європейської системи центральних банків та Європейського Центрального банку. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_681#Text

Додаткова література

1. Ковалів М. В., Тимчишин Т. М., Ніканорова О. В. Основи права Європейського Союзу: навчальний посібник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2020. 212 с.
2. Савчук С. Міжнародні стандарти банківської діяльності : монографія . К.: Фенікс, 2019. 258 с.
3. Михалчич В.М. Ознаки правового статусу Європейського Центрального банку. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія право*. 2019. Випуск 54. С. 224-226.
4. Одоладов Д. А. Джерела банківського законодавства України та Європейського Союзу. *Часопис Київського університету права*. 2018. № 1. С. 120-124.
5. Гаврилко Т. О., Гавриленко А. В. Міжнародний банк реконструкції та розвитку: особливості діяльності в умовах світових глобалізаційних процесів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2019. Випуск 23. Частина 1. С. 43-48.

Ковалів Мирослав Володимирович,
кандидат юридичних наук, професор;
Єсімов Сергій Сергійович,
кандидат юридичних наук, доцент;
Назар Тетяна Ярославівна,
кандидат юридичних наук;
Лепіш Наталія Ярославівна,
кандидат юридичних наук;
Семчук Жанна Віталіївна,
доктор економічних наук, професор;
Скриньковський Руслан Миколайович,
кандидат економічних наук, професор

БАНКІВСЬКЕ ПРАВО УКРАЇНИ

Навчальний посібник

Видано в авторській редакції
Комп'ютерне складання та макетування – Тетяна НАЗАР
Відповідальний за випуск – Олег ДУК

Підписано до друку _____ 2023 р.

Формат 60×84/16. Папір офсетний.

Ум. друк. арк. 15,34

Наклад 100. Зам. № 50/31-05

Видавництво “СПОЛОМ”. 79008 Україна,
м. Львів, вул. Краківська, 9. Тел.: (380-32) 297-55-47.
E-mail: spolom_lviv@ukr.net. Свідоцтво суб'єкта видавничої діяльності:
серія ДК, № 2038 від 02.02.2005 р.

Друк ФОП Гуменецький М. В. 81630 Львівська обл.,
Миколаївський р-н, с. Гонятичі, вул. Польова, 10.

Свідоцтво фізичної особи підприємця:

№ 083613 від 18.08.2008 р.